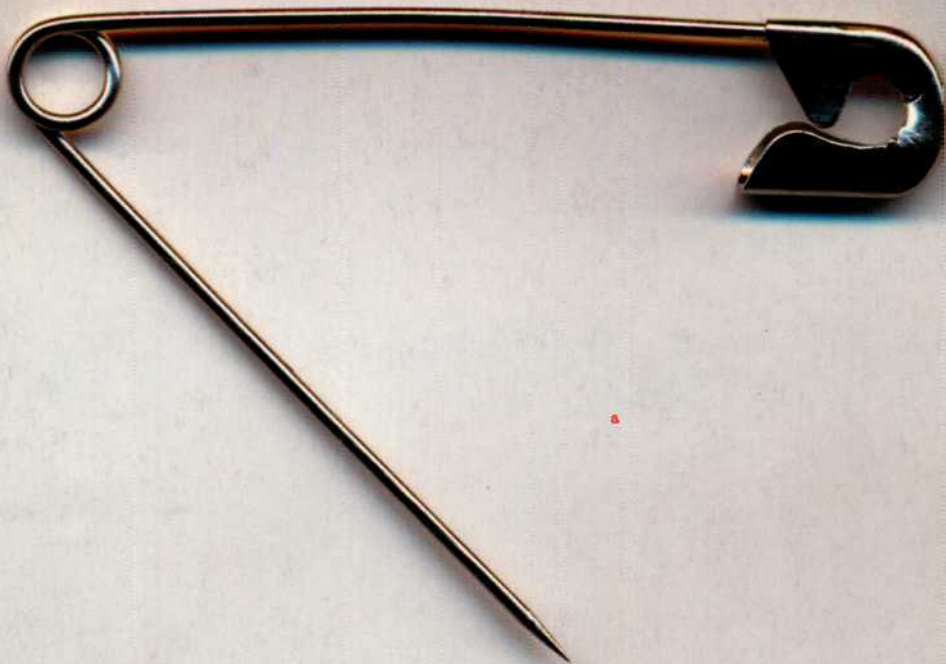

Vikerkaar

ISSN 0234-8160

6/2004

Francesco Petrarca, Jan Kausi ja Wimbergi luulet. **Jüri von Ehlvesti** "Penivere" ja **Arno Schmidt** "Pharos ehk Luuletajate võimust". **Veiko Märka**: Töö kui eesti kirjanduse püha lehm. **Jacques Attali**: 21. sajandi sõnaraamat. **AKEN: Tony Judt ja William Pfaff**: Bushi pisarad ja *New American Dream*. **VAATENURK: Alvar Loog** arvustab **Martin Oja** ja **Olev Olematu** luuledebüüte, **Berk Vaher** kõneleb **Elo Viidingust**. **Marco Laimre** kunst ja mida arvab sellest **Anders Härm**. ■

Vikerkaar

Eesti Kirjanike Liidu ajakiri. Ilmub alates 1986. a. juulist. 19. aastakäik. Juuni, 2004. Nr. 6.

SISUKORD

Francesco Petrarca *Sonett CCLXXXI* 1 Jacques Attali *21. sajandi sõnaraamat* 77

Jan Kaus *Luulet* 2

Jüri von Ehlvest *Penivere* 9

Wimberg *Luulet* 13

Arno Schmidt *Pharos ehk Luuletajate võimust* 17

Anders Härm *Laimre ja "mina". Marco Laimre isikunäitus "Küsimused ja vastused" Rotermani Soolalaos* 52

Veiko Märka *Töö kui eesti kirjanduse püha lehm. Rahvakasvatusliku kirjanduse aastasada 1870–1970* 58

AKEN

Tony Judt *Kes nüüd kahetseb?* 88

William Pfaff *Uus Ameerika unelm* 92

VAATENURK

Alvar Loog *"Rohkem lüürilis-maskuliinset šokolaadi!"* 96

Berk Vaher *Viginad ja karjed* 103

Kirsti Oidekivi *Täpselt treffamisi* 105

Indrek Hargla *Luurerütleid ja ökomä 107*

Ene-Reet Soovik *Õitseva puu alt papist majja* 109

Kujundus: Jüri Kaarma

Fotod Marco Laimre näitusest: Marco Laimre

© "Vikerkaar",
2004.

Esikaanel: MARCO LAIMRE.

Teose pealkiri on: "Pistke Perse Oma Haaknõelad!" (ingl. k. "Fuck off your Safety Pins!"). Tehnika: digiprint. 2004

Tagakaanel: MARCO LAIMRE.

Teose pealkiri on: "Spaghetti Nr. 7" (eesti keelde ei tõlgita!) Tehnika ja materjalid: installatsioon: keedetud spagetid, elektripliit, pott, digiprint, Prisma kilekotid. 2004

FRANCESCO PETRARCA

Sonett CCLXXXI

Itaalia keelest tõlkinud Ain Kaalep

Nii tihti otsin üksinduses pagu,
kui hing on jäänud valudele alla,
ent eks nad igal pool mind maha talla
ja ikka pisarad on vaid mu jagu.

Nii tihti paksus metsas, kuhu agu
hommikul ühtki kiirekest ei kalla,
ma mõtlen üllast kujust, keda valla
ei lase Surm, kuis ma ka ahastagu.

Otsekui nümf või mingi jumalanna
ta kerkib, kui ka ilmsi me ei kohtu,
siis Sorga jõest ja üle armsa ranna,
peaaegu jälgi jättes rannarohtu:
kas tõesti lohtu seegi pilt ei anna,
mis on ju lausa elus naise ohtu?

JAN KAUS

*

ärge öelge midagi
ka mina armastan ilusaid inimesi
küsimus on ainult
ajastuses

*

keskajal
kasvasid kärnad
kogu kehal

tänapäeval
on üks vistrik
võrreldav needusega

rongis
saab süüa pizzat
kui rong
asub õiges maailmajaos

*

ajastu jahib ja murrab
leiab õnnetuid
kes keelduvad
kümblemast
naudingute basseinis
abi pole ka
sümmeetrilise ilmega
autoriteetidest

lõbutänavatelt leiab
lõbusaid inimesi
seal kaisutab
Euroopa Aafrikat
ning tehiskehaosad
korraldavad aktsioone

kui põgeneda
siis juba teades
et ka keskpäevasele rajale
paistavad kord
õise asumi tuled

*

hüved tungivad
äärealade vanglaisesse
ka minu üksinduse
kambreid läbibistab
miski kummaliselt mugav
laman Antoniusena
üksinduse kahvatute
jalgade ees
nahk tõmbub halliks
vannitoas undab
isetegutsev õhupuhasti
nõudepesumasina näol
ootab teda kõigis köökides
mõttekaaslane
uste taga ähib
postiljoni peletanud
puudel

kiri jäi alles
see on mu
üksinduse Caesarilt:
ülestähendusi sisesõjast

löön õhupuhastit
hambaharjaga

*

ma arvan
et mul on õigus
väita:
ajalugu
on nagu Lumivalguke –
vana paks ja kole

mida muudab kõik?
kas väsinud hambad ja rattad
väsivad veel enam?
kas läänekaldal
lõikab vikat kiiremalt?

kas koalitsioon laguneb?
kas mu lapselapsed
peavad maksuma
igavest lõivu?
kas kas kas –
uudised juba algasid
ja väljas on pime

*

kui lähete
kriisikoldesse tuld viima
jään Ristiku tänavale
pliidi ette
kui lähete
Kanadasse vett tooma
jään Haapsallu
otsima kaevu tänaval

kui teie tanker
jäab Suurel Orjajärvel
jäädavasse jäävangi
ning see jää pole sulatatav

süüitan küünla
Suurele Maalerile
ja seda nii
et aknast pole leeki näha

*

kuidas sooviksin endale
kõnelevat autot
kes oskaks vaikida
viiks mind sõitma
me kihutaks
vaikiva kuu all
auto mõistaks mu muret
diskreetselt

auto parandaks
omaenda lekkiva toru
see oleks ime
ma imiteeriksin
sigarit kopsudes
kissitaks silmi
vaade oleks võimas
Tallinn-Tartu maanteest
saaks me
isiklik Route 66
minust
Jan "One Man Band" Kaus
Jan The Man

tema nimeks
Dean Cassidy

ning maailma eest
oleks varjul
et ikka veel
ei tea ma
kus on pidur
kus on sidur

siis aga läheks
auto hulluks
kasutaks kurjasti
mu uinunud valvsust
püüaks mind tappa
katapulteerides mind
avakosmosesse
sest ta on ju masin

ning ma tõesti loodaksin
et ei maandu
kõige selle kuklapoolele

Abacadabra has left the building

merre vajuvas linnas
leidub ikka härrasid
kes määrivad kingaviksiga
oma vuntse
pumatiga kortse

kahevoolumaal
voolab põlev õli
see pind
pole maa töotus
vaid pigem
petitio principii

iidne mägi
on läbi otsitud
goferipuud
ei leitud

üttele "ab" – kaob usk
üttele "ben" – kaob armastus
lootuse tanker
upub viimasena

*

elvis liugleb jääl
kuni ära läheb hääl

kaugel tundras
tsivilisatsiooni piiri taga
tammepuust häärber

elvisele keedetakse teed
välisuksel sirkli ja karika vahel
kõikenägev silm
toa seinal karusnahad ja kuldplaadid

elutoas ratastooli
kõrval sohval
laseb elvis
vahetada mähkmeid
adolf hitleril

hang on old buddy
ütteleb elvis
ich sehe was
was du nicht siehst
und das ist rot
vastab adolf

päike loojub
elvis keerab
vaikselt kinni
oma ainukese teleka

*

kõik saame
murelipuudeks
enne veel
olluseks
murelipuude
juurte ümber

liiv matab
kuulsa vaarao sõrmuse

praegu, praegu
podisevad potid pannid
kuumadel pliidiraudadel
tuli vohab
lainetab nagu kõrb
mühiseb nagu tuul
arhitekt istub pitsi taga
ja lõikab leiba

murelipuude oksad
riivavad köögiaknaid

JÜRI VON EHLVEST

PENIVERE

*Had Grace had friends in Dogville
they, too, fell like the leaves
Lars von Trier*

Mõnikord öösiti ärkan, hirmuhigisena mõtlen, kõrvus lasu kaja: kust selline inimene – tappa kirjanikku, ise veel naine! – üldse meie maale sai...

Taani kommunist Rasmussen kadus GULAGi arhipelaagi 1939. aastal.

Kuid Rasmussen polnud ju kahekümnendatel kapitalistlikust, monarhistlikust, väikekoodanlikust, kitsarinnalisest ja üldse igatepidi maotust Taani Kuningriigist õilsasse, puhtasse, ausasse, rõõmsasse Nõukogude Liitu, töötatud maale, uue ilusa inimkonna sünnimaale emigreerunud ükski.

Kitsarinnalise, maotu ja kõhna naise kiuste õnnestus tal kaasa võtta kõige kallim – keegi, kelle elu ta tahtis muuta säravaks ja helgeks – tütar! Seda kaunist hinge libistada mandunud kuningriigi sompa kommunist Rasmussen ei raatsinud; uue kodumaa salateenistus oli õnneks mõistev ja aitas.

Mõttetu taani kägina ärahoidmiseks tütre pääsemist suurt ei afišeeritud.

Moskvas hoiti tal silm peal, anti korralik haridus, kuid isegi klassikaaslased ei teadnud, et Dortha on tegelikult Rasmusseni tütar, tema pseudonüüm oli Maksimova.

Eesnime kohta ütles ta kooliõdedele, et tema vanaema oli eestlane ja et neil oli vanasti kombeks nimesid pärandada.

Rasmussenil oli Eestis sõber – minu vanaisa –, samuti kommunist, kellega nad olid tutvunud juba 1912. aastal Berliinis ja juba siis – kui vanaisa oli alles kuusteist – uut maailmakorda kavandanud. Tänu sellele tutvusele käis Rasmussen just Eesti välja oma tütre konspiratiivseks sünnimaaks.

Viimane, mida ta kolmekümne üheksandal Leena Ivanovnale, oma viimasele sõbrale sel “töötatud” maal, jõudis sosistada, oli minu vanaisa nimi ja tema aadress: Aravu.

Kui Leena Ivanovna Oktoobri-nimelisel jalgrattal koolimaja juurde jõudis, oli must Pobeda juba paraadukse ette pargitud (neid hakati, jah, tootma mitte ainult et enne suurt võitu, vaid juba enne võidetava sõja algust, esialgu, tõsi, pseudonüümi all).

Pobedat märgates põikas Leena hoovi ja jumala õnneks oli just sel päeval Dorthe klassivennal Alekseil läinud korda see eksootiline tüdruk tagatrepile väikesele salapatule meelitada.

Leenat märgates torkas Dorthe paberossi käisesse, leek küll kustutati, kuid arm jäi.

Pahanduse asemel sai Dorthe jalgratta ja napid juhised.

Varsti arreteeriti ka Leena, rohkem pole tast midagi teada. Aleksei lõpetas sõja polkovnikuna, pärast errulaskmist asus ühes Tallinna koolis tööle sõjalise algõpetajana – mingi segane huvi eesti tüdrukute vastu oli temas settinud.

Kuidagi tänu Piirissaare kalurite abile (Leena suguvõsas oli vanaausulisi) jõudis Dorthe üle jää Aravule. Kirikumõisa suur koer Hektor haukus sel ööl tormiga võidu elu eest, sest see võõras ohustas tema heaolu otseselt – näljast nõrkev Dorthe, külmunud, kõhnunud, räbalais, pani toime oma elu ainsa varguse – pistis põske koera kondi.

Õnneks oli mu vanaisa Jaagup just sel karmil õhtul jalutama läinud ja kuulis koera häda. Järgmisel päeval kavatses ta seltsimajas esineda ettekandega inimsuse asjus. Temast oli saanud rätsep, kelle hingest mingi torm ja tung otsis ikka veel väljapääsu.

Ei ole inimlik arvustada inimese käitumist GULAGi piinakambris, see pärast ei hakka ma oletama, miks asusid tšekistid pärast Eesti okupeerimist just Aravult otsima kadunud taani tüdrukut.

Mu vanaisa võeti kinni, kuid tal oli õnnestunud Dorthe ühele soosaa-rele peita.

Kui sakslased tulid, sai Jaagup õnnega pooleks jooksu.

Sakslased otsisid ja arreteerisid ja ka tapsid kommuniste eriti agaralt kaks korda – neljakümne esimesel ja veel raevukamalt siis, kui nad idast tagasi tulid –.

Ja siis alustasid uuesti venelased.

Esialgu ei leidnud nemadki veel Dorthet.

Kuid ühel päeval neljakümne kuuendal anti ta ometi välja.

Ma ei eksi, kui ütlen, et seda tegi mu oma vanaisa.

Taas kord sõitis Aravule must Pobeda.

Dorthe Maksimova edasine saatus on hämmastav.

Üllataval kombel teda ei arreteeritudki, vaid temasse suhtuti kui Nõukogude luurajasse, keda kodanlikud natsionalistid olid vägistanud, kuid kes oli nüüd õnnelikult pääsenud.

Ilmselt saavutati sealsamas Pobedas mingi veider kokkulepe.

Kõik Aravu küla elanikud topiti tema pärast loomavagunisse ja saadeti surmalaagrisse.

Dorthe elu Aravul võib jagada nelja etappi.

Esimene, helgem aeg – päevast, mil vanaisa Jaagup põgeniku külaelanike ette tõi, kuni... Ah, milleks loetleda neid nelja kohutavat astet.

Alguses, meenutagem vaid seda, oli kõik ju ilus, kuigi ega Aravu elanikud ikka päris hästi aru ei saanud, kust ja miks Dorthe põgenenud oli.

Hiljem läks asi järjest kummalisemaks, ta ütles ju, et kommunistid on võtnud talt isa – kuid miks peitus ta siis ka sakslaste eest?

Tuleb tunnistada, Dorthe tõi Aravule, mis oli üsna vaene ja nukker peravallakant, päikesepaiste, rõõmu, lootuse ja – mis vähemalt minu vanaisasse puutub – ka armastuse.

Siis tulid sakslased jälle ja siis venelased uuesti.

Näht... ..

Selleks kohutavaks ööks kolm aastat pärast arreteerimisi, ööks, mil jaamadesse koondati vaguneid, kui Siberi igikeltsale tõmbasid sirkliid uute surmasaarte piirjooni, ei olnud Patareis konutavad aravulased üles andnud mitte ainult üht ilusat tundmatut, nad olid reetnud kõik ka iseend, tehes seda küll, tõsi, vastastikku. Lillo Oskar, konstaabel, kaebas Jürimaa, poliitilise politsei ülema peale, too andis üles Aleksander Pärna, kes oli olnud omakaitstes ja haarangul lasknud maha kaks oma küla meest, Roometi ja Peebo, Pärna ajas süü Osvald Priksile, kes oli kõigest postkontoriülem, kuulunud nii kaitseliitu kui omakaitseesse, kuid võtnud osa ainult ühest haarangust, sest oli lühinägelik ja koperdas...

Selleks ajaks oli D. Maksimova NKVD erivolinikuna lasknud omakäeliselt maha barbaarse eesti kirjaniku ja jõudnud veendumusele, et Aravu elanikud pole väärt ei armu ega halastust.

Ta oleks võinud nad kõik päästa, kuid ta lasi nad kõik hukata, lisaks meestele ka lapsed, ka naised.

See on hästi tuntud lugu, kuid see pole mitte see lugu, mida ma tahan jutustada.

Ei, ma tahan rääkida hoopis üht väljamõeldud lugu.

Lugu, mis oleks võinud tõeks saada siis, kui Rasmussen oleks ikkagi ostnud Berliinist selle prantsuse lõhnaõli...

Pudelikese raske klaaskuulist kork oleks võinud sel juhul maha kukkuda ja veeredes vastu kahhelkivi reeta pealtkuulamisaparaadi, proua Rasmussen oleks ooperisse minemata jätnud ja väljunud hoopis tagauksest, tütar süles...

Mis oleks saanud siis?

Mis võinuks Dorthest saada, kui ta oleks jäänud Taani!

Sellest räägibki minu väljamõeldud lugu.

See lugu on väga lühike, aga ma arvan, et selles ehk peitubki tema voores, kui tal midagi sellist muidugi üldse peab olema.

Siin see lugu on:

Temast oleks saanud tavaline taani naine.

WIMBERG

Prohvet ja hiired

Iga soon energijast mul praksub nagu kaabel,
süda mulkzub katlana kesk süsa aurates.
Pihus ühes lilla lipp ja teises roostes saabel,
prophetlikke sõnu hüüan rõemsalt jaurates.

Tarvis oleks pealuukollu lasta päiksekiired
ja veel palju umpseid soppe vajaks tuulutust.
Praegu kopsus, rinnaõõnes pesa teevad hiired –
tean, et nad ei mõista minu ettekuulutust.

Viimne kross

Te lauas loobun oma viimsest krossist
ja leivatüki peale ostan killu võid.
Seejärel koristan end teie lossist
ja silmist igaveseks kaon kui paha nõid.

Kord aastad röövivad teilt viimse mõnu
ja nüriks ajab meele aja tappev kulg.
Siis kähisedes veerite mu sõnu,
et leida üles neisse kammitsetud ulg.

Kahe stroofiga

Mu metsikustest tulvil vaim ka siis ei koole,
kui kondid pleekkimas on juba päiksekiiris,
vaid vetesilma ääres õõtsub taeva poole –
just nagu kannike või murdumatu iiris.

Mu luuletustes pole kohta sõnavahul,
on täpselt paigas iga rõhk ja värsipikkus.
Ka sinse lauluga ma muidu olen rahul,
kui välja arvata vaid heititalviklikkus.

Mina, kuningas ja loss

Üks-sama unenägu kisub endasse mind tihti
ja ärkkamine peale seda alati on uus.
Mind ootab tähtis teekond, ma pean teenima üht sihti,
täis hõberaha kukkur vöö ja õlal arkebuus.

Pea kerkkivad kui maa alt iidse lossi tornid-vallid
ja nähtu kokku võtab sõna *salapärane*.
Siis astun, jättes seljataha künkkad mornid-hallid,
ma sisse suurde saali, kus kõik küünlasärane.

On verejäljed maas ses ruumis, tühjus lossis uhkes,
kus alles hiljaaegu valitseti riikkisid.
Ei seinad mulle kõnele, mis taplus siin küll puhkes,
nad tummalt kannavad vaid mõõkku, kilppe, piikkisid.

Ma kõnnin ruumist ruumi. Ühes krooni kandvad larhvid
mind põrnitsevad maalidelt, mil sünge koloriit.
Ja korraks kuskil kauguses kui mängiksivad harfid,
laest laskub ämblik lühtrile, saab võrguks helkkiv niit.

Siis kümne sugupõlve lugu raiutud on võlvi –
ja päike oma külmi kiiri põimib troonile.
Ma tunnen soovi peitta pilkku, nõtkutada põlvi,
kuid ma ei ole tulnud siia eskursjoonile.

Kõrv äkki kella viie suunas nõrga heli tabab.
Ma pööran pead – ja vahin surnud kuningaga tõtt.
See vaatepilt on õudne, rinnus vere kinni rabab,
jääb vähe puudu, et see oleks mõistusegi võtt.

Ta nägu kui Picasso taies, näittas kõikki tahke
ja tema kehast läbi näha olid kõik ta luud.
Ent silmad olid soojad tal, ja ilme paistis lahke,
ta sõnas mulle, naeratuseks kõverdades suud:

“Ma juhust tänan, rändur, mis tõi sind mu lossi külla!
Ja maksimaalse kasu võtan sellest jalamaid!
Saab sinust uue kuninga, ehk tulise, kuid ülla –
sa võta üle loss ja valitse mu alamaid!”

Eks paljud aja koonu püsti, liputades saba,
mis tahes haaraks lennult, et vaid edeneks karjäär.
Kuid uisapäisa au ja karda kokku ma ei kraba –
ma poolt ja vastu kaalun tõrksalt nagu vana jääär.

“Maailmas juba küllalt nähtud krooni kandvaid taatte,”
ma vastan, “ma ei soovi saada üheks nende seas.
Teen sinu lossist muusjumi, mis tulvil eksponaate –
su aardeid saagu imetleda kõik, kel silmad peas.”

Nii kõnelesin tõsiselt ja kuulas kõrgeausus,
kuis tiibadesse tuult ei saa mu majesteedistaaž
Ent palge tusk ei tõusnud, vaid ta õhinaga lausus:
“Jah! Aga siis ka vingem, kui on Louvre või Ermitaaž!”

Nii jutud aetud, põrmuna ta kokku samas vajub,
sai kõduks silmapilguga tast viimne molekul.
Ja mina... Kuid siis ärkkan unest, loss mu ümbert hajub,
jään jõllitama Okast seinal juhnil olekul.

**(Sajad) vihmakene
(muudkui sajad, sajad, sajad)**

Aleviku kohal kogub süngel pilvelaama.
Väljun bussist. Istme nahk on minust niiskelt kuum.
Aga juba kallabki. Jään seisma bussijaama,
vihma eest siin varju pakub kitsas ooteruum.

Sajad, vihmakene, muudkui sajad, sajad, sajad.
Kastad kuiva põllukest ja kastad aiamaad!
Rohelisel seinal plekitahvil sõiduajad –
kella õigeks panna vaevalt nende järgi saad.

Et on koduni siit kõmpida veel neli kiltti,
see ei suuda heidutada linnast tulnud mind.
Sinne laul ei kujuta mõnd kindlat mälu piltti –
taganttõukajaks sai väljamõtlemiseind.

ARNO SCHMIDT

PHAROS

EHK LUULETAJATE VÕIMUST

Saksa keelest tõlkinud Kaja Kallemets

Rongajumalale –

13. märts. Täna viskas ta selle vihiku mulle näkku; sellest on 16 päeva, kui ma talt küsida sõandasin. Olin juba nii ükskõikseks muutunud. Vihik on ka nii õhuke: kui ma nüüd aasta otsa siin vegeteerima pean? – Ma olen siiski veel noor; nii 40, 50 aastat võin veel välja kannatada! Haha! – Mitte mõtelda! (Aga ma tahan mõtelda, pean end selleks sundima! Pean!)
Õhk on hõõguvalt kuum; päris üleval triivib mööda kauge, otsekui hõbehelvestest pilvevaip.
15. märts. Ta lõi mind jälle! – Ma – ah, ma värisen kogu kehast. Me olime rannas ja ta urahtas, et ma pean võrgu tooma. Olin löödud tema toorest toonist ja tegin, nagu ma ei kuuleks; siis pööras ta vaid pead, ning kui ma sõandasin tähendada, et ta oma sõnu ülimalt valima peaks, oli ta ühe hüppega minu juures ja virutas mu hoobilt siruli. Olin häbist ja ärritusest võimetu end liigutama; häbi: et üks inimene ka nii loomalik võib olla. – Ärritus: oh, ma oleks tahtnud talle kallale karata ja karvust sagrida. – Arvatavasti oleks ta mu kohe surnuks löönud (oleks parem olnud!).
Mina hädavares – ma pean ta tapma. Väevõimuga see ei lähe; niisiis salakavalus. (Aga ma hakkam vargsi iga päev ka raskete kividega harjutama!) –
See elajas – sunnib mind, niisamuti loomalikult tegutsema (alandav).
16. märts. Ma pidin terve päev kala püüdma. Tahan alandlikult käituda!

Arno Schmidt, *Pharos oder von der Macht der Dichter*. Tõlgitud vlj-st: Arno Schmidt, *Werkgruppe I* [Bargfelder Ausgabe]. Zürich, Edition der Arno Schmidt Stiftung in Hoffmanns Verlag, kd IV, 1988, lk 609–632. Tõlge ilmub Arno Schmidt Sihtasutuse lahkel loal.

("alanduda" ütles noor Goethe) – püüdsin kolm kala. – Rand on nii siravvalge, nagu ülelubjatud müür. Kui päike seniidis seisab, on väljasolek otse talumatu. – Kui ma pärastlõunal võrgud kuiva ma laotasin, triivis mööda veel paar puulatti ja suur tükk meie laeva aerupaadist. Nad püsisid saare äärmisel tipul hämarikuni kinni, kuni tuli tõus ja nad keereldes endasse haaras, lõuna poole. (Paistab, et siit läheb nõrk vool mööda. – Pudelkirjad – Võib-olla mingi mõte!!) Näib, et olen ainus ellujäänu – ("ellujäänu" on selle orjaseisuse koh ta küll hea). – – –

Öösel: Üleval käib too edasi-tagasi, ikka edasi ja tagasi. Ta räägib ka, aga moonutatud häälega; võtsin julguse kokku, lükkasin koguka raudukse hiirvaikselts lahti ja kuulatasin: ta kaebles, raskelt ja tusa-meelselt ohtes: "Oh Organtin, mu vennapoeg Organtin –" Siis so-sinal veel mõned murtud sõnad, millest ma aga enam aru ei saanud. – Jälle ärkvel; siin all on õudne ja üleval kõneleb see ikka veel. Kõierullid ja võrgud ripuvad hajali ümmarguses ruumis, paistavad hägusalt, justkui adruvanikud või mõne ürgaegse larvi pendeldavad haarmed; tunnid rässakad ja tumedad.

Ma vaatasin ühest trellitatud aknast välja, aga kuu ei tule ikka veel. – Tähti siin näeb! Nad ripuvad nagu rasked lõhnavad kuldlambid soojas sinas. (*Lampen – Ampeln:* palindroom (anagramm))

17. märts. Mu päästerõngas vedeleb ikka veel liivas; pleekinud, rebene-nud, narmais. Täna 30 päeva eest (31? üks päev võib puududa!) jõudsin ma siia, st ma ei näinud ega tundnud enam muud kui teravat liiva, mis mu näonaha peaaegu maha riivis; nii kaugele paiskas mind tugev merevoog. Siis oli tema juba kohal ja rebis mu üles nagu pambu. Olin kahe viimase päeva õuduspiltidest (huvitav, kas nad nüüd, kui ma neid maininud olen, mulle unes ilmuvad. Seni olen end sundinud neid olematuks mõtlema!!) nii kurnatud ja omadega nii otsas, sealjuures aga nii lunaatiliselts teravapilguline, et kohe märkasin, kuidas ta mängis mõttega mind maha lüüa. Ma vihkan seda türanni nii väga (sellele mitte mõtelda) – Tal on usku-matult metsik jõud! Hiljuti tuli ta alla ja tõstis ühe nendest suurtest vaatidest kõrvale (tagapool väike rauduks) ja kadus mõneks minutiks. Kui ta lõpuks ära läks, katsusin lootusetult üht kõhukat koletist vaid tollijagu nihutada. Ja selle oli tema tõstnud ilma silmanähtava pingutu-

seta. (Täna õhtul pean väikese ankruga harjutama – mitte unustada!) Istusin saare teises otsas paar tundi (saar on umbes 100 m pikk ja 20–30 m lai; karine madalik, õieti küll vaid riba. Aga aluspõhjaks paistab kindel kalju olevat, muidu poleks tuletorni siia ju ehitatud!) Torn ise – ehk 25 m kõrge, alumine läbimõõt 15 m ühes hiiglaslike etteulatuvate tugipiilaritega (lainemurdjad?), siis aheneb torn kaunis kaarduvas kurvis (3/5 kõrgusel) umbes 8-meetrise läbimõõduni, siis tuleb kergelt eenduv 3 m kõrgune rõngas, ja alles pärast seda tema kohal seisab tegelik valgustusaparaat helgiheitjatega (mida ma muu seas veel kunagi töötamas pole näinud! – “kustund” tuletorn? – Nagu kustund tulemägi!! Naljakas, aga pisut õudne.) kaitstud valge terava raske plekkkatusega. Sisemusest tunnen ma vaid jupikest treppi ja üht eesruumi, kus ma öösiti magan. –

Troostitu sinine taevas. (Ainsagi pilveta! – Parem taevas ilma jumalate kui pilvedeta!) Püüdsin jälle tulemusetult mõnd laeva silmata; kõrgemalt on kindlasti palju paremini näha (mul pole vaid Maa raadiust täpselt peas, muidu peaks ju lihtne olema Pythagorase järgi välja arvutada.) Üsna kaugel loode pool paistab midagi olevat; maanina või saar või kaljurahn; väga selge ilmaga paistab ta nagu hele ulpiv punkt. – Ma ju ei tea üldse, kus ma olen – igatahes kusagil kagu pool Tutuilast; sest me möödusime sellest kaks päeva enne laevahukku. Kui hinnata kaugust, kuhu me välja triivisime – 1000 km võib olla, kui tuul ei pöördunud! (Järelikult võimatu kindlaks määrata. Ja küsida? – ma ei räägi ühtki sõna enam selle toorutsejaga!)

18. märts. Õhtu. Olen väsinud (hea, tugev väsimus). Me kalastasime ja sukeldusime korallpankadel terve päev. (Ta avas täna hommikul ukse ja ütles: “Peame kala püüdma!”). Ma läksin tummalt kaasa ning me relvastusime oda ja vibuga, lisaks kolmhark (!) Ma pidin kogu aeg kiusatusega võitlema, et mitte selle koera pihta sihtida; aga kui ma teda kohe poleks surmavalt tabanud –. Ta paistis nii hiiglaslik ja musklis, nagu kollasest liivakivist tahutud, et ma vahel mõtlesin, oda põrkaks temalt niikuinii tagasi. (Kui ta jälle veest välja tuli, ja vesi tema pikast blondist habemest sorises, nägi see kaabakas välja nagu Poseidon –)

Unustamatu, kuid kihasid kalad punastes korallhekkides; kõik

värvid, sinine ja kuld ja punane laikude ja vöötidena. Ning merenelkide ja -anemoonide kirjeldamatu värvihüljus; kuidas nad hingates ja rulludes aeglaselt avanesid ning kuidas valged õrnad väädid puhtpunase suuavause ümber mänglesid. Nagu lilled vee all. Ma õppisin selgeks, kuidas sukeldumisel silmad lahti hoida! – See on ilusaim (kindlasti ainus!), mida ma siin näinud olen.

Ilm oli kohutavalt kuum, nii et väikese kristallselge laguuni kohal tavapäraselt auras, ja vesi oli nagu teine õhk. Olen juba põlend nagu Robinson Crusoe. – Vastu õhtut loode pool jälle hele punkt, selgem kui kunagi varem. Näib siiski neem olevat, aga vähemalt 50 km eemal! (Ujuda!? – Aga haikalad???) Öösel: Tohutult hele suur kuusirp äratas mu hetkeks. Mis kätte võtta, on hõbedast.

19. märts. Vastu hommikut umbsõlmes, poolkurjad unenäod – Terve keha on eilsest rassimisest kurnatud. – Me läksime alla moonalattu (tundub, et tornialune on päris sügavalt keldreid täis ehitatud, vundamentki on mitmeid meetreid ehtsa kalju sees.) Need on suured, peaaegu täiesti pimedad kõledad ruumid, täis tünne ja konserve, riistu ja lauakesi; ka kõige sügavamas on täiesti kuiv ja jahe. Ühes kohas märkasin tsementpõrandas mingisugust nelinurkset auku (kohmakalt tahatud), mõned plangud peale laotud, aga ma avastasin selle kohe. Paistab veel sügavamale minevat (Kummalised mõtted – lisaks see hull peremees –)

Kui ma tema selja taga seisin (ta käis kontrollides ja koputades läbi tünniridade), maadlesin tahtmisega minema karata ja rauduksed tagantselga kinni lüüa. Ma lollpea polnud aga tähele pannud, kas ta võtmed luku ette jättis! – Ära poleks ta surnud, nende toiduvarude juures. Ennem oleks mina kõngenud. Või ma oleks hullund, vaid kujutledes, kuidas ta jõurates ja tampides läbi maa-aluste ruumide rändab – kohutav pilt! (Selleks on tugevust vaja, et vaid taolist kujutlust välja kannatada; tea, kas leidub mõni suur poeet, kes midagi taolist järjekindlalt lõpuni oleks viinud? Milleks olen ma siis kirjanduse professor? – Poe? – ma tunnen teda liiga vähe!) mõtlen sellele täna õhtul, – mitte unustada. Toiduvarudega tuleb veel umbes 10 aastat välja. (st võib-olla 5 või 20 aastat; mul puudub igasugune ülevaade.)

20. märts. Vedelesin terve päeva toanurgas. (Mõtlesin omamoodi

päikesekella välja, torni varjust, märkides ka paar punkti) Ilm oli veidi sogane, udulooris ja neeme kohal paistis ebamäärane sadu. Muidu: lämbe õhk üksikute tuulepuhangutega. Tuletorn ei näi tõesti enam töökorras olevat. Miks ta seda õhtuti põlema ei pane? (Või ta ei taha – kaua ta siin juba olnud on? – pakun ta vanuseks nii umbes 40 või 45 aastat, aga raske öelda)

Õhtul õige õhuke suitsune äikese-eelne helendus lõuna pool. – Kaugel, kaugel eemal allpool on hiiglaslikud jääväljad, mis James Ross avastas. – *strange life!* –

21. märts. Küürisin end rannas (mul on juba tõsine habe. lokkis ja pruunikas.) koidu jahedas, siis tuli tema alla ning vaatas ringi. Ajas otsmiku kipra, vaatas terava pilguga (minust muidugi läbi) silmapiiri. Siis tõstis ta käe ja kontrollis tuule suunda.

Kõrvalisest: See ebakõla, välise ja sisemise vahel!! Tal on võimas nägu, siniste sügavate silmadega, ning kõrge zeusilaup paksude heleblondide juuste all. Jalas vaid hõredaks kulunud teksad; imekspandavalt kitsad puusad ja üleval laiad kõikvõimsad õlad. Sealjuures kohtleb ta mind kui vaevutatavat kodulooma.

Ta pomises, pooleldi omaette, pooleldi tuulele: *foul weather – when shall we three meet again?* – ja seda taolise inglasehääldega! On ta siis inglase?? Ja see loom tsiteerib Shakespeare'i (arvata-vasti, seda ise teadmata – on ikka hull) –

Saarel pole absoluutselt ühtegi putukat ega ussi; üldse mitte üht elusolendit – vähemalt pole ma ainsatki veel näinud. Õhtu poole ilm selgib. Külma sinine õhtutaevas, kus kaks pikka valget pilve (ilus!) – Tal pole niisiis aimugi ilmast!

Õö: Ma ei suutnud uinuda ning nõjatusin aknakesele. Millise võluga kaetud kuuöö! – Kuum on siin all; ma põlvitasin ühele köierullile ning nägin, kuidas eemal pilved aeglaselt läbi kuuvalguse libisevad. –

Ülevalt kostab häältevirvarr ja tütarlapse naeruredel, hõbedane ja kellakajane; Vanad nõunikud kõnelevad tähtjalt, noorukid naljataavad pärliliselt – – Olen ma siis hull!! – Saarel pole ju hingelistki! Või tassis ta nad Sügavusest? – See räpane auk saare pinnas!!! –

Pugesin sügavale oma nurka ja mässisin end tihkelt tekijupi sisse. Too kõnnib juba tunde. – Kui ma ometi uinuks (või ärkaks!!) –

Kardan, et mul on palavik; olen vist haige.

22. märts. Vähe maganud; aga ma siiski ei ole haige. – Hullumeelne unenägu. – Hommik oli hall ja härmas ning Suur nagu ikka nõudlik ja härratsev. Püüdsime kaks kohverkala. Tema sai ühe piigiga; nägin vaid, kuis ta käsi tõusis, musklid pingestusid ja piigivars vette surtsas. Siis sikutas ta selle nõoriga kaldale. – Proovisin seda täna vist küll kakskümmend korda: jõletumalt raske – tõrjuda päikesekiirte murdumist veepinnalt; minu vise oli alati napp möödatabamus. (idiootne liitsõna: tabamus ja mööda; eht kirjandusprofessor!) – ilm on siiski karmiks pööranud. Pärastlõunal tõmbusin kerra. Valusad mälestused: ülikool ja raamatud lugemissaalis – kui mul vaid Schiller või Dante või Hans Sachs käeulatuses oleks (siin oleks!) Ma deklameerisin endale “Röövliid” tervenisti ette, ja need paar tundi olid mulle lohutavaks unustuseks. Õhtu poole läheb harjumuspäraselt külmaks. –

– Pool öö, pool agu: ta pörutas mu uksele ja tormas siis kolinal alla. Mis tulekul? – Laev? –

23. märts. Oli veel peaaegu täitsa pime; meri hall ja läbipaistmatult sogane valgete vahuharjadega. Ta haaras mu käest ja röökis: “Nööri ja kaks kirkat!”. Tormasin hingeldades üle märja teralise liiva ning tagasi joostes kukkusin valusalt.

Ta sidus nööri endale ümber keha, lõi ühe kirka sügavale põhja, nii et ma sellest kinni sain hoida (vesi rullus üle põlvede); siis andis ta nööriotsa minu kätte ja rühkis raskelt läbi vee, teine kirkakonks vöö, metsiku merevoo sisse. Meres (umbes 20 m minust eemal) lõi ta kirkaga paar korda millegi sisse ja tuli siis selg ees jälle välja. Üks kõrge lainehoog pillas ta mu jalge ette, aga ta ei lasknud nööril minema joosta ning sikutas kaldale suure kirstu, mille me koos kohe tuletornini lohistasime. – Niisiis pidid siit mõne hukkunud laeva osad mööduma. (kord nägin ka üht palki eemal mööda triivimas.) Hommik langes halli ja ebasõbralikuna kaela, ning lainetus muutus mingil määral tasasemaks.

Kirstulauad olid pundunud ja karvased, kuid eriti palju ei paistnud vett sisse tunginud olevat. Ta naksas kangiga kaane pealt, nii et naelad ja kaanehinged krägisesid ja viiksusid. Pealpool kaks tööriista. Olin nii uudishimulik, et temaga koos kirstu üle kummardusin

(ta tundus mulle talutavam) ja veel jooksmisest pooleldi ähkides ütlesin: “Täitsa nagu Robinson –” Ta vaatas mind vaenulikult (kui ta tahab, on tal silmad nagu kivid!) ja küsis siis põlglikult: “Mis teate teie sellest, kes on Robin – son?” (Ta tegi väikese iseäraliku pausi Robini järel, nagu oleks ta harjunud seda nime vaid nõnda mõtlema!) Vastasin nii ükskõikselt, kui mul vaid võimalik oli: “Crusoe on seda tüüpi mees, kes, täiesti omapäi jäetult, lihtsaimate vahenditega oma eluruumi korraldab.” – (See oli alp ja targutlev – oleksin ma vähemalt seda “tüüpi” vältinud – aga mulle ei torganud ootamatu küsimuse peale midagi voolitumat pähe.) Ta põrnitses mulle otse näkku ja purskas siis nii põlglikult ja tagedalt naerma, et ma igat oma sõna kahetsesin. Õnneks tegutses ta varsti jälle kirstuga edasi, aga nii kurjade pilkudega, et kõige hullemat ootasin. Ta pomises veel midagi sel ajal, kui haamrid ja kaanehinged liivale viskas, aga ma ei saanud sõnastki aru. Kasti põhjas oli mingisugune vaheosa, mida välja sai võtta, sees paar raamatut. Ta surus silmad kinni ja istus tuhisevast vihmast hoolimata kirstu servale, ja lappas vilunud käega raamatud läbi. (Ma mõtlen “vilunud”, sest ta sirvis kiiresti pealkirjad üle ja raputas enamuse puhul pead) Suurema osa viskas ta liiva, nelja hoidis nagu kõheldes veel mõne hetke, siis viskas neist ka selle pisima teiste hulka hunnikusse.

Jälgisin tema toimetusi kihelevate sõrmedega, ja ei suutnud nüüd pikemalt eemal püsida; jäin paigale ja küsisin tasa (häbenedes, ah, oh!) ning madalalt: “Tohin ma ühe neist alles hoida, – Isand – ?” Tema pilk tuli kaugustest tagasi; sasis käega läbi habeme ja puhis õhu kõrgilt läbi nina välja. Siis sõnas ta, juba jälle kaugel ära: “Kätte võtta ja üles kanda!” Ta viipas kolmele raamatule ja pikale käsipikk-silmale, ise tõstis samal ajal hindavalt kaks paari meremehepükse üles ning viskas need üle käeselja. Siis sammus edasi.

Päike oli välja murdnud (kesk tumedaik pikaks veninud pilvi) ning paistis nii külma ja kollasena, et paljalt selle nägemine mulle külma-värinad peale ajas. (Veider valgustus: hele torn koobaltsinise vihma-taeva taustal!)

Õhtul: Ma tõin oma raamatud (neid on üksteist tükki; päris korralik biblioteek) väljast sisse ja panin nad kuivama. (asetasin püsti ja kõik lehed lehvikusarnaselt väheke laiali.) Enamikul on köited

vihmast vaid veidi plekilised, tekstikadudeta. –

Täna olin esimest korda tema kambris! See on too suur ringikujuline ruum üleval tolles eenduvas kuplis. (Umbes 3 m kõrge). Ma ei tea hästi, kust ma alustama peaksin. Ümberringi jooksevad väheste, vaid mõne sentimeetri laiuste raudvarbadega eraldatud, ligi kahe meetri kõrgused klaasaknad. (on neil klaasmaalinguid?). Siis lai kirjutuslaud ja pikk madal raamaturiul, viimseni täis kiilutud. Voodit ma ei märganud; kaks kõrvutiseisvat kapikest oli veel, aga aknaring oli täiesti lage. Ühe seina ääres kuhilas tekke. Ma tulin vaid ukسلäveni, kus ta mu käest asjad rebis ja ukse kinni virutas. – Kui kuu paistab, võiksin midagi lugeda. Palju prantsuse keeles, Hugo, Molière, Crébillon ja paar vanemat inglise oma (nii umbes 1835–40) – ja selle viskas ta liiva! –

Öösel: Virvendavast unest üles ärrganud. (Ma kõndisin jälle läbi ühe lõputu suurlinna, vihmane õhtu, kiirustavad inimesed, kuni ma lõpuks – nagu ikka – ühte kaubamajja sisenesin, ja mind tundide kaupa läbi eredalt valgustatud saalide nügiti, mööda sädelevaid otsatuid lettideridu, kuni viimaks vaikselt raamatunurgas maandusin.) – See hüüab kõrgusest – Oh!! – –

Kükitasin külmas kuuvalguses (suur, täiesti külm ja võõras kuu), mul vabises kogu ihu külmast.

Ma ei kannata seda enam välja. Terve torn sosistab mereöös! Üleval mängib häältelabürint orelil!!

Ja mina istun siin, peod surutud vastu raudset pinda, ümaras lootsikus musta lõpmatuse sees. –

Ajasin end maast lahti ja hiilisin ukseni. Tasakesi lahti. Lõputus hämaras šahtis müriseb ja kõmiseb vihaseks; käsipuu on läikiv raudne madu.

Viskas mu tagasi minu parvelaualle – oo see jääkuu! Kükitasin klaasjas valguses nagu viimane inimene (või Esimene?!)

24. märts. Ennelõunal üksinda (Ma suudan niisiis veel elada – haha!)

Ilm on selge, kuid tuulepilvedega suures kõrguses.

Äsja pidin ma ämbritäie veega ta toa puhtaks küürima. (Enne puhtaks pühkima!). Ma hiilisin kogu aeg raamatute ümber ringi ja proovisin paari pealkirja ära tabada. Alguses ei pannud ta seda tähele, aga kui ma tervelt kaks minutit nende ridade ees põlvitasin,

ja juba sõrme tahtsin tõsta, kargas ta ligi, lõi oma käe mulle õlga nagu pihid, ja viskas mu eemale, nii et ma kolinal vastu ust lendasin. Nühkisin põrandat pooloimetuna kohe edasi. Vehkisin kätega, nii et temagi (imestades mu orjalikkust!) hetkeks seda vaatama jäi ja siis mu üle nii alandavalt naerma pahvatas. –

Õhtul: Mis tal seal on? Fouqué, Hoffmann, Wieland, Holberg, Stifter (kõik kujud, keda ma peaaegu üldse ei tunne – on ka kõik puised ja ennemuistsed!) ja palju barokselt kirjatud seanahast köiteid.

Mu vasak käsi on täitsa paistes ja teeb haiget, kui liigutada katsun, (üsna ükskõik!)

Öösel: antikvariaadi-unenägu (imeilus!) – Tundub, et tuul vilistab *I hear it sing in the Wind* –

25. märts. Tinaraske ärkamine; metsik rajuilml on lahti pääsenud. Peaaegu terve saar on kadunud hallis ja vahuses kõminas. Vesi kukub plaksudes tagasi ja lendab laperdades ja mullitades mööda. Paistab ikka veel tõusvat. Aknal: tuul lööb mulle vastu nägu laksti nagu märg rätik; katsun paar lauda ette panna.

Üksi surisevas poolpimeduses; iga paari minuti tagant lendavad lauad jälle sisse, ja vesi lakub juba iga tugevama iiliga aknaserva. Ta ei saa mind ju ometi siia jätta; terve põrand on juba märg. – Aga ma ei saa laudu kõvemini kinni.

Tuul vilistab õudselt ja läbi võre tulevad üsna karmid valangud. – See on kohutav: ma üritasin aknast välja vaadata; hallid, lõhestunud lained on vaata et juba silmade kõrgusel. Sedasi ei või ometi! – Ta tõi mind üles. (Ma kisendasin, trepist üles) Ta tuli alla, hüppas akna juurde ja rammis ümmarguse tünnikaane avause ette, asetas sellele paar raudset põiklatti, toppis vanade kottidega tihkelt täis, ja pörutas veel ühe puukaane ette. Siis ta läks, ülbelt, sõnagi lausumata, ja ootas, et ma talle järele roomasin. –

Vastu õhtut: Surusin end kahe kapikese juurde nurka. Ta ei pannud mind üldse enam tähele. Käib edasi-tagasi. Õhtu hajub hallina tuulde ja vette (Kui see veel tõuseb!) Ta räägib endale habemesse ja teeb poolikuid käeliigutusi.

Kappide puit on ilus; lapsena võisin ma tundide viisi kõigi puitude salalike tähnkirjade ees istuda (kuis kõik kõiges keerles) ja nendel

tumepruunidel teedel olen tihti rännanud muinasjutumail.

Ta leidis mu. (Ma ei tea: näeb ta mind või ei?) Aga – Tõmbas riulist ühe sinise raamatu ning võtab Silitades kätte.

Kui neisse silmadesse vaadata, sinab kiirgavalt justkui metsik eelkevadetaevas; kas ei kahise väljas kuiv lehepuru – ei, ma olen ju siin! – aga juba rohetavas orus kõssitab äbarik lumeviir. – Ma ei taha, ei taha sellele sinavale maastikule!

Hääl puhkeb lahti nagu õienupp: “Eelkevad on üle Ardennide välja murdnud –” – pruunid õienupud sahisevad madalas põõsarindes – sarapuupill

Sügav öö: Ta läheb tuikudes tekikuhilani ja viskub sinna sisse. Laual lebab see raamat. Kui ma üles küünitan: Sinine lõuendkõide, odav kuldkiiri.

Fouqué

Võlusõrmus.

26. märts. Vastu hommikut: Ta magab. Oh!

Paljud palavikud raputavad mind. Kuidas ta naeris ja tigetses, ja ülbavalt kiitles ja pilkas heroilisel maastikul.

Kas ei seisnud siin mitte rüütliid ja okasmetsas pesitsevad kotkad; moorlased ning peened daamid?

Ma ei taha enam õpetada: mida tean mina veel luulest!

Surm seisab kõige taga. – ja elu!

Ah, missugune elu!

Ma polegi ju õieti elanud; – mina – albiino!

“Rüütliid kutsusid teda pronksitud käe tumma viiepega edasi” – pronksitud käed.

Ja väljas on kuristav torm. Kui end aknani vinnan, sirutavad vee-mäed ligi. –

Magasin kurnatusest tund aega; ta on veel liikumatult.

Laual magab see võluraamat (suur Merevaim – ikkagi!!) Ma pean natuke vaatama. Ma kavatsen atlast lehitseda, mis siin lebab.

Tund hiljem: Vaata aga! See on – huvitav (Ma tapan selle oma külmade sõnadega! Ma ütlen: – ligitõmbav; ei – äärmiselt kütkestav! See on õige sõna!!)

Nonii (rahulikukuks jääda!) mul on atlas. “Atlas novus” seisab ta peal, teadagi. (Kõige parem – ma märgin endale leheküljed lihtsalt üles!)

– Kas ma pole kannatlik! –

Lk 1: Tähekaart; kollased-valged punktikesed vasegravüüri (kriipmeetod?) sametmustas. Päike, Cordoba vööndist 5 h 243 mõõdetult. – Hullumeelne! – (Jah, mina!!). Ka õhukesed uduloorid hõljuvad hõbedaselt ümber tähekobara. (Kindlasti peab “Lõpmatust” “aimama” – too nolk!)

Lk 2: Päikesesüsteem; südames tulekera ja mõned kuulikesed ümberringi (violetsel tähistaeva foonil.) Mitte midagi erilist.

Lk 3: *Ah, voilà la terre!* (Prantsuse keelega saab kõik ära tappa, põrgus räägitakse seda kindlasti – “*Mais, Mr. 1e. Diable: il fait très chaud!*”) – Hõljuv kera mähitud pilveribadesse. (hästi joonistatud) Hele valgesinine meri, laiad kollased maalatakad, aeg-ajalt välgatavad mäestike heledad harjad. Tuhkjasrohelist jõejooned (Kõrgelt lennukist vaadatuna näeb Maa tõepoolest sedasi välja!) Aasia kohal on juba öö, Kaukaasia kõrgemad tipud veel veretavad punakalt ja lai pilvemeril ulatub üle Lõuna-Euroopa. On ikka veider; (mitte ühtki nime kaardil, ei ühtki piiri!) tekib hõljumise tunne (Sealjuures on kõik äärmiselt täpselt kujutatud) – Oh: üle Boothia Felixi vilksab lehviv virmalistekroon. – Mis seal all seisab? “Täht” – pagan võtaks! – Vaatasin seda lehekülge veel kord; see on kõrgemat sorti elusolend, mis siin ruumis hõljub.

Lk 4 ja järgnevad: Ahaa. Erikaardid. Aga terve seeria ikka selles – hm, tähetunnet tekitavas maneeris!! (Kuuülesvõtteid olen ma selles laadis juba näinud, ikka see kuppelmaastik.) Ikka see pilvedemäng (sealjuures imetabane!!) ja küllaltki suures, täpses mõõtkavas. (Ühest vulkaanist lõõskab tuld – lapsik – aga hea, väga hea!) Nüüd paistavad ka metsad ja laiad violetsed nõmmed, metsikud mäevarjud. – Ühel sädeleb vuhisev sabatäht kõrgemais õhukihtides. Vahel on lund!! – – See on, – see on kogu atlase mõtte ja otstarbe vastu! (Või just vastupidi?! – Hoidku – meie lehtlaudkaarte oma nimedega!!)

Lk 41 ja järgnevad: Kuu. – Kuidas ta kiirgab! Ja need lõikevarjud

Eratosthenesel. – See on ohtlik kunst, sedasi tähti üksteise ligistikku paigutada. – Maast-eemaldudes; (ent kosmosele-lähenedes!) See on Koperniku viimane konsekvents: Maa kui ainult üks paljude hulgast. Taoline atlas ajaks kiriku marru.

Lk 48: Marss! Ta särab punaselt ja lähedal. – Seda ei võinud ta ju teada; niivõrd täpne kaart. (Kas ma pole külmavereline? – aga mu käed värisevad väheke – külm on, haha!)

Atlasel on veel vähemalt 50 lehekülge; ma proovin uuesti hoogu võtta. –

Selle olin ma enne kahe silma vahele jätnud. Kaks ristlõiget Maast – “tähtsaimate autorite seisukohtade järgi” – ühel lehel hiiglaslik õõnsus, pool Maad: helendav õhk, meri. Teisel Maa tühja kerana, tema sees ringlevad tähed. – Tunnismeestena on märgitud Holberg ja Jules Verne. – Kes seda pildis kujutab – (tohtu kahtlus: on ta hullumeelne??) – Panen selle raamatu kõrvale. –

Veel üks (tahtsin just magama asutada): kas pole siiski Maa all suuri koopaid; ma pole asjatundja, aga ometi peaks ju olema puuduliku gravitatsiooniga kohti (pendli võnkumisega kindlaks määratud) – ma olen täitsa segaduses –

Veereb õhtu poole. Tuule ja vee raugematu ülemvõim. Ta on ärganud. Ära oodata.

Sõin midagi. (Et ka süüa peab – tülgestav!)

Väljas ringutab vesi; tihedalt akende ligi. Vihm andis silmapilguks järele, aga nüüd voolab ta jälle mööda aknaklaasi alla. – Või on see vaht, mine tea? (Torn hõljub justkui ilmaruumis) Unenäoline paik (Mida tähendab “*Skramasax*”? – Lugesin seda kunagi – mul on siuke tunne, selline, nagu selle sõna kõla – – võlusõna, kuratlik ja kriuksuv) Ma pean end väheke kokku võtma, muidu tuleb veel hullusehoog peale. – Nakatun. –

Hämarikus (Merekõnelused – hihi!): Ta tõmbas käega läbi õhu ja sõnas: “Anorgaaniline on puhtam kui orgaaniline – füüsilise maailma eelis –”

Ma julgesin vastata: “Aga elu – kas ei saa alles tänu elule seegi seisukoht üldse võimalikuks? – Paratamatu põhialus?” (Ma katsusin tema kõnesteili järele aimata – mina tallalakkuja!)

Ta kallutas pea küljele; ohkas just nagu ühele oma sisemisele häälele; siis ütles: “Elu on vaimust erinev; ei ole identne; liiga eriline; – .” Ta vaikis mõne viivu; siis läks edasi näiteid tuues: “Fouquéel on elu oma räpasuse kaotanud, Dostojevskil puhtuse. – Vaim, st fantaasia, lihtsalt on kõrgeim jumalus, –”

Ma kahtlesin: “Kas ei peaks ma elus kõigepealt metsa või linnust nägema, enne kui ma neid fantaasias väärtustada saan? – St mustuses vaadelduna? – Ka lilled kasvavad mustast mullast – !”

Ta vaatas gaasjalt tormlevasse vette: “Puhtus ei ole mustuse sünnitist; ta jookseb kõrval kaasa, ei ole tingitud, pole ürgselt kaose külge aheldatud. – Vaim oli, enne –”. Ta katkestas, siis nimetas nimesid: “Platon, Schopenhauer, – kuigi luuletajad on lõpuleviijad” Ta hingas sügavalt sisse ja tõstis säravi silmi pea; ta hüüdis austavalt ja kõlavalt: “Cervantes!” – Mina häälel vaikisin, võidetuna ümberlükkamise uljusest ja sügavamõttelisusest; ma mõistsin – Cervantes: sellega tõestas ta, kuidas teiste silmadega teisi asju näeb, kuidas veskest hiiglane saab – ei, kuidas veski hiiglane on! – Sain ma tast aru? Ma ei tea, ma ei suuda jälgida (See tähendab – mina, mina ei suuda jälgida!?) Veidraim olend: aga ta peab eksima – ma tahan seda; ta on ju mittesotsiaalne, brutaalne, haige – –

Ta eemaldas oma otsaesise aknalaasilt (5 millimeetrit lahutasid teda tormist ja surmast; et me klaasakendega nii kiiresti ka ära oleme harjunud! – istume igaiüks nagu pisitillukeses seebimullis (kirju nahk – klapib!) ilmaruumis – Kui õrnad mullid katki lähevad, tabab meid ürg-külm –); ta lausus tõsiselt: “Defoe oli suurmees, ja Hoffmann oli jumal – oh, mõnedki on seda teadnud ja oma raamatutes öelnud – Stifter (tema silmad muutusid laiaks ja jahedaks) Hauff (ta noogutas õnnelikult) Wieland – –” Vaikus. – Surusin lõua madalale aknalauale. Veeõudus hämarikus. Nagu käed nühivad selle vetemõllu kohal ning suruvad sisse järjest rohkem tumedaid laike.

27. märts. Öö. Pimeduse saabumisel olime torni tipus; torm kiskus suu eest õhu ära. Vaid segu ulust ja kobrutamisest.

Lõõtsuva vee ja hammustava tuulega ei näe meetrigi kaugusele.

Kõik hall ja aurune.

Nii peab see Orioni udus välja nägema. –

Jälle all. Ta muutub rahutuks, metsikute silmadega. –

Viibisin mõnda aega poolunes kägardunult oma nurgas – kõik virvendab. Olen kosmoselaevas, ilmaruumis ära eksinud, keset kaootiliselt keerutavat sajanditelaiust hiidudu. Maa – oli kord; kas ei rända ma ürgvanade silmadega läbi vööraima üksinduse; minuga on puhtaim fantastiline maailm. (Kas ideed suudavad end liigutada? – – Küsimus Aristotelesele ja Platonile. Paistab, et ta hakkab jälle lugema. (Need siis on need hääled, mida ma varem kuulsin – hullumeelne!))

Vana raamat, väga vana, imepärasest köites.

Niels Klim. –

Pean jälle kaasa minema; alla Nazarile. Jubeda valguse sisse. – Pikk on öö ja silmad põlevad; ma olen siiski nii palju rahvaid näinud – haha! Üle mägede ja metsikute jõgede. Puuinimesed ja reis taevalaotusse. – See väsitab tõesti ära.

Tugeva käskivad žestid.

Möödas. –

28. märts. Hommikul: olen taas all oma vaheriigis –

Kui ta nõidumise lõpetas, märkasin, et tuul oli ammugi vaikinud, ning ka tõus tundus olevat taandunud. Ma vaatasin juhuslikult aknast välja ning karjatasin; sest väljas, kaugel kagus oli hommikuhallis selgelt näha laeva, mis vaevaliselt lainetega võitles. Kargasin püsti ja vehkisin mõttetult kätega ja röökisin, samal ajal kui tema ärganud silmil esimest korda minu kohalolekut endale teadvustavat paistis. Jooksin tema juurde ja lõõtsutasin, haarasin ta käest: “Üles, tippu: helgiheitjad – – !” Ta raputas mu nagu kärbse minema, nii et ma maha kukkusin; aga ma hüppasin püsti ja kargasin talle õlga kinni, valmis teda sundima. Siis sain paukuva tou otse näkku, ta tegi ukse lahti ja lükkas mu trepist alla. – Vajutasin hambad köie sisse ja raevutsesin: koer koer! Kas selle looma jaoks pole siis mürki! – Ma naeran ja siutsun vihast – surm, surm – –

Õhtul: Vesi mõõnab aeglaselt.

29. märts. Täna tuli tasapisi ka saarepind nähtavale; üsna endistviisi – liiv ja veerkivid. Adruga üle uhutud. Saare kuju tundub pidevalt muutuvat. Pärastlõunal paistis väheke häbelik päikene, oli peaaegu soe. Taevas korrastus taas (õhu ja vee lahutamine); kerged pilved

tärkavas sinas. Meri mühab ikka veel kuidagi õõvaselt.

Pikk hämarik.

30. märts. Ilm on suursuguses hõõgumises unistavate pilvedega (Liiga hea sellele koerale)

A-haa! Mind käsutati, minna kaasa kalale. – Ma pean ikka need löögid ära teenima. – Vesi aurab, aga on siiski jahedam kui see põrgurand (*come di neve in Alpe senza vento* – arvatavasti oli ka Dante siin.) –

All sügavuses oli jahe ja sinakas (Ma tundun endale nagu mõni kuju kreeka merevaasilt, keda jõllitab loomariik ja klaasjas mereadru.) – Et alandada teda tema teadmatusega, hakkan sellega pihta, mänglevalt ja õelalt.

Õhtul: edu, edu! (Oh, mind põlastusväärset ussisugu – mul pole ka kübetki õnne) Ta oskab kreeka keelt ja hästi, rääkis nii kiiresti (siiski iseäraliku hääldusega; kust ta seda küll kuulnud on – Vana-Kreetal endal? – Ta on mul tugeva kahtluse all, haha!) nii et ma vaid poolest jutust aru sain. Ta ütles: tulge kaasa! –

üleväl tornis on tal klade suureleheliste joonistustega (pagan mind võtku, nagu ta seda juba teinud on – need olid osavad rekonstruktsioonid, ei midagi muud!) ja nii palju üksikasju (nt kirjutajad väikeses avatud poes, maalimas barokset lineaarkirja) et ta seda kõike sugugi tunda ei või.

Tegin õnneliku näo (olingi pooleldi!) ja küsisin: kust ta seda teadis? Kirjandusest (Evans, *a.s.o.*)? Selle peale pahvatas ta müriinal naerma; ütles midagi nagu: “Võta mõni vana vaasijumalus oma neetud kuivetund kätte ja vaata teda hoolikalt, narr!” (See on nagu segane unenägu – aga “kuivetund käsi” on hea! Väga hea!)

Me lobisesime (!) veelgi vanadest asjadest; ma rääkisin E. T. A. Hoffmannist ja avaldasin kahetsust, et ta on juba ammu surnud (Et talle rõõmu valmistada; kui ta tahab, kõnetan teda kui “Teie Tritoniteet”!) Ta hõõrus nagu äsjaärganu käega üle lauba ja vaatas mind teraselt; siis äigas – hämarik tuli hallina peale, ja kõik raamatud vahtisid mind põlastavalt – hääletult käega, ja viipas ukse poole. Ta käsi sihtis nagu valge hirmuäratav oda sosistavate varjude nihkumises. – Ma ei suuda tema silmi unustada: iial pole ükski inimene ega loom mulle sedasi otsa vaadanud. Oli see hirm minu külmade

tapvate sõnade ees või kõrkus ja vaimne võõrus. (Ma poleks seda tohtinud ütelda; aga ta ju on surnud!) –

Öösel: edasi-tagasi, edasi-tagasi (ma pean “seda” ikkagi kirjutama õppima! – Jah, nad veel laulavad: nüüd on küll see õige aeg – haha!)

Kui ma seda siin homme loen, pidin küll und nägema!

Öö oli veidi rahutu, ja tuul tuli nagu kuri vaim aknale ja irvitas. Ikka ja jälle, seni kui ärkvel lebasin. (Hommikul vara: nägin und! – Ma hoiatan end!!); siis tundus mulle, nagu kuuleks ma väljas rannal samme, mis tornile lähenevad, kerged head asted, kuldtäpilised – aga ma teadsin kohe. Paotasin ukse laastujagu lahti (uus unenäo-mõõt! – nii on õige!) ja sirutasin vaid pea ootava pimeduse sisse. Ka üleval käis uks, õnnelikult ja laulvalt: siis kuulsin, kuidas sammud kärmelt ja kaunilt ümber trepikõveruse tulid ning ma nägin vana võrelaternat, mida ta käes hoidis.

Käabuslik kõhn mees lühikeses mustas mantlikeses; valgest kraest kõrgemal vahtis mind pilkav nägu, suured öökullisilmad ja kitsad kokkusurutud huuled – trepist tõustes vaatas ta aina minu poole tagasi! – Tummalt ja nõidusliku kõrkusega, kuni mind mu karjatus tagasi paiskas vastu külmalt embavat seina. –

Kruusikõla ja kaksiklaul. Ülevalt. Nad prassivad, igavesed, kõikvõimsad valguse käes! Taevas kõrgel, tuhmus all. Õndsus! Ma tean, mis ma olen – hahaha!

Pea teki alla: kuis tahaksin kurt olla! –

Ja lõpuks ärgata!!! –

31. märts. Ärganud. – Kui päev vaid alati kestma jääks. –

2. aprill. T r i u m f !!! Oh; Nüüd.

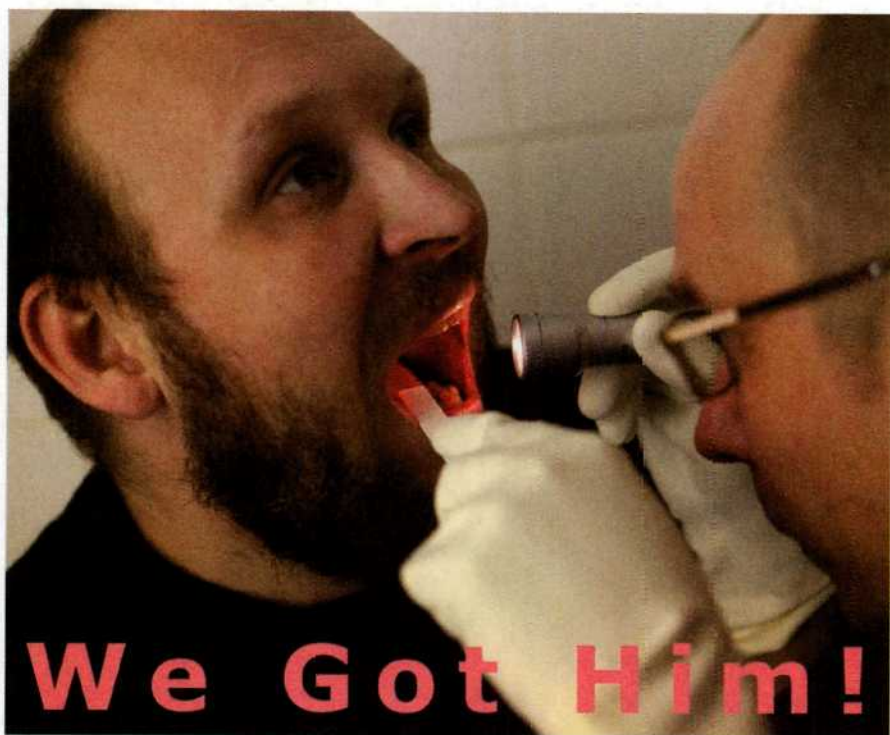
Ja kõige peenem valge paber lauale; ning tint. Haha! (Nii pidi küll Loki naerma, kui Baldur – neetud katkestus! Tasa!)

Kas ta liigutas? – Ei! (Aga mina! Nüüd olen mina Isand ja tahan laiutada.) Käisime rannas – (naudingupaus, samal ajal kui tema ägab – hm!) Muidugi kala püüdmas; ja kuus suurt sebrakala olidki meil juba valgevedela õhu käes liival lebamas: siis nägin ma teda! Ta passis silmi pilgutades ootavalt korallpangal, tubli kolm meetrit pikk ja must nagu kättemaks. Ma kutsusin teda kiviga ja ta tuli, lehvivate ogalisvahuliste loibadega: mantelraikala.

MARCO LAIMRE

*Teose pealkiri on: "Räägi ja Mälu" (ingl. k. "Talk, Memory")
Tehnika ja materjalid: digiprint, Sonny ja Sheri originaalplakat, närimiskumm.
2004*

MARCO LAIMRE

Teose pealkiri on: "Räägi ja Mälu" (ingl. k. "Talk, Memory")

Tehnika ja materjalid: digiprint, Sonny ja Sheri originaalplakat, närimiskumm.

2004

Ta nägi teda samuti ja uhas tagasi, aga see demon sööstis poole kehaga randa ja haigutas. Hõissa, kuidas kaks kuradit teineteise ümber karglesid, must ja valge: Sööge üksteist ometi ära! Õgige end ometi! Aga veel polnud mul õnne (ma kirjutan õige tasa ja vargsi, et ta seda ei märkaks) Ta viskas tolele jämeda plangu üle teivassaba ja köie ümber voogavate loibade, nii et see enam tuure ei saanud juurde võtta. Hoidsin köislassot ning surusin kogu jõuga jalge alt liiva üles, samal ajal kui tema mulle selja pööras ja oma kirvest otsis. See piilus mind silmanurgast, värisedes ja ergutades, hiiglasliku irvitava molu ja kollakalt pahupidi silmadega, ning hammustas himuralt ja end väljapakkuvalt liiva.

Siis lasin ta lahti!! –

Laperdavate nahksete tiibadega kargas ta üles ja passis norsatades õhus (nüüd oli õhk täpselt inferno moodi: must-lõugne tont sihiseval teralisel pörguliival.) Siis lõi ta, ogaliste sarvedega, sisse! Teine tuiskas ringi ja lõi kirve tabamatult kiiresti välkuvvalgete kätega mantelkaisutaja selga; ma lebasin eemale paisatult karedas liivas ja kuulsin vaid valju plahvatavat praksumist, kui meresaatanal selgroog murdus.

Valge kurat lasi kummaliselt aegamisi köiel langeda, nagu oleks õhk klaasist, ja nüüd alles nägin ma, üle veel noogutava musta nätsaka, et tema vasakust reiest käepikkune rai sabaoga välja ulatus! Veidras unustuses, mis ma korda olin saatnud, roomasin ligi, ja pakkusin end talt oga välja tõmbama, Ta vaatas mind pinevalt, kulm kortsus, ise nagu kusagil mujal, ja ma tundsin, et ta ei teadnud midagi!! – Haha! (Kas ma talle ka vett annan, kui ta oigab? – Ma ei tea veel –) Aga mind haaras ikkagi pöörane hirm, kui ta vöö vahelt oma vana noa võttis ja, endal hambad ristas, reie vastaspoolde auku hakkas urgitsema. – Alles hiljem turgatas mulle pähe, et ta muidu seda konkshaakjat juurikat ju üldse välja poleks saanud: ta pidi selle reiest läbi lükkama; oga oli lihase pea täiesti purustanud. Ma vaatasin pörguliku huviga pealt, kuidas ta selle näost valgena läbi tõmbas ja liivale viskas; verd tuli väga palju. Ta läks longates vette, väga aeglaselt, ja puhastas selle hirmsa haava ära. Siis tuli ta kõikudes tagasi, rebis end torni poole ja olles peaaegu juba oma ukstelävel, kukkus kokku.

Õhtul: Magasin natukese. – Tal tekivad punased laigukesed näkku – oi, palavikuke? – Oh (ma tahaksin oma kuivetund käsi siiski säästa. – Olen siis see veel mina ise?!) –

Ma arvan, et ma ei tohi siin üleval olla; niipea kui midagi kätte võtan, vajun selle nõiduse alla. (Ma annan talle siiski vett – ebausku?) Tegin ühe suure mapi lahti ja vaatasin pilte. Joonistused. Olid need jumalate pildid? – Üks nägi välja nagu Goethe, istuv Zeus. (Pheidias –) Teine, laias lainelises kuues, toetus ühele sambale, kõrgelaubaline: ronk õlal. Veel palju teisigi, terve rahvas.

Ma pean ikka ja jälle mõtlema tolele rongajumalale – seda nägu olen ma ju näinud (võib-olla joonistuselt?)

3. aprill. Ma olin kogu aeg mõtelnud, et rotundi ette on tõmmatud lai vahesein või raudplekk, aga kui ma täna ühest nõõrist tõmbasin, lükkusid eesriided kõrvale ja vabastasid ringkupli terve ülemise osa. Ma kargasin püsti ja kisasin aina; sest mind ümbritsevad imepäraseimad klaasmaalingud. Seal, kus just päike loojus, asus lai naerev org, millest kergelt pulbitsev jõgi läbi voolas, kallastel metsad ja üksikud kaljud, mis õrnas päikeses punetasid, roosilised ja alasti.

Veel viljapõld keskpäeva vaikuses, sealt mööda viiv tee; õhtune järv, mille kohal lehvimas kerged uduviired, poiss kaldal, laevuke käes, ja vaatab tummalt enda ette. Ka üks sinakalt ja hõbedaselt sädelev öö, laiad mäginiidud kuupaistel ning hele tühi linn kõrgel mäestikus. Ja kõik voolab üksteiseks üle, ilma raamideta, ilma piirideta.

Ma võtsin pikksilma ja vaatan neid täpsemalt. Rüütlikantsid kindlatel kaljudel, mängivad lapsed, kirjutavad õpetlased. Üks tüdruk. Mõtlesin kaua nende piltide üle järele. Nad on meie raamidega vasturääkivuses, meie maailmapiiiretega (raamid kui modernne midgardmadu) – Aga muidugi, piltidele võiks teised “välisääred” leiutada, ekslevalt varjulises metsaroheluses, nii et pilt vaid heledat tulipunkti kujutaks. (Nagu maakaart, kus niisamuti põnevaimad kohad teisele poole kaardi serva jäävad!)

Torni nimi peaks olema “terve maailm”.

(Annan talle natuke veini. Ja uus side teha)

Õhtul: Kuu on hiilates merest tõusnud ja seisab ööpiltide taga.

Ma näen laia sinakat sammassaali; punakiirelise laua taga istuvad rüütlid; laevad, heledaima kuuvalgusega üle valatud, pahisevad üle

MARCO LAIMRE

*Teose pealkiri on: "Golden Age" (eesti keelde ei tõlgita!)
Materjalid ja tehnika: digiprint, kleeptekst, tekk, valgustoru.
2004*

MARCO LAIMRE

Teose pealkiri on: "Cristal Collection" (eesti k. "Kristall")

Installatsiooni tehnika ja materjalid: purustatud kristallanumad, vahtpolüstoorool, saepuruplaat, peeglid, valgustus.

2004

mere külmas öötuules. Valgel laevatekil magavate turvistatud kujudel kohal lendavad kotkad.

Vastu keskööd: Sulgesin eeskatted ja lugesin kaua. “Marsi eluseigad” – maru raamat! (Manuskript muidugi.) Ta kohtleb Laßwitzi niisiis sedasi, nagu meie filoloogid Homerose on ”läbi töötanud”. Annab registrid, määrab taimi, kirjeldab rajatisi, esitab Laßwitzi aruande põhjal – (ma jõllitasin vist ligi 5 minutit seda sõna “aruanne”, mille äsja kirjutanud olin! – On see juhus, või olen ma ise juba sealmaal, et seda enam ei tea –) Ma mõtlesin selle veel korra läbi – (Viin talle kõigepealt vett – ei, – veini!)

See pole muidugi mitte ainult pilge meie õpetlaste mikroskoobitöö pihta, nagu ma kõigepealt arvasin: siin on kõik luuletajad tõepoolest ajatud ja pühad. See on üks veider (aga sügavam!) mõtteväljatuse – kui ma järele mõtlen, et niisama hästi “Fausti” või pickwicklaste või – tasa! Nii jõuab oma luuletajale lähemale: sain ma sellest aru? – ma ei tea; või siiski? –

Sel ajal kuulsin ma tavaliselt neid hääli enda kohal; siis ei lasknud ta mind kunagi sisse: kas ta jõi?

Või jättis ta vaid akna lahti: sealt paistab kuu sisse ja tuul vuhiseb ümber maja ning sosistab vanu jutte.

Olen siin kahel korral istunud: oli see hullus või on see hinge kõrgeim ülemvõim, mis haarab maailmu, leebeid ja metsikuid?

Magama.

4. aprill. Ta hakkas väga peene lapseliku häälega laulma, – ma ei saanud tast aru.

Vastu hommikut ajas ta rahutult pea üles ja hakkas sosistama, Suurelt avatud silmadega, mis paljutki näha võisid. Tundide kaupa. – Lugesin Jules Verne’i; “Voyage aux Centre de la Terre”; suur neljakeelne manuskript, igaüks paistab olevat omaette redaktsioon kaunis ja võõrapärasel tekstiversioonis (mitte ainult paljas tõlge); pildid olid igal pool jälle uued, vasegravüürid tumepruunide varjudel ja hõbedase valgusega. Teed läbi šahtide, hea purskav vesi ning rändurite vanad rõivad. – Kaua jälgisin ma neid nägusid, mis eksimatult sügavikku, kaugele maale laskusid. –

Kui kiiresti küll unustada võib! Aga mina ei taha: ta peksis mu läbi nagu koera.

Korduvalt.

Seda ta mul veel kahetseb; löök löögi järel! (Kõige parem oleks sellele jõhkrale kaabakale piits või rihm – – mõnusalt triumfeerides: õiglus võidab ju alati – ah, *oui!* Õiglus! haha!)

Kõigepealt peab see mulle lõbu pakkuma (kättemaks kui kunstiteos –) – Äh, mis: esimene kättejuhtuv raamat, talle pihku suruda: Loe mulle midagi ometi ette, pojuke! –

Ma teen endale laua taha õite mõnusa olemise – paistab, et torm tuleb peale. (Pistsin ma siis talle jälle mõne põrgusunni kätte? –) Jaa! Olen ikka hullumeelne! – Oh, mina “kättemaksukunstnik” – Ei!! – Liiga hilja: nad tulevad juba, need Paljud. – Vilinal kargab mustamantline tuul vastu ust. – Kannab ta jälle mingit vana kirjut vammust; mühiseb meri või olen see mina, kes nagu kivi möödunud sajanditesse vajub – Mulle see raamat – Mulle see –
Vaata ometi: tume – vesi – –

Mingi päev;

ma ei tea. (ja all kõite võrgustikus) Ta luges. Päeval ja ööl, nagu mõni janune, kes tervendust joob, nagu demon – ah, kui palju deemoneid; ja nagu jumal – ah, kui palju jumalaid! –
Lõpus juubeldava häälega. Siis hüppas ta püsti – –
Nonii – istun jälle all. (Ah, *oui!* Õiglus!)

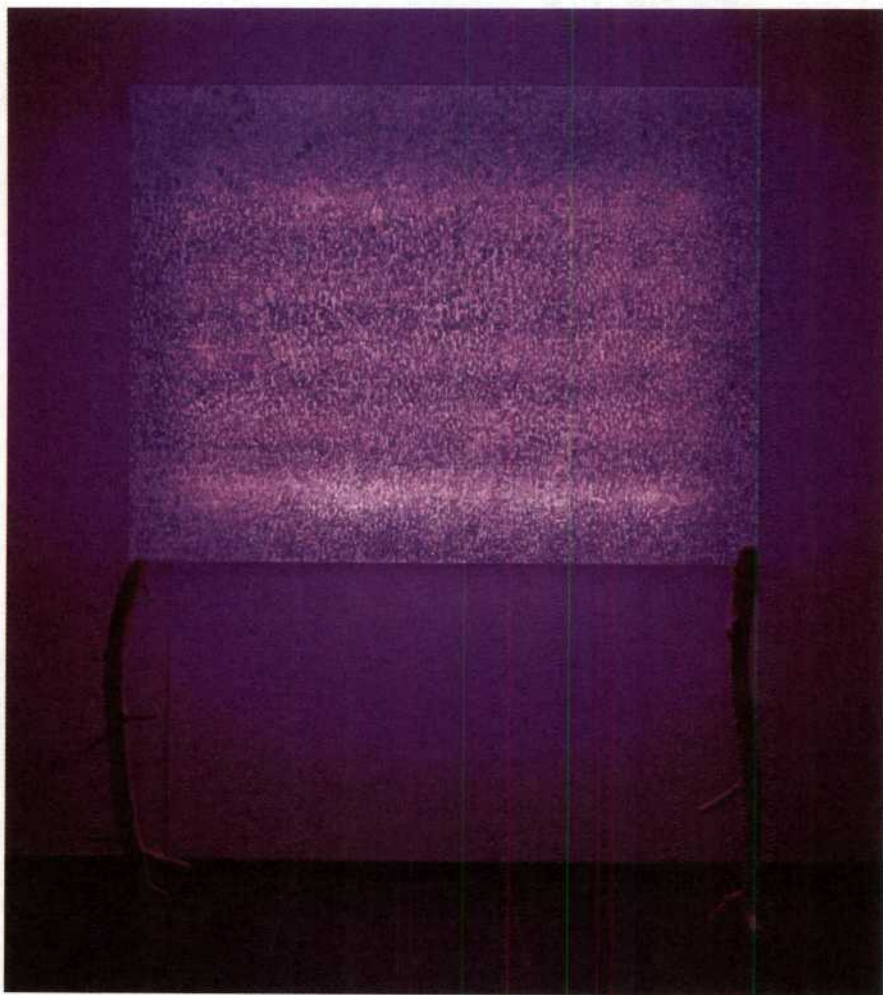
järgmisel päeval: Üleval mitte mingit liikumist; kas ta on surnud? – Hm. Ilus ilm; hää märk mulle, või?

järgmisel päeval: Kõik vakka; taevast ja maa ja TEMA!

Ma polnud üksi neid nimesidki veel kunagi kuulnud; usun küll, et Engelshofenit, ja (?); aga Seinfeld – (see on enam kui uneseisund – naeruväärne sõna – ma ei tea, kuidas võiksin ma seda nimetada? – “Elu” see ka pole; sest nii pole ma veel kunagi elanud! Mina! Tossike!) – Nüüd olen ma juba sajandite eest Rodaunis ja maa alla vajunud Halles: aitäh, mu suur valge *vitzliputzli*; suur tänu, sa – saatan!! –

Ma ei riski oma eelmiste päevade kirjeldusi siin enam lugeda, hirmust, et võiksin nüüd lõpuks mõista, et olen juba ammu hulluks läinud!! –

Üks päev: Ta elab. Ta tuli trepist alla. (Kahvatu, armas sõber, veidike kahvatu!) Ja me läksime kalu püüdma.

MARCO LAIMRE

Teose pealkiri on: "No Name" (eesti keelde ei tõlgita!)

Tehnika ja materjalid: valguskast, õunapuu, allkirjad

2004

Porno, President ja Pult Perega

MARCO LAIMRE

Teose pealkiri on: "Porno, President ja Pult Perega"

Installatsiooni tehnika ja materjalid: pornofilmi heli, teleri kast, pult, kleeptekst, digiprint

2004

Nagu kunagi märtsis (– oli ju märts, rehkenda! Haha!)

Õhtul: Ta kõneleb kummaliselt palju minuga, kiirelt ja hirmuäratavalt targalt, nii et ma oma vaese peakesega talle tihti järele ei jõudnud. (Aga ta jalg on ikka veel paksult sidemes; paistab veritsevat? –) Vanem saksa luule: Parzival, Erec, Iwein, Tristan.

Eelkõige Nibelungid!

(Kannatan viimastel päevadel veidra mõttehälbe all; peaaegu lapse-lik vaimunõrkus); nõnda vaatasin ma talle lolli pilguga otsa ja noogutasin narrilt ja rõõmsalt: rüütleid oleksin ma juba ammu meelsasti näha tahtnud! (kui peen – siiski, jaa! saatanlik peenus – märkus, mille abitut pilget ta mitte tähelegi ei pannud – ta ei kuula mind iial; ma olen ju vaid saepuruke, kes päikse ligi hiilib, temast läbi torgatud; peab edasi, sinna, kuhu ta mind tõmbab – ja see on palju, palju koormavam, rännata läbi aegade, kui rännata läbi ruumi –

Ma jätan kõik sulud lahti, nagu oma õõnsa pea tühjad sahtlid; las nad õige molutavad tähtsusetult mu haletsusväärsust välja haigutades, las nad õige,....

Järgmine päev: Ma jään tihti istudes magama; mitte just magama, ei.

Aga kui ma hommikul seinamüüris üht huvitavat tellist vaatlesin, (kiviseljal metsikuimad miniatuursed kõrgmäestikud; teravad mäetipud, mis varje heidavad, kõrbpunased krobedad tasapinnad –) ja ma pööran lõpuks pea, ja juba ongi õhtu ja hämarik tantsib nagu hall matsakas loom mu ümber (Caliban – hõissa – Ca-Caliban ..)

Mõnikord proovin ma kilinal vastu seina lüüa, aga Nibelungid ei tule minu, leige lima juurde – *phlegma kai chole* – (Vaata aga, ma oskan veel kreeka keelt!)

Siis: Rohkelt nibelungitanud; ta muutub aina erksamaks. (Side oli määratud ja haava kohalt kollakalt märg; nii see ometi ei lähe – ma tahan veel vähemalt rüütleid näha! – Eh, mu härrad; egoism...) Pärast pikka loidu otsimist andsin oma hullusele epiteedi “pahaloomuline”. Otsige, ja te leiate; ning *bienheureux les pauvres qui le sont en esprit ....* prantsuse keeli ka veel: suur mees!

Pärastlõunal tuli ta alla, võttis ühe ümmarguse tünnikaane ja hakkas, minuga närviliselt lobisedes (jah, nii me praegu suhtleme; tema tänu, et ma tal ellu jääda lasin? – Hm!), paari rihma kaanele kinni

naelutama, samal ajal kui mina ahnelt ja arusaamatuses tema helen-
davasse näkku vaatsin, kust sõnu kui hõbedasi kuulikesi kargas.
Mõistsin teda kohe. –

Mitte seda, mis ta ütles; see oli posisev äike või mullitav vesi. võõ-
ras häälekaja.

Aga see kilp! Mille krobeldisse serva ta tugeva noaga sädelevaid
auhaavu lõi, kuni nad jälle kõik üksteisesse suubusid (jälle on “ring-
sõna” – jälle – järgmine sõnaeritlus leiutada.)

Mina tarkpea!

Kilplane!

Naersin kohtlaselt ja tagedalt; ja esitasin kõrvalekalduvaid alandlikke
küsimusi, ärksa kuutõbise jubeda vilumusega: ta peab sellega ise
toime tulema! (ma tean ju küll: ma pean kaasa minema, kui tema
tahab, aga ma tahan end ja teda piinata, asjatult, ilma põhjuse-
ta, ainult et ma märkaksin, et mu siinolek veel aega täidab. Ma tahan
end veel tunda, ja olgu see siis kas või vastupanu, gravitatsioon –
on ju üks muinasjutt peegelpildist, mis oma keha ära oli kaotanud?
Või vastupidi? –)

Õhtul torkas mulle pähe: Tuleks teha raamatuid lugemisjuhendite-
ga laial leheserval. (Nootide juurde kirjutatakse ju ka ette: *allegro* ja
furioso – –)

Umbes nii: Siin saab terves kuhilas märgades kuldseis sügislehtedes
sobrada...

Siin tükike leivakoorukest huultega murendada...

Tohib lugeda ainult vihmaga metsaoja kaldal, puutüvele
toetudes...

Märgades riietes pärast tormikäiku...

Vanade mälestuste koldetule paistel...

Rühkides, üle tubli kruusapinna...

Siin tuleb küünal süüdata...

Valjult ette kanda...

Haha: Selle peale pole ta kindlasti veel tulnud! (Aga ma olen ka
raudselt vaid üks tema kajadest.)

Hommikul: Kilp on valmis; mõnikord näib, nagu oleks see süngest
rauast, hõbedase äärisega.

Me kavatseme lavastada Nibelunge (mina tahan Alberich olla või

MARCO LAIMRE

Teose pealkiri on: "Ugliest Part" (eesti k. "Paratamatu Roosa")

Tehnika ja materjalid: roosa vatitekk, haaknõelad, põletus

2004

MARCO LAIMRE

Teose pealkiri on: "Reflections" (eesti k. "Põrkumised")

Tehnika: digiprint

2004

see lohe – häda: ta peesitab end rannal veel mustaks! – oh! – Õudust! –)

Kui ta üles oma tuppa läks, värisesid juba astmed tema metalsete jalgade all.

Järgmine päev: Ma tegin endale kiivri – Haha! –

Puitlaastudest ja papist – minu kiiver. Minul on ka siiski kiiver.

Tahan talle näidata. Tema juurde roomata: pai, minu kiiver –

Ma ei suuda enam; nutukramp kägistab mind ...

Õhtul: Tema jalg – on see paranenud?

Koletu torm on tulemas, draakonlik siidkollasel lämbel foonil. Tuli puhub õhku.

Veel all .. Aga ma juba ootan. Kiivristatult, Kuni ta hüüab.

Esimene vaatus – haha! –

Ta seisab aknal hirmuäratavalt suurena, seljas lai tormimantel; kilbi ja odaga ning heidab rõkkavaid värse kui vibulinde minust üle. Ma tantsin udutantse metsikus orus ja laulan abitult – kuidas pean ma kohmitsedes ja mühakalt oma lillehaldjat hüüdma? –

“Sina Õrn, Ürgsosistaja:

miks jätsid üksi mu? –

Mil saabub siia su kaja – ? –”

tats ja tats – kuulatades metsaroheluses, tuseselt – – ahoi: ta ei tule – Ära. –

Välke lendab vahetpidamata. Ning ta viskab oda minu poole, kus ennist veel kahvatud kääbused kullatükke läbi Kriemhildi ööllossi käikude veeretasisid? Ja tema, Tronje Hagen, tuuleaknale toetunult, vaatles seda udust rongkäiku?

Sina viskad minu pihta?! – Oota sa: –

Sisse; lõõtsuv ja väänlev; ja mürgine tuli purskuvaist silmist – seal: juba jälle tapetud. –

Nii, nüüd taban mina sind ka (kui mul see Must saatan veel siin oleks; võib-olla suudan ma seda ise olla? –) – ja, ja: joo aga sest sosistavast ojakesest! Kõrgel vilistab juba su surmatuul.

Nüüd; ja oda lendab sisse –

Mis on? – : Sa kõigud? – Kui kahvatu –

Siegfried!!! –

Kohutavas öös: Kui ta püsti kargas ja kilbi minu poole lendu keerutas –

värinal hüppas mul hing pihta saanud rinnakorvist –
 Ta on juba kange ja vaatab – – kuhu? –
 Jala ümbert rebenes märdunud rätikuke ja astlahaavast voogas
 hiilgavalt ja purpurselt; siis kukkus ta kokku.
 Tema marmorkäsi on kui maailmajää, ma ekslen mööda seinu ringi:
 kui nüüd veel kohe öö saabub! – ma ei suuda; üksi koos tema,
 Jumalaga, kelle ma tõuk läbi puurisin.
 Kes kägistab mind taktis? Ja jalad tormavad ukse juurde –
 Ma tahan end plangulauale köita – irvitavast Mustast mööda mer-
 re, kuivetund inimeste juurde. –
 Ma tahan nagu tõrvik läbi linnade tormata: elage ometi! Elage –
 ometi – –

Arno (Otto) Schmidt (1914–1979) on Teise maailmasõja järgse saksa kirjanduse ise-
 pärasemaid ja novaatorlikumaid autoreid. Schmidt sündis ja kasvas üles Hamburgis,
 kuid ta ei väsinud toonitamast, et ta vanemad olid pärit Sileesias (tänapäeva Lääne-
 Poola). Kohe pärast isa Friedrich Otto Schmidti äkilist surma 1928. aastal pöördus
 ema Clara Gertrud koos lastega (Arno ja temast kolm aastat vanem õde Luzie) tagasi
 oma ema juurde Laubanisse Sileesias. Juba Hamburgis tundis väga lühinägelik ja ta-
 gasihoidlik Arno, et perekond ja kaasõpilased teda ei mõista, ning nii süüvis ta kirjan-
 dusse kui ühte teistsugusesse maailma, kuhu põgeneda. Sileesias tärkas tal sealse
 looduslikus ümbruskonnas suurem huvi ka loodusteaduste vastu. Görlitzi kõrgemas
 reaalkoolis oli ta küll silmapaistev ja erakordselt paljulugenud õpilane, aga teravate
 lahkkelide tõttu mõningate õpetajatega (eriti religiooni küsimustes) sai ta edasiõppi-
 mise seisukohalt ebasoodsa lõputunnistuse (1933). Ise õpinguid rahastada polnud
 võimalik. Pärast väljaõpet arveametnikuna Greiffenbergi tekstiilitööstuses asus ta seal
 ka tööle. Ta tutvus sealse sekretäri Alice Murawskiga (1916–1983), kellega 1937. aas-
 ta augustis abiellus. Schmidt töötas arveametnikuna kuni 1940. aastani, mil ta sund-
 korras sõjaväkke pidi minema. Esialgu oli ta väljaõppel Elsassis, alates 1942. aastast
 Norras Tautra saarel (Moldefjordis), kus rügemendi ainus tarvitatud kuul ühe pardi
 pihta lasti. Rohket vaba aega kasutas Schmidt tegelemiseks oma matemaatika- ja kir-
 jandusharrastustega, viimase tulemused, romantilised muinasjutulaadsed lood, mis
 moodustavad ta *Juvenilia*, kinkis ta Alicele sünnipäevaks või jõuludeks – nende aval-
 damisest polnud ta huvitatud. Lahingusse sattus Schmidt alles sõja lõpupäevil 1945.
 aasta märtsis läänerindel Vechtas. Pärast Vechta-elamusi sai tast veendunud antimili-
 tarist. (Adenaueri ajal arvustas ta teravalt Saksamaa taasrelvastumist.) Pärast vangistust
 Brüsseli all asus ta ühes abikaasaga tõlgina tööle Bomlitzi politseikoolis. Kuid juba
 varsti lahkus Schmidt sellelt töökohalt ja tegi hulljulge otsuse hakata vabakutseliseks
 kirjanikuks. Schmidt võrdlemisi hiliseks debüüdiks sai jutukogu “Leviathan” (1949),

millega ta pälvis küll kriitika poolehoidu ja esimese kirjandusliku preemia, kuid laiem tuntus jäi veel kauaks ajaks saavutamata.

Schmidt jagas oma kaasaegsete kirjanduslikke seisukohti vaid väga üksikuil juhtumel, eelistas jääda autodidaktist õpetajakuju positsioonile ega pooldanud loovisikute kooslusi; Schmidt sõnul saab kunstnik oma teed ainult üksi käia. Liitumiskutsed PEN-klubilt ja tolleaegselt juhtivalt saksa kirjandusrühmitusel Gruppe 47 lükkas ta korduvalt tagasi. Darmstadtis elades (1955–1958) oli ta küll Neue Darmstädter Sezession liige, kuid seda vaid lühildast aega ja pigem juriidilistel kaalutlustel, kuna see linn pakkus Schmidtile nii soodsa üüriga korterit kui ka kaitset tema lühiromaani “Järvemaastik Pocahontasega” (*Seelandschaft mit Pocahontas*, 1955) vastu algatatud kohtukaebe eest. Adenaueri-aegsed konservatiivid nimelt heitsid autorile ette “porno-graafia levitamist ja jumalateotust”, mistõttu ähvardas teda vabaduskaotuslik karistus. Asi lahenes ametliku kinnitusega, et Schmidt on kunstnik ja vaidlusalune tekst on kunstiteos. Arvata võib, et 1950. aastate konservatiivses atmosfääris mõjus Schmidt psühholoogilis-eksperimenteeriv ning ühtlasi ülimalt realismi poole pürgiv proosa tööpoolest šokeerivalt. On huvitav, et kui mitmed kirjandusteadlased kurdavad, nagu polnuks Schmidt proosal toona kaasaegsete seas mingit vastukaja, siis näiteks Hans Magnus Enzensberger oma tagasivaates 1960. aastate tudengirahutustele viitab tema lausa revolutsioneerivale mõjule. Kuna Schmidt kritiseeris ka tolleaegset poliitikat (lisaks taasrelvastumisele nt Saksamaa kaheksjagamist), siis tabas ta teoseid kogu Adenaueri valitustaja vältel ulatuslik tsensuur.

Pikka aega kirjutas Schmidt oma lapsepõlve lemmikkirjaniku Friedrich de la Motte Fouqué (1777–1843) biograafiat, mis ilmus alles 1958. aastal. Ka “Pharose” duetis on selgeid mõjutusi Fouqué “Alethes von Lindensteinist”.

Schmidt on kirjanik, kes üritab ühendada kirjandusega matemaatilist eksaktsust. Eriti ilmekalt kajastub see tema 1950. aastatel kirjutatud kirjandusteoreetilistes esseedes “Arvestused” (*Berechnungen* I-III). Neis tutvustab ta oma nelja uuenduslikku proosavormi: 1) fotoalbumid (*Fotoalben*; nt “Järvemaastik Pocahontasega”); 2) inkrustatsiooniline olevik (*musivisches Dasein*; nt “Steinernes Herz”, 1956); 3) pikem mõttemäng (*längeres Gedankenspiel*; nt “Gadir oder erkenne dich selbst”, 1949); 4) unenägu (*Traum*; nt jutukogumik “Kühe in Halbtrauer”, 1964).

Viimane katsetuseteseria erineb eelmistest kardinaalselt, kuna esindab juba Schmidt uue loomeperioodi poeetikat. 1958. aastal kolis Schmidt Bargfeldi ja see sümboliseerib murdepunkti kogu tema loomingus. Tutvudes 1960. aastail lähemalt Sigmund Freudi, Lewis Carrolli ja James Joyce’i teostega, ühitas Schmidt Freudi õpetust inimpsüühe kolmest instantsist Joyce’i ja Carrolli keelekäsitusega ning pani aluse uudsele “nelja instantsi proosale”. Selle kontekstis on vaadeldav kogu ta hilislooming: “Kaff” (1960), “Zettels Traum” (1970), “Abend mit Goldrand” (1975) ja “Julia oder die Gemälde” (1983). Ühtlasi viljeles Schmidt nüüd uut spetsiifilist kunstkeeleteooriat – *Etymtheorie*, mida Wolfgang Albrecht on soovitanud nimetada etüüm-hüpooteesiks (*Etymhypothese*). Selle lähem tutvustamine aga ületaks siinse kirjutise raamid ja võimalused.

Nende vormiuuenduste tõttu on traditsionalistist modernisti Schmidt käsitatud ka kui postmodernisti, kuid täpsem oleks siiski näha temas eelkõige eri voolude individuaalset sünteesijat, kelle loomingusse on põimitud juba ka romantism, ekspressio-

nism, realism jne. Schmidt'i romantismi-impulssidest peaks lisaks Fouquéle mainima veel E. T. A. Hoffmanni ja Ludwig Tiecki. Suurt mõju avaldas talle ka Tiecki ümber-
töötlus (1828) Johann Gottfried Schnabeli (1692–1750) romaanist "Insel Felsenburg",
mille hõngu on tajuda nii "Pharoses" kui teisteski *Juvenilia*-tekstides. Peale romaanide
kirjutas Schmidt ajalehtedele lühijutte ja raadiole kirjanduslookaanonit värskendavaid
esseid ning tõlkis palju (E. A. Poe, James F. Cooper, Stanislaus Joyce, William
Faulkner, Edward Bulwer-Lytton).

"Pharosel" on Schmidt'i loomingus võrdlemisi iseäralik koht. Teksti täpset kirjuta-
misaega pole tänini õnnestunud mingil tehnilisel ega teoreetilisel meetodil välja sel-
gitada. Ainus võimalik dateering – sügis 1943 kuni veebruar 1946 – tekitab pigem se-
gadust kui selgust. Tegemist on *Juvenilia*-looga, mida loomelooliselt peetakse nende
romantiliste lühijuttude ja "Leviathani" vaheliseks ühenduslüliks ning mis ilmus sel
kujul trükkis alles postuumselt (1988). Veidi muudetud kujul tsitaadina aga oli Schmidt
avaldanud "Pharose" oma viimases lõpetatud suurteoses "Õhtu kuldrandiga" (*Abend
mit Goldrand*), ja nagu Bettina Clausen mainib – "prominentsel kohal". Sealsed lite-
raatidest peategelased Alexander Ottokar Gläser (Schmidt'i *alter ego*) ja Egon Olmers
loevad ette 18-aastase Martin Schmidt'i (!) esimese suleproovi "PHAROS oder von der
Macht der Dichter", mis erinevalt siinsest tekstist lõpeb sõnadega: "Lugege ometi..."

Kaja Kallemets

ANDERS HÄRM

LAIMRE JA "MINA"

Marco Laimre isikunäitus "Küsimused ja vastused" Rotermanni Soolalaos

Hakkan lugema Nietzschet pärast "Ecce Homo" lavastamist, selle lavastamisest saadik. Sest just seal kasutab ta oma keha ja nime kui argumente, väitealuseid, isegi siis, kui ta meile läheneb maskeeritult või pseudonüümi-ga, ilma pärisnimedeta.
Jacques Derrida, "Nietzsche otobio-graafia"

Marco Laimre on kindlasti fenomen eesti kunstis. Tema maailma haaramise, nägemise ja käitlemise viis on unikaalne ja isikupärane. Tihtipeale on kriitikud tunnistanud oma professionaalset kimbatust Laimre teoste ees, neid on raske analüüsida mõnele turvaliselt kodusele teoreetilisele meetodile tuginedes, neid ei saa kuigi kergesti haarata ühte või teise tänapäeva kunsti diskursusesse, nendega on raske illustreerida mõnda teemat. Isegi kui õnnestub mõnele teosele teooriaküüned taha ajada, osutub see Laimre koguloomingu silmas pidades üpris tulutuks. Ikka ei

õnnestu meil defineerida või isegi markeerida teemade ringi, millega ta tegeleb. Kunstnik näib tegelevat maailmaga meie ümber ja samas on see kõik siiski idiosünkraatiline¹, sotsiaalne ja isiklik segunevad siin üpris kummalisel viisil.

Tema autoripositsioonile pakub niisiis katust üksainus lihtne asjaolu, nimelt see, et need on just Marco Laimre teosed, neil on tema signatuur. Kuna tema nimi on ainus konstant, võiksime uskuda, et signatuuril, tema nimel on siiski mingi seos kunstniku endaga, tema "Minaga". Ja isegi kui "Mina" mängib pidevaid maskeerumismänge tema pärisnimega², saame selle paigutada tema loomingu (mida signatuur piirab) keskmesse. See võimaldab jõuda kui mitte kaugemale, siis vähemalt tema operatsioonisüsteemi kirjeldamiseni.

Laimre loomingu algusjärgust pärineb mitmeid selgelt minakesksena artikuleeritud teoseid: "Mina ja kunst" (1994), "Mina ja optimism", "Mina ja põhiseadus", "Mina ja teater" (1996), "Minu maailmakaar-

¹ Sellise vastanduse loomemeetodite vahel loob Richard Rorty Orwelli ja Nabokovit võrreldes. Ta jagab raamatud kaheks – neiks, mis aitavad meil näha ühiskondlike praktikate ja institutsioonide mõju teistele, ning neiks, mis aitavad meil märgata, milline on meie privaatsete idiosünkraasiade mõju teistele: "Lolita ja Kalbe tuli jäävad püsima nii kaua, kuni leidub andekaid lugejaid, kes end Humberti või Kinbote'iga samastavad. (...) Orwelli parimaid romaane loetakse laialt üksnes niikaua, kuni me kirjeldame 20. sajandi poliitikat nii nagu Orwell." – R. R o r t y, Sattumuslikkus, iroonia ja solidaarsus. Tallinn, 1999, lk 281 ja laiemale lk 235–311.

² Selle näituse raames näiteks muundumine Markost Marcoks.

did I–III” (1997–2001), “Minu vanaema (Lily)” (1997) ja “Egoistically Correct” (1998). Kõik need teosed määratlesid autori suhet maailmaga (ühiskonnaga, Sümboolsega), selle fenomenide ja institutsioonidega ning seal sees toimivate (võimu)suhetega. Perioodi kõige tähelepanuväärsem teos on kindlasti “Sugarfree” (1996), mis autobiograafilisest hullumajakogemusest lähtudes osutas isoleerimise kui institutsionaalse vägivalla mehhanismile ning (ebasoovitavate) isikuomaduste nivelleerimisele kuni “juurviljastamiseni” välja. Foucault’ tekste “Hullus ja arutus” ning “Kliiniku sünd” etendati meile täiesti teadlikult, kuid seda tehti aistinguliselt ja otseselt isikliku kogemuse kaudu. Laimre ise ütleks vististi nii: “Foucault on selle asja päris hästi ära kirjeldanud, ma võin seda kinnitada.”³

Neis varastes teostes defineeris ta oma personaalset positsiooni sümboolsel väljal, analüüsis ja kaardistas viimase repressioone oma isiku vastu ning võib-olla otsis ka pagemisjooni.⁴ “Minu maailmakaardid” on kindlasti vastukäik institutsionaalsele geograafiale ja selle maailma kirjeldamise viisidele.

Manifestis Labjekti kohta (2000)⁵ omastab Laimre meelevaldselt Lacani-Kristeva mõiste “abjekt”, lisades sellele L-tähe oma pärisnime eest. Pstühhoanalüüsi universalistlikku retoorikat silmas pidades on tegemist täiesti absurdse käiguga – kuidas saab mingi üldine printsiip, mis konstitueerib inimeseks olemist kui sellist, üleüldse kellelegi personaalselt kuuluda? Laimre ilmselt küsiks vastu: kuidas saab mingi printsiip üldse olla universaalne, kõigi kohta keh-

³ Intervjuus Kadi Estlandile, kes heidab Laimrele ette tekstide illustreerimist, vastab kunstnik: “Ma peaksin seletama enda ja teoreetilise teksti suhet. Tekst toodab ennast tagantjäreli. Väga paljudel juhtudel olen ma leidnud, et kui seda konkreetset teoreetilist teksti ei eksisteeriks, ma oleks pidanud ta välja mõtlema. Aga ma ei näe erilist probleemi, ma ei näe küsimust, et kui ma mängin sümptomit, või olenegi sümptom, etendan seda mingisuguse vaatepunkti jaoks...” – Vt: Küsimused ja Vastused. Marco Laimre. Samizdat, 2004, lk 18.

⁴ Johannes Saar analüüsib seda fenomeni Laimre loomingus Donald Woods Winnicotti arengupsühholoogiale toetudes: “Winnicott väidab, et tekk, eraldades imiku emast, toimib ka agressorina, tungib ema ja lapse vahele, hävitab sünnipärase okeaanilise ühtsuse. Ta tekitab vägivaldselt vahe mina ja mitte-mina vahele ning see vägivald jääb igavesti meelde mingite fundamentaalsete arutluskategooriatena. Probleem on selles, et subjekti, isiksuse kontuuride esmakordne visandamine ümbermässitud teki abil loob esmakordselt ka objekte tema ümber – asju, mis asuvad väljaspool tekki. Kuna kogu see ümbrusest isoleerimise akt on faataalselt vägivaldne (keegi ei ole palunud, et kedagi tekki mähitaks, kuid see juhtub alati ja igaihega), seostuvad inimese alateadvuses radikaalselt inimesest lahutatud objektid ja nende teke ka edaspidi mingisuguse algse traumaatilise kogemusega. (...) Hiljem tõugatakse aga tekk veelgi kaugemale. Winnicott osutab, et üldreeglina ei visata neid prügikasti ega hävitata, vaid pagendatakse igapäevasest kehalisest kokkupuutest, näiteks pakitakse kuhugi kohvrissi või vakka kuhugi pööningule või kolikambrisse. See teki ja keha distantsti suurenemine on väga oluline sümptom nendes protsessides, mis leiavad aset täiskasvanu interaktsioonis välismaailmaga, kui see kulgeb tavapärasest rada. Esiteks, seesama kolmas ruum paisub tohutult, sellest saab see, mida nimetatakse kultuurialaks.” Vt J. S a a r, Marko Laimre imikupõlv. *Sirp*, 23.04.2004.

⁵ Manifest on avaldatud: Küsimused ja Vastused. Marco Laimre, lk 27.

tida? Et ta saaks selle oma operatsiooni-süsteemi haarata, peab ta tegema sellest mõistest enda oma, mis ühtlasi annab sellele mõistele ka mingid likviidsed piirid; ja need on selged: mina, Laimre. Ta ei määri seda teistele pähe ega võta endale vastutust kogu ülejäänud maailma eest. Ühtlasi loobub ta ka "teadustõplusest" – kohustusest kasutada mõistet diskursuse-truult ja akadeemiliselt korrektselt. Ta valab selle nagu õli oma mina-masinasse, mis käivitab juba hoopis uued protsessid. Viimased kolm-neli aastat on Laimre kirjeldanud oma loominguprintsiipi eksperimentaalsemiootika mõiste abil. Loomulikult on tegemist teadusdistsipliiniga, mida akadeemilisel teadusväljal ei eksisteeri. Samas on täiesti defineeritaval kujul olemas kaks mõistet, millest see sõna koosneb, ning asjaolu, et Ants Juske ei suuda ühele teist liita, ei räägi meile millestki muust kui sellest, et Juske on kehv matemaatik.⁶ Niisiis, kogu maailm on märgisüsteem, mida saab uurida ja millega saab eksperimenteerida, teha katseid. Siinkohal pole üldse oluline, kas need on sotsiaalsed, poliitilised, pildilised, tekstilised, keelelised, metakeelelised või, minugipärast, kirjavahemärgid. Muuseas kõige lihtsam näide eksperimentaalsemiootikast on "eksperimentaalsemiootika" mõiste ise.

Laimre minakeskne autoripositsioon näib kõige rohkem sarnanevat viimase Veneetsia biennaali näitusel "Individaalsed süsteemid" esinenud kunstnike omaga. Näituse kuraator Igor Zabel kirjeldab seda järgmiselt: "Kunstnikud arendavad oma isiklikke, sageli selgelt defineeritud, kuid samal ajal kindlasti individuaalseid või personaalseid süsteeme, konstrueerivad uusi kontseptuaalseid raamistikke ja paradigmasid, või kasutavad eksisteerivaid süsteeme individuaalsel, tavatul viisil. Nende teoste olemuse määrab kunstiline autonoomia. Isegi kui tundub, et nad tegelevad otseselt sotsiaalsete või väliste "reaalsustega", jäävad nad sellest olemuslikult distantseerituks. Välised elemendid, mis sisenevad kunstnike süsteemidesse, on transformeeritud või adapteeritud täiesti uues, erinevas kontekstis. Aga see muudab võimalikuks peegeldada nii modernismi, moderniseerimise ja süstematiseerimise teemasid kui ka dissidentlikke vastupanu- ja vabadusotsinguid, ühendades dialektiliselt kompulsivset ja vabadust, üldist ja personaalset."⁷

Marco Laimre näitusel "Küsimused ja vastused" oli keelatud pildistada, selle külastamine oli Kunstnike Liidu liikmetele ja napakatele⁸ mittesoovitav ning sissepääs näitusele oli ehitatud nii mada-

⁶ Vt A. Juske, Laimre lahendas hoobilt kõik küsimused. *Eesti Ekspress* 01.04. 2004.

⁷ I. Zabel, Individual Systems. Rmt-s: Dreams and Conflicts. Dictatorship of the Viewer. La Biennale di Venezia. Venezia, 2003, lk 150–153.

⁸ Intervjuudekogumikust "Küsimused ja vastused. Marco Laimre" leiame järgmise lõigu: "Ma võitlen selle eest, et napakatel oleks pea kinni, napakas on üks tegelane Tennessee Williamsi tuntud lühinäidendist ("Elamiskõlbmatuks tunnistatud") pärit täiesti kaltsakas, räpaste valgete juustega nukk. Rekvisiit, mis rippus jalgupidi ühel peategelasel näpu otsas ja: "Tal oli raskekujuline koljupõrutus. Suurem osa ajust põrus vist välja. Pärast seda pole ta enam normaalne. Ütleb ja teeb kõige võimatumaid asju." Ma võitlen napakate eest, et neil oleks pea korralikult kinni" (lk 18).

lale, et sinna pääsemiseks tuli üpris sügavalt kummardada. Laimre blokeeris sissepääsu meediale, keeldus ühisosast Kunstnike Liiduga ning tahes-tahmata tuli kõigepealt kunsti ees koogutada. Kõik see viitab selgele autonoomsusetaotlusele ja soovile retseptiooni kontrollida.

Loomulikult pole Laimre autonoomsus eksklusiivne ega modernistlikult "kunst-kunsti-pärast" autonoomsus, vaid keeldumine skandaalist – ühisosast kollase meediaga. Olles teadlik mõne oma teose skandaalipotentsiaalset – teoses "Golden Age" kuseb koer Tarja Halosele pähe, pealkirjad nagu "Porno, President ja Pult perega" ning "Happy Holocaust Day!" räägivad ise enda eest –, projitseeris ta need ka Eesti meedia potentsiaalsele retseptioonihorisonidile. Ja milleks pakkuda sellele võimalust oma dementset kunstdiskursust taastoota? Samas ei keeldunud ta näituse käsitlemisest kunstina, sest kuidas saaks kunsti produtseerimistingimustes teostatud näitus väljaspool seda asuda? Vastupidi: ta pretendeerib kindlasti ühisosale kunstiga, ainult et tema enda kehtestatud tingimustel. Laimre ainult distantseerib end organisatsioonist, mis on võtnud enesele õiguse esindada kõiki kunstnikke madalaima ühisnimetaja alusel. Kunstnike Liit on organisatsioon, mis üritab vägisi taastoota ettekujutust homogeensest kunstiväljast, justkui garanteeriks KUKU-klubisse kuulumine endiselt mingi likviidsuse kunstnikuna. Videos "No sound" portreerib Laimre Jaan Elkenit.

Nii ignorantne, kui Juske ka oleks, ei ole Jaan Elken isegi Kunstnike Liidu mõõdupuu järgi Laimre kolleeg⁹, vaid üksnes rahvamassi ja kinnisvara toel sümboolsel kunstiväljal püsida üritava relikitse nõukaegse organisatsiooni president, kes ei ole suutnud seda ühendust ametiühinguks ümber korraldada. Ei oma ju Kunstnike Liit mingit muud platvormi, kui et kõik, kes sinna kuuluvad, kirjutavad oma nime ette "kunstnik". Mingis mõttes on see video just keeldumine igasugusest kollegiaalsusest Elkeniga ja kollegiaalsusel põhineva organisatsiooniga. Tänan, ei! Samas on siin tegemist portreega, lihtsalt ühe jommis keskealise mehe portreega, kes viimseid jõuraase kokku võttes üritab kuidagi kaadris püsida ja sealjuures veel kainena näida. Kunstnikud ju ikka teevad portreid, eks ole? Asjaolu, et tegemist on Elkeniga, peame kõigepealt teadma. Samas sõltuvad kõikide piltide tähendused nende vaatamise viisist. Laimre lisab videole metatasandi, mis juhtumisi on "demoniseerimisõpetus" Sam Keene'i raamatust "Faces of the Enemy"¹⁰ ja mis räägib sellest, kuidas vaenlast ära tunda. Põhimõtteliselt võiks seal olla ükskõik milline tekst ja me märkaksime kohe, kuidas muutub see, kuidas me seda pilti vaatame. See video järgib üpris selgelt ka reklaamklipi loogikat – just näituse ajal toimusid Kunstnike Liidu presidendi valimised ja igasugustele valimistele tuleb ju minna kampaaniaga! Pealkirja tasandil haakub video aga hoopis teosega "No name": valguskast, mis on otsast ääreni kaetud

⁹ Vt A. Juske, Laimre lahendas hoobilt kõik küsimused.

¹⁰ S. Keene, Faces of the Enemy. Reflections of the Hostile Imagination. New York, 1986, lk 16.

Laimre signatuuridega, kunstiteoste klassikaliste autentsustõenditega.

Näituse üks poleemilisemaid teoseid oli kahtlemata "Reflections". Tegemist on fotoga, mis kujutab kunstnikku ennast Iisraeli armee mütsis ja araabia rätikuga. Foto alla on kirjutatud õnnesoov: "Happy Holocaust Day!". Laimre joonistab iseenast Palestine–Iisraeli poliitilise konflikti keskmesse, sätestades poliitilise poolevaliku võimatust, võimatust kedagi hukka mõista. Tegemist on sümboolse lühisega. Teine lühis, eelmisega ainult servapidi seotud, tekib tänu õnnitlusele holokaustipäeva puhul. Kui meil juba see päev on, siis peaks ju olema ka võimalus sel puhul õnne soovida. Mille poolest on holokaustipäev siis kehvem kui näiteks iseseisvuspäev? Grammatilisel ja isegi semantilisel tasandil on lause täiesti korrektne, aga mida on "õnnel" tegemist "holokaustiga"? Ja keset seda keelelist kollapsit troonib kunstnik ise...

Laimre on kunstnik täiesti klassikalises mõistes ja teeb teoseid, mida näidatakse galeriis. Enamasti ei kasuta ta terroristlike taktikaid ega nende kunstilisi versioone. Ometigi seostatakse teda sageli radikalismiga. Kunstiradikalismi tänapäevane versioon tekkis vastandumisena kunsti liigsele autonomiseerumisele, iseendasse kapseldumisele 1960. aastatel modernismi- ja institutsioonikriitikana ning laienes sealt poliitilise võitluse tandrile. Laimre aga pigem kujutab nähtusi radikaalses võtmes, radikaalsed on olukorrad, need tekstilispildilised entiteedid, mida ta toodab. Teda ei ole kunagi huvitanud kunsti piirid või nende murdmine, seda küsimust pole tema jaoks lihtsalt eksisteerinudki. Pigem on

teda köitnud kunstis kui avalikku sfääri kuuluvus tegevuses endas peituv kriitiline potentsiaal ning selle realiseerimine. Et enam-vähem aimu saada, kuidas see toimib, võiks kirjeldada ta teost "Räägi ja mälu". Siin kohtuvad Laimre, Saddam Hussein, Sonny & Cher esmapilgul täiesti ogaratel alustel. Laimre kujutab ennast samas poosis nagu Hussein sellel klassikalisel fotol tema kinnivõtmisest – justkui kliinilise haigusena, mis tuleb välja ravida, parasiidina kujutatud ekspresident istumas hambaarsti toolil, samal ajal kui mingi doktor tema suus sorgib. All tekst: "We got him!" Seal kõrval aga mitte vähem klassikaline foto Sonny ja Cheri, kelle näod on kaetud nätsudega. Selle pildi kõrval omakorda nende hiti "I got you, babe" tekst (*sic!*). Kõigele sekundeerib veel annotatsioon Jüri Ehvestilt: "Tegelikult on nii, et kui nendel, kel mitte midagi öelda ei ole, ikkagi õnnestuks midagi öelda, siis oleks see midagi sellist, mida te veel mitte kunagi kuulnud ei ole." See teos on üht-aegu nii terav poliitiline kommentaar kui ka anekdootlik tõlgendus Hussein kujutamisele meedias kliinilise juhtumina, Teisena. Ja ka selle olukorra läbimängimine omal nahal. Laimre eksperimentaalsemiootiline mõtlemine tähendab esmapilgul suvaliste kujundite assotsiatiivset kokkukeevitamist ühes teoses, mis hakkavad seal mängima mingit oma sisemisel loogikal põhinevat mängu. Meenutagem veel kord Zabeli *statement*'i: "Isegi kui tundub, et nad tegelevad otseselt sotsiaalsete või väliste "reaalsustega", jäävad nad sellest olemuslikult distantseerituks."

Klassikalises mõttes on radikaalsus ja autonoomia seega vastandid. Viimasel ajal

on aga kaasaegses kunstis pikka aega represseeritud "autonoomia"-teema jälle päevakorrale kerkinud – sellest räägib niihästi tsiteeritud lõik Zabelilt kui ka Susan Buck-Morse'i seisukoht juba 1990. aastate keskpaigast: "Üks asi on kindel. "Kunst" peab jätkama võitlust oma õiguse eest eksisteerida. Isegi kui ta võib lugeda märke iseenda likvideerimise kohta – on fakt, et ta on ületamatult eristamatu ühelt poolt kultuuritööstuse produktidest ning teiselt poolt globaalsete finantsturgude sekundaarsetest instrumentidest –, peab ta jätkama kui "kunst", sest see termin markeerib autonoomset ruumi võimu diskursuse sees. Ta on avalikus sfääris toimiva kriitilise kreatiivsuse vabaduse šiffer – hindamatu väärtus maailmas, mille määrav loogika ei väärtusta ei kreatiivset vabadust ega avalikku sfääri."¹¹ Usun, et Laimre esindab just sellisena ümberdefineeritud autonoomiat, mis ei välista kriitilisi positsioone,

samas aga annab endale selgelt aru kunsti institutsionaalsest piiratusest, ideoloogiast, produktsioonitingimustest jne. Pärast kogetud institutsioonikriitilist loputust pole seda teadmist ju nii või teisiti enam võimalik vältida.

Kui nüüd proovida siinsele tekstile mingit punkti panna, siis vaevalt suudab keegi seda teha paremini kui Laimre ise, kes ühena vähestest eesti kunstnikest on võimeline ennast Sümbolisel väljal filigraanselt analüüsima. Ta on ise oma autoripositsiooni esimene kriitik ja suudab seda määratleda palju kujundlikumalt kui mina: "Kunstnikuna ma lähtun mingist vinüülist, mis "mina" seisukohast on midagi erakordset ja ainulaadset, mida saab kasulikumana läbi viia kunstis kui poemüüjana, pangakontoris... See on minupoolne tähelepanek sellest, et ma olen võimeline sümboliseerima mingisuguseid märke."¹²

---

¹¹ S. B u c k - M o r s e, Art in the Age of it's Electronic Production. Rmt-s: Ground Control: Technology and Utopia. London, 1997.

¹² "Vinüüli" kommenteerib sealjuures üks luulekatke: "Sa vaatad välja side silmel / Tead taevast endiselt on tähti / Ja sosistades uneleval ilmel / Vinüülil krabisevat vagu ajad lahti". Vt Küsimused ja Vastused. Marco Laimre, lk 16.

VEIKO MÄRKA

TÖÖ KUI EESTI KIRJANDUSE PÜHA LEHM

Rahvakasvatusliku kirjanduse aastasada 1870–1970

Töö, esmajoones raske maatöö, oli eesti kirjanduse ülistusobjektiks alates selle ärkamisaegsest jaluletõusmisest kuni 1970. aastateni. Retsidiivid püsivad aga tänini rahva väärtushinnangutes. Kuigi eri ideoloogiad, näiteks tööeestlus ja sotsialistlik realism, põhjendasid töö ülistamist erinevalt, oli tulemus üsna ühesugune.

1938. aastal kirjutas Erni Hiir:

*Taas edasi rahvast viib ehitav ründ,
kõikjal jätkub töölooming ja uuselu sünd!*

Need read oleksid sama hästi sobinud ka aastasse 1948. Reaalsus nende taga oli aga võidukatest hüüumärkidest kaugel. Harilikult lõppes selline “töölooming” meeste puhul surmaga songa ehk soolikate sõlmemineku tagajärjel. Friedrich Kõlli miniatuuris “Hernia Incarcareta” (1972) nimetabki venelasest arst seda tüüpiliseks eestlaste haiguseks: “Viiskümmend protsenti eesti vanadest talumeestest – setud välja arvatud – põevad songa – ladina keeles *hernia*, vene keeles – *grōža*. Komplikaatsioon, millesse nad kärvavad, kannab teaduslikku nime – *hernia incarcerata*. Tõstate raskeid kartulikotte, orjate oma “kartulivabariiki”! Milleks? Aga niisugused te olete, rahvuslik viga...”

Maanaised surid tihti veel varem, põh-

juseks ikka üle jõu käiv töö.

Kui Eestis on kedagi diskrediteerida tahetud, siis on üks mõjuvamaid süüdistusi olnud tööpõlgurlus. Kuni 1940. aastani kujutas ametlik propaganda kommuniste inimestena, kes ise ei viitsi tööd teha ja tahavad ausatelt kodanikelt nende vaevaga kogutud varanduse ära võtta. Juunipöörde järel kujutati samasuguste loodritena kapitaliste.

Eelkõige oli rahvakasvatuslikule funktsioonile allutatud selle perioodi (ligikaudu 1870–1970) eesti proosa, luules ei avaldunud tööülistus nii järjekindlalt, kuigi sobivaid näiteid leiab küllalt ka sellest žanrist.

“Eesti kirjanduse ajalugu” IV/2 (1984) kirjutab 1930. aastate teise poole eesti romaanist: “Minevikuperioodide poole pöördudes ei saanud mööda minna endiste taluolude kujutamist; põhiprobleemiks sai siin talupoja ennastsalgav võitlus maa- ga, kuhu võis kergesti sügeneda idealiseerivaid noote (M. Metsanurga “Soosaare”, 1936).”

Ennastsalgava võitluse idealiseerimine jätkus sujuvalt ka edaspidi, kui eesti kirjandus sotsialistliku realismi meetodi omandas.

Sirbi ja Vasara (1946, nr 14) juhtkiri “Sangarlikult lõöv töö” möönab: “Töötee-

ma ei ole võõras ei eesti klassikale ega ka viimaste aastate eesti nõukogude kirjandusele ja kunstile.”

Niisiis võis ka Metsanurk rahulikult oma liini edasi ajada. “Pühapäeva õhtu popsitares” (1947; tegevus toimub 1940): “Siiski, kas me ainult sunni ja häda pärast töötame? Kes meist ilma tööta elada mõistaks või tahakski.” Isa tõstis lehe tagant pea, pilutas mõeldes silmi ja vastas põlglikult: “Ilma tööta! Kelle’s see kõlbab!... Kui poleks enesel tarvis, kui oleks kõike külluses – võiks kedagi teist aidata. Tööta võib ainult häbematu rahajõmm elada.”

Selline jutt kõlas ühtmoodi taevalikult nii tsaari-Venemaa, Eesti Vabariigi, Saksa okupatsiooni kui ENSV-aegsete rahvakasvatavate kõrvus. Mida rohkem rahvas tööd rabab, seda vähem on tal mahti mäsata või isegi oma olukorra üle aru pidada. Ja kui rahvas tegelikus elus ka nende nõuete järgi ei toiminud, siis oli kirjandus vähemalt õige sihi kätte näidanud. Kellele see ei meeldinud, sattus opositsiooni nihästi valitseva võimu kui ka vaimuga.

Raske töö tegijatena on eesti kirjanduses peale maaharijate sageli kujutatud ka kalureid. Kuna aga rannakirjanduses on oluline koht ka eksootilisel miljööil ja võitlusel merestiihiaga, pole tegu tüüpilise tööpropagandaga.

Laiutava maatematika kõrval üritati nii tööeestluse kui sotsialistliku realismi päevil panna kirjanikke kirjutama ka töölisteemalisi romaane, aga millegipärast ei leidnud need väärilist vastukaja. Isegi väga head töölisromaanid, nagu Juhan Madariku “Vabariik I” või Hans Leberechti “Vassarite paleed”, ei teeninud säärast tähelepanu kui epopöad raskest talutööst

pahklikuks muutunud kätega taatidest ja nende järeltulevatest põlvetest, kes lootusrikkalt samasugusele saatusele vastu astuvad.

Miks suutis valitsev ideoloogia eesti kirjandust nii kaua rasket maatööd ja sellega vähemalt kirjanduses lahutamatu kaasnevat vaesust ülistama panna? Miks olid just 1970. aastad pöördepunktiks, mil kirjanduse rahvakasvatustlik funktsioon andis lõplikult alla esteetilisele ja meelelahutuslikule?

Pärimus

Maaelu väärtustamise juured on sügaval eesti kultuuri traditsioonides. Nimetasid ju eestlased end kuni 19. sajandini maa-rahvaks. Ent seda ei tehtud mitte uhkuse pärast, vaid enesestmõistetavale olukorrale viidates. Kui 19. sajandi keskel hakkas arenema rahvuslik iseteadvus, pidi see paratamatult toetuma külatühiskonnale. Aga tolleaegne eesti küla oli vaene ning seal tehti palju füüsilist tööd.

Nii sattus raske töö ja vaesuse ülistamine selleaegsesse rahvaloomingusse, mille kõige elujõulisemaks žanriks on vanaõnad. Kohe meenub oma valelikkusega jahmatama panev: “Põllumees põline rikas, ametmees ajuti rikas, kaupmees korrati rikas.” Selle tekkimise aegset majanduslikku reaalsust arvestades oli keskmise Balti kubermangude põllumees kaupmehe või käsitöölisega võrreldes kerjus, kes elas pimedas suitsutares ja magas talvel koos sigadega. Aastasadu võimu oma käes hoidnud Balti aadel ei jätnud põllumeheseisust eestlaste kätte mitte selle tulutoovuse, vaid,

vastupidi, ebarentaabluse ja suure füüsilise jõu kulu tõttu. Maaelanikest elasid paremini just need, kes ise põllutööd ei teinud: mõisnikud, mõisasundijad, möldrid, kõrtsmikud. Veel 1917. aastal olid pooled Eesti põllumehed ilma oma maata. Eesti põllumees oli põline vaene.

Eesti rahva kasvatajad armastavad ka kõnekäändu: “Kes ei tööta, see ei söö.” Nii Eesti kui kogu Euroopa ajalugu tõestab vastupidist: kõige luksuslikumalt sõid hoopis need, kelle ainsaks tööks oli talupoegade vilja mahasõtkumine ajajahtide ajal ning üksteise kolkimine lahingutes ja turniiridel.

Eesti vanasõnade seas leidub koguni säärane: “Muld on kallim kui kuld”. Aga see on ilmselt osutunud isegi kõige radikaalsemate tööpropagandistide jaoks liiga totraks, et seda rahvakasvatustlikul eesmärgil rakendada.

Me peame oma esivanematele säärased valed andeks andma, nende loomingus eesmärk oli ennast ja oma kaaskondlasi lohutada, mitte tõe välja öelda. Ja vanarahval oli muidugi ka palju tarku vanasõnu. Millega aga on seletatav selliste lausvalede populaarsus tänapäeval?

Põhjuseks on eelkõige aastakümnete-pikkune traditsioon eesti kirjanduses, eriti aga kirjanduse hindamises ning selle kaudu rahva väärtushoiakutes tervikuna. Paljudele põlvkondadele on pedagoogid maast madalast pähe tagunud, et raske töö on eetilisem kui puhkus või naudingud. Eestlase loomideaaliks ei olnud lõvi ega kotkas, vaid hobune – kusjuures tingimata veo- või tööriista ette rakendatud hobune.

Meie vanemale folkloorile seevastu ei ole töökultus omane. Sagedasem on kurt-

mine raske töö üle ja soov selle eest kurvajatele kätte maksta (“panen härrad härgadeksi, kupjad adrakurgedeksi...”). Hilisemat päritolu on ka töö ülistamisega loogiliselt kaasnenud erootikahirmu traditsioonid. (Palju seksiv inimene ei saanud ju palju tööd rabada.) Mõlema suuna tekkes on suur mõju vennastekoguduste liikumisel.

Hernhuutluse ideoloogiline mõju eesti rahvakasvatustlikule kirjandusele oli väga suur ja seda mitmel põhjusel. Esiteks langes selle kõrgperiood kokku eestikeelse jutukirjanduse tekkimisega ning mõjutas viimast kui *tabula rasa*’t. Teisisõnu: mis oli saksa kirjanduse jaoks pietistlik, oli eesti kirjanduse jaoks absoluutne.

Teiseks rõhutati koguduses oma liikmete äravalitust ning kõrgemat kultuuri-teadlikkust – samad omadused iseloomustavad ka hilisemaid kirjandusringkondi. Ants Järv (“Eesti kirjanduslugu”, 2000): “Vastupidi kirikule õpetati aga sihiteadlikumalt kirjaoskust ning koguduse liikmete hulgast kerkis esile mitmeid eestlastest kirjamehi...”. Heast hingeekarjasest oli vaid üks samm nõukogudeaegse “inimhingede insenerini”, sest tegelikult oodati nii “karjaselt” kui “insenerilt” hoopis kasvatajatööd.

Kolmandaks oli hernhuutus hilisemate kirjandusideoloogide jaoks rahvaliidumine, mis oli oma mõjujõudu tõestanud, seega võis loota, et puritaanlik-kommunistlike väärtuste, näiteks lojaalsuse, korporatiivsuse, alandlikkuse, vaesuse ja aususe rõhutamisega võib rahva kasvatamisel edu saavutada.

Töö väärtustamine eesti kirjanduses ja eriti kirjandusteaduses ongi oma olemuselt *puritaanlik-kommunistlik*. Puritaan-

lusest pärineb arusaam raskest tööst kui lõbujanu mahasurumise vahendist. Kuid puuritaanlikus ideoloogias on töö ühtlasi isikliku rikastumise vahend, eesti kirjanduse väärtustatumas osas aga on rikkus alati põlastusväärne ning rikkad inimesed negatiivsed.

Vaevalise tööga paratamatult kaasneva vaesuse ülistamist, millele eesti kirjanduse peavool 1970. aastateni toetus, võib nimetada kommunistlikuks, kuigi selle algidud ulatuvad vähemalt varakristluseni. Oli ju nimelt kommunistlikule võimule omane rahva suhteliselt ühtlases vaesuses hoidmine.

Eesti selleaegses tunnustatud kirjanduses ei leidu motiivi, kus inimene teeks palju tööd, saaks rikkaks ning hakkaks siis hästi elama. Ikka kaasneb rikastumisega hinge ja vaimu deformeerumine. Rikkad on vähem või rohkem vördjalikud Mogri Märdid, kes on nõus kogu oma pere ohvriks tooma, kui see ainult suurendaks kõliseva hulka rahakotis.

A. H. Tammsaare kirjutab raha mõjust 1880. aastate Järvamaa talupoegadele ("Tõde ja õigus I"): "Mehed, kes ei karda kartulikasvatamisega oma põldusid liiga kurnata, saavad oma kohtade eest nii palju raha, et kaotavad ise aru ja ajavad selle ka teistel segi."

Põhjuseks, miks kirjanike ja rahva kasvatajad töö ja vaesuse ülistamist soovisid, ei olnud muidugi kartus, et rikkus ajab eestlased peast segi. Selle taga ei olnud mure, nagu ei oskaks rumal maainimene rahaga midagi targemat peale hakata, kui kõigi varvraste ja näppude vahele sajarub-lased toppida ja mööda kõrtsi ringi tatsata nagu Kassiaru Jaska.

Loogika oli hoopis säärane: rikas inimene, isegi nüri ja piiratud eesti talupoeg, ei pruugi jääda poliitiliselt passiivseks. Ta võib hakata endale suuremaid õigusi nõudma. Ja kui neid talle ei anta, võib ta ka mässama ja kehtiva korra alustugesid kõigutama hakata. Korra huvides tuli teda manitseda lojaalsusele. Seda funktsiooni pidi täitma eelkõige kirik (perioodi lõpus kommunistlik partei). Aga eesti rahva omapäraks oli ühelt poolt vähene usuline (poliitiline) hardus, teisalt tung hariduse (sealhulgas ka kirjanduse) poole. Nii pidi kirjandus endale võtma suurema osa rahvakasvatustlikust funktsioonist kui mujal maailmas tavaks.

Esimene vahepala: leiva orjus

Raske põllutöö ja vaesuse ülistamisega kaasneb meie kirjanduses vältimatult leiva kui kõige odavama ja labasema kodumaise toiduaine ülistamine. Eesti kirjandustraditsioonis, eriti luules, on leivakujund sama keskne kui globaalses massikultuuris kokakoola.

Selle järgi on lihtne vahet teha näiteks eesti ja Eestis elaval vene autoril. Esimene ülistab rannalageda leiba, teine ananasse šampanjas. Aga kui snobistlik Severjanin pole piisav argument, siis olgu toodud tsiitaat sotsialistliku realismi klassikult Maksim Gorkilt: "“Joome inimese terviseks!... Olen alati põlanud inimesi, kes väga selle eest muretsevad, et neil kõht täis oleks... Inimene on kõrgem kui täis kõht!”" ("Põhjas").

Eesti kirjanduses oleks selline jutt positiivse tegelase suust mõeldamatu. Kõhu-

mure oli ikka esimene ja tavaliselt ka viimane ning kellegi pähe ei mahtunud mõte seda põlata. (Karl Ernst von Baer 1814: "Eestlased on väga aplad.")

Leib kui kõige odavam toiduaine sümboliseeris vaesust. Inimene, kes sõi paljast leiba, oli kindlasti positiivne. Mida rohkem pidi ta selle leiva nimel tööd rabama ja mida ebakvaliteetsem ("mustem") see leib oli, seda positiivsem. Kõige luksuslikum ideoloogiliselt aktsepteeritav toiduaine oli võileib suudlusega – mis toiteväärust silmas pidades tähendab paljast võileiba ja osutab nimme sellele, et midagi toitvat leiva peale panna pole.

Saia kui kvaliteetsema tooteklassi tarbija oli juba edev, tõusiklik ja seksuaalselt aktiivne. Pagar Aaroni kohta Erni Krusteni romaanis "Noorte südamed" on vihjatud, et talle meeldib koguni rosinatega sai, ning ta ongi süd ametu inimene. Sama raamatu kellaspepp Pendel, kes pilastab noore neiu, kes hiljem abordi tagajärjel sureb, sööb hommikuti härjasilmi ning joob kohvi. Loomulikult on oma surmas süüdi ka neiu ise, sest talle ei meeldinud raske maatöö ning vaesus, vaid ta kippus linna. Ning sõi samuti koos Pendliga härjasilmi. Üdini positiivne tegelane oleks sellest keeldunud.

Imestamisväärne pole mitte säärase võtete tüüpilisus eesti kirjanduses, vaid see, kui sujuvalt nad ühe riigikorra teenistusest teise üle lähevad.

Ometi tohtis ka positiivne tegelane (pahklike kätega kolhoosi traktorist) süüa praemuna ja kohvi ning koguni najsega (loomulikult seadusliku abikaasaga) seksida, kui oli pühapäev ning ta kohe pärast seda läks puid lõhkuma ja seasulgu parandama (Mats Traat, "Puhkepäeva idüll",

1962). Positiivne oli ka abikaasa, kes kohvi ja praemuna valmistas, st samuti juba varahommikul tööle hakkas.

Hitleri-Saksamaa sõdureid kujutab eesti sotsrealistlik kirjandus taludest peki ja munade ahnitsejatena. Ei saanud kirjutada, nagu oleksid sakslased läinud mõnda tallu musta leiba nõudma – see oleks neid automaatselt positiivses valguses näidanud. Tükikest musta leiba küsis talust hoopis eksinud nõukogude partisan või põgenev sõjavang. Loogika järgi oleksid pekk ja munad pidanud ju palju paremini kosutama, aga nagu öeldud, ei olnud leib eesti kirjanduses mitte toiduaine, vaid kultusobjekt.

Eriti kõrge ülistuseni jõuab Voldemar Panso raamatus "Naljakas inimene" (1965): "Leivaga neelame endasse päikest". Sisuliselt raamatus leivast peaaegu juttu ei ole. Küll on palju juttu lehmadest ja lüpsjatest. Aga Panso ei saanud kirjutada "piimaga neelame endasse päikest", sest puritaanlik-kommunistlik taak mõjutas ka enesetsensuuri.

Viletsa toidu ehk palja leiva peal elaval rahval on vähem jõudu seksipattudeks ja mässamiseks, arvestasid rahvakasvatavad. Kirjanikud, kes soovisid pälvida suuremat tunnustust, pidid sõnakuulelikult nende tellimuse täitma.

Leiva ülistamisele lisandub veel mõnegi odava ja viletsa toote näitamine positiivses valguses. Näiteks piibu või ajalehepaberist keeratud pläru suitsetamine, eriti kui need on täidetud omakasvatatud tubaka või mahorkaga, on positiivne tunnus; sigar aga on negatiivne, iseloomulik kapitalistile või tõusikule. Põhimõtteliselt samasugune väärtuskaala kehtib alkohoolsete jookide

puhul. Viin, puskar ja eriti koduõlu on positiivsed. Vein on juba kahtlane, vahuvein veelgi kahtlasem, konjakist rääkimata. Sotsrealistlikus diskursuses oli kõige negatiivsem jook viski – seda jõid oma inim-palge täielikult kaotanud kapitalistid, kui nad mõnd eriti võigast tehingut tähistasid.

Sama negatiivne tunnus kui hea toit või sigar on eesti kirjandustraditsioonis mood-sate riiete kandmine, ehtimine ja *make-up* naiste, eriti vananevate naiste poolt. Seegi motiiv lähtus puritaanlik-kommunistlikust traditsioonist ja sel puudus igasugune side tegeliku eluga. Samal ajal ei kutsunud kir-janikud ega rahvakasvatajad sugugi üles õmblejate, juuksurite või ehtevalmistajate põlustamisele. Vastupidi, viimased kui töö-inimesed – ja pigem madalalpalgalised – olid põhimõtteliselt positiivsed.

Mitmel eesti kirjanikul (Evald-Abram Jalak, Ellinor Rängel) esineb motiiv, kus südametu tõusiklik ema sunnib tütart käi-ma balleti-, klaveri-, laulu- jm tundides, nii et too üle jõu käiva tööpinge all nõr-keb või nüristub. Ema, kes sunnib last heina tegema, karjas käima, ketrama, loo-mi talitama või muid talutöid tegema, on seevastu positiivne, olgugi töökoormus suurem. Kus on siin loogika? Loomulikult selles, et baleriin või pianist võib ju rik-kaks ja kuulsaks saada, mida talus karta pole.

Maainimesed ei ole targad. Juba Marx muutis populaarseks väljendi “maaelu idi-ootsus”. 1946. aastal kirjutab inglise näi-tekirjanik John B. Priestley: “Paljud minu kirjanduslikest kolleegidest kõnelevad pi-devalt tugeva talupojaseisuse tähtsusest ja voorustest, kes kogu oma juurtega on kin-ni mullapinnas. Õnnetuseks on (...) talu-

poeglike vooruste kõrval ka talupoeglikke puudusi, ja nimelt: silmaringi piiratus, nüri ihnsus, alatine sünge ahnus.”

Vahemärkus: juurtega maa küljes kinni olemist peetatakse vooruseks ka Eestis, nii tobe kui see sisuliselt ka on. Sellega ase-tatakse inimene isegi loomast madalamale, taime tasemele, millel puudub liikumis-võime. Näiteks metsliga on palju vabam kui tamm. Ka toiduahelas on esimene kõr-gemal – siga sööb tammetõrusid, mitte tamm sealha.

Ent tamm ei saa oma kohalt liikuda, nagu ka rahvakasvatusliku kirjanduse ideaalne talupoeg ei lahku oma raske ta-lutöö juurest – nii on ta võimude poolt paremini kontrollitav. See lisab talle õil-sust võrreldes seaga, kes võib paremat ninaesist otsima minna kuhu tahes. Rah-vakasvatusliku taaga tagajärjel meeldib tüüpilisele eesti talupojale veel tänapäeval-gi rohkem, kui teda nimetatakse tammeks, aga mitte seaks.

Külaühiskonna “nüri piiratus” ilmneb eesti uuemas rahvahuumoris ja osalt ka humoristlikus kirjanduses (näiteks Eduard Vildel ja Oskar Lutsul). Naerualuste ring on kitsas. Kaks põhitegelast, kelle üle naer-dakse, on rätsep (kiitsakas ja punapäine) ning vanatüdruk (rumal ja kole).

Miks just nemad? Rätsepatööd peeti lii-ga kergeks, see ei olnud võrreldav tavalise maatööga. Sepp oli samasugune antvärk nagu rätsep, aga tema üle naerdi palju vä-hem, sest vasaraga on füüsiliselt raskem tööd teha kui nõelaga. Vanatüdruga oli jälle see häda, et teda ei saanud nii palju tööle sundida kui abielunaist. Tal oli suu-rem vabadus kui tööloomaks muudetud taluperenaisel (rääkimata lastega lesest).

Naerualuseks olid ka setud, kes (Kõlli järgi) tegid vähem tööd ega surnud seetõttu nii sageli songa tagajärjel. Põhjuseks oli see, et õigeusklikud setud ei kuulunud venenastekoguduste liikumisest hoo sisse saanud puritaanlikku kultuuriruumi.

Töde ja õigus

Tööteema ärakasutamine valitseva ideoloogia poolt avaldub kõige selgemini Tammsaare "Töest ja õigusest" võetud tsitaadi "Tee tööd ja näe vaeva, siis tuleb ka armastus" käekäigus. Tsitaati kasutatakse raske töö heroiseerimiseks rahvakasvatlikul eesmärgil. (Näiteks ehib see Tammsaare 90. sünniaastapäeva puhul ajakirja *Kultuur ja Elu* 1968. aasta avanumbri sisekaant.)

Esiteks on see tsitaat sisult vale. Tööd tehes ja vaeva nähes ei tule mitte armastus, vaid väsimus, ja kui veel rohkem rabama, siis haigused ja surm. Teiseks on see tsitaat teatavasti demagoogiline, sest algne mõte on pea peale pööratud. Nagu varemgi tähelepanu juhitud, järgneb vana Andrese lausele romaanis ju noore Andrese vastus: "Sina oled seda teind ja minu ema tegi seda ka, ega ta muidu nii vara surnd; aga armastus ei tulnd, teda põle tänapäevani Vargamäel."

Niisiis väidab ka Tammsaare, et see, mis tuleb, pole mitte armastus, vaid enneaegne surm. Kusjuures esimest repliiki romaanis enam ei korrata, küll aga teist (vana Andrese sisemonoloogis), niisiis on see autorile olulisemgi.

Miks valiti just see tekstikoht "Tõe ja õiguse" I köitest? Miks ei ole samasugune

populaarsus osaks saanud näiteks samas romaanis leiduvale tsitaadile, mida ütleb samuti vana Andres ja mis on nii sisult õige kui vormilt korrektne: "Jah, ega tööst paremat rohtu ole, kui head und tahad...?"

Miks on Tammsaaret, kes eesti kirjanduses ehk kõige järjekindlamalt on näidanud raske töö mõttetust – tuletatagu meelde ka Põrgupõhja Jürkat –, hakatud pidama hoopis maatööapostliks?

Miks peab kirjandusajalugu töökat, kuid lolli Põrgupõhja Jürkat positiivsemaks kui tarka ja edukat Kaval-Antsu? Miks ülistab eesti kirjandusajalugu lollust?

Sellepärast, et seda on nõudnud valitsevate ringkondade – ükskõik mis keelt nad rääkisid või millist maailmavaadet omasid – huvid. Inimene, kes tegi palju tööd, ei jaksanud mässata, ei jaksanud vastuhakust isegi mõelda (enne tuli uni peale). Rahva juhid, kes on end alati automaatselt pidanud ka rahva kasvatajateks, lootsid, et kui rahvas loeb palju töötegemise õilsusest, siis ta hakkabki rohkem tööd tegema või vähemalt töötegijaid passiivselt austama. Kuna Tammsaare oli eesti kvaliteetseim kirjanik, siis oli just teda kõige kasulikum propagandavankri ette rakendada.

"Tõe ja õiguse" I osa vale tõlgendus on tõsiselt kahjustanud Tammsaare mainet ja talle teenimatult halba varju heitnud. Selle märksa huvitavamad ja olulisemad osad on värvikad kõrtsistseenid: ärplemine, joomine, kaklused; samuti üksikasjalikud ülevaated loomade peksmise, piinamise ja tapmise meetoditest.

Tõsi, V köite lõpp püüab näidata, et Andrese vaevaline elutöö Vargamäel kannab vilja, kui jõe veetase viimaks alla lastakse. Võimalik, et kirjanik mõtles romaa-

nile nii sentimentaalse finaali selleks, et tal ei tekiks kiusatust sellele veel üht osa juurde kirjutada.

Teine vahepala: vooruse võlu

Töö õilistamine on omane paljude rahvas- te kirjandusele umbes samal ajajärgul (krii- tiline realism). Erakordsem on eesti kir- janduse peajoont iseloomustav seksuaal- suhete, üldse erootika hukkamõistmine. Uno Laht (1970): “Kritiseerides kodanliku moraali ummikut, trumpame tihti puri- taanluses niivõrd üle, et see võiks huvitada seksuaalpatolooge.”

Enn Vetemaa “Monument” (1965) an- nab sellele patoloogiale paljuütleva ajaloo- lise ja ideoloogilise tagapõhja: ““Mind kasvatati kõige rangelt-moraalsemas balti- saksa vaimus. Selle järgi oleks nii hiline visiit kohatu küll. Ja kommunismiehita- ja moraalikoodeksi järgi vist samuti...””

Eesti kirjanduses oli klassikaliseks sü- žeeks, kuidas üksainus abieluväline vahe- kord inimesed pikkadeks aastateks õnne- tuks muudab (Erni Krusteni “Noorte sü- damed”, Osvald Toominga “Roheline kuld”, Raimond Kaugveri “Igapäevane leib”). Sealjuures ei ole tavaliselt tegu isegi mitte abielurikkujatega, vaid vallaliste, lahutatute või leskedega.

Isegi Stalini-aegses kitsas kirjanduselus paistis eesti kirjandus silma erakordse erootikakartusega. Vene nõukogude kirja- nik Šolohhov laseb positiivsel nõukogude sõduril öelda: “Hirmus kaval loom on naine, mina, vennas, tunnen neid!” Eesti nõukogude kirjanduses sai midagi niisu- gust öelda vaid paadunud lurjus.

Võrdluseks tsitaat ka samaaegselt läti nõukogude kirjandusest (Janis Grants 1945, jutt on nõukogude armee naisnaip- rist Dainast): “Daina kogu keha ja eriti ta ilusad jalad, mis varem ei lasknud möö- da juhust keerelda valsis, andsid praegu tunnistust sellest, et tal oli tulnud tungi- da üle läbipääsmatute soode...”

Eesti kirjanik ei oleks kirjutanud ilusa- test jalgadest ega valsirütmist, vaid näiteks sellest, et vaene Daina oli kunagi (ainult korra!) andunud rikkale perepojale, kes lubas ta naiseks võtta, aga pettis, ja nüüd mõtleb Daina juba kümme aastat ainult sellest, kuidas perepojale ja kõigile tema- sugustele kätte maksta.

Suguelu eiramine oli omane nii kapi- talistliku kui sotsialistliku süsteemi aeg- sele eesti kirjandusele. Näiteks Ilmar Talve 1954. aastal kirjutatud veste “Kuidas kir- jutada hea romaan?” õpetab muuhulgas irooniliselt: “Igas korralikus romaanis peab muidugi olema armastus, aga ikka psüh- holoogiline ja mitte mingi roppus ehk seks, vaid puhas eesti armastus, sest me oleme haritud ja hästikasvatatud rahvas.” Tõsi, vabale maailmale omane vabam seksuaalsuhete käsitus paistab silma, kui Talve seejärel mõõnab: “Muidugi võib, ja vahest isegi peab, ka armastus üle platooni- lise piiri minema, olgu, kui muidu ei saa, aga siis antagu sellest lugejale märku kolme punktiga lause lõpus.” Kodu-Eestis ei lubatud sedagi.

Suhtumine seksi väljendus naistegelaste iseloomustamises välimuse kaudu, mis oli selgelt dualistlik. Moodsalt riietuv, min- gitud naine oli negatiivne, kuna võis mõ- juda võrgutavalt ja mehe mõtted töö kui kõige pühama tegevuse juurest eemale

kiskuda seksi kui kõige hirmsama tegevuse juurde. (Positiivsele tegelasele see muidugi ei mõju, aga paljas kahtluski pidi lugeja nõrdima panema.)

Oskar Luts (1945): “Veerebki tuppaa säärane pehme, säärane matsakas, juba vanem aastakäik, aga moodne frisuur, huultel veri ja näol mesi.”

Herman Sergo “Oh, anna mõistust!” (1964): “Lähenes täissuvepäevadele läheneva, aga ilmselt suurte pingutustega tütarlapse saleduse alles hoidnud naisterahvas. Äsja juuksuri kammi alt tulnud sasi-soeng peas, seljas esimese järgu ateljees õmmeldud kleit, asfaldi sisse auke tikivad kingakontsad.”

Mõlemas näites on naise raske süü ka selles, et ta püüab noorem, st seksuaalselt atraktiivsem välja näha. Eriti kohutavad olid lakitud küüned, kuna need näitasid selgelt, et nende omanik ei võta just iga päev kartuleid ega pese pesu.

Positiivse naise portree oli näiteks selline:

*See ei ole kangelanna, sirgepihtne,
kõigist väarikam, suursugusem,
kes seal läheb. Vaid mu kühmas lihtne
kõigist armsam soojasilmne memm*
(Debora Vaarandi, 1947).

See memm ei ole Stalini-aegne tüüp, vaid üsna lähedalt sugulane näiteks Peet Vallaku maanaisega. Kühmus on ta muidugi tööst ning lihtne vaesusest.

“Tead, mis, tõeliselt ilusad on sinusugused kenad, tagasihoidlikud tütarlapsed,” õpetab Elsa Kadrit ja kogu Eestimaa noori tütarlapsi Silvia Rannamaa “Kasuemas” (1963).

Selles tundeergas ja paeluvas (ning täiesti ülekohtuselt lastekirjanduseks tagandatud) teoses leidub muuseas rikkalik kogu sulaaegse kirjanduse kaanoneid: seksuaalsuse hukkamõist (Melita ja Sven), kollektiivi ülistus (internaatkool), halb ilus noor rikas naine, kes on lisaks õppinud kunstikoolis ja oskab õmmelda moodsaid kleite (võõrasema), hea kole vaene vana naine (vanaema), religiooni hukkamõist (Marelle kuju), lakeeritud humanism (kirjandustund Juhan Liivist) ja ka tööpaatos. (Puudub ainult kõige iseloomulikum: totaalne aktiivne “helge tuleviku” optimism, millest ENSV kirjandus umbkaudu aastail 1958–1968 oli üle ujutatud nagu glasuurkohuke šokolaadist.)

Seksihirmuga kaasnes hirm roppude sõnade ees. Paraku oli vaja neile mõnikord vähemalt vihjata – kas või negatiivse tegelase karakteri avamiseks. Leiti teravmeelne väljapääs – Ferdinand Johann Wiedemanni sõnaraamat (1869), mis osutus rahvakasvatustlikul aastasajal liiga otseõnaliseks. Kirjutati, et X või Y kasutas sõnu, mis leiduvad ainult Wiedemanni sõnaraamatus, või – mis veelgi hullem –, mida ei leidu isegi Wiedemanni sõnaraamatus. Eriti iseloomulik oli see humoreskidele.

Seegi oli ebaloomulik tendents, sest reaalselt ropendas eesti rahvas rohkemgi, kui seksis, kuid rahvakasvatustsideoloogide jaoks olid “seks” ja “roppus” enam-vähem sünonüümid.

Teised klassikud

Tööteemat kultiveerinud kirjanike hulka kuulus isegi August Gailit, keda esmapilgul kõige vähem selliseks pidada võib. Vennad Nõgikikkad, kes maatöö unarusse jätaavad, endale pördiku ja filmiaparatuuri muretsevad ja rändkino asutavad, saavad "Toomas Nipernaadis" selle eest karmi karistuse. Tubli talunik Jaan Looke aga teenib preemiaks noore ja tööka naise. "Ekke Mooris" on tööteema veelgi esiletükkivam, isegi peamine: noor mees peab ilmas palju tööd tegema, enne kui on rahuliku ja turvalise perekonnaelu ära teeninud.

Eriti populaarne on eesti proosas süžee, kus kangelane alustab *tühjalt kohalt*, et tööd oleks võimalikult palju. Sellesse tüüpi kuulub ju ka "Tõde ja õigus" I, aga näiteks veel Hans Leberechti "Valgus Koordis", mille algul alustab Paul Runge tühja talu jaluleseadmist, lõpuks siirdub aga kogu Koordi rahvas sood kuivendama, et taas midagi otsast alustada.

Tööteema nõrgim koht oli raske füüsilise töö vajalikkuse motiveerimine. Isiklik rikastumine oli liiga primitiivne eesmärk ja, nagu eespool kirjas, ka ebakõlbeline; töötamine kodumaa või isamaa hüvanguks liiga kõrgelennuline. See sobis luulesse, aga mitte proosasse. Kõige kindlamaks põhjenduseks jäi, et eesti rahvas on kogu aeg tööd teinud, järelikult on tegu hea asjaga. Umbes nagu praegu kiri õllepudelisildil: "Traditsiooniline hele õlu Saku vanima retsepti järgi aastast 1820".

Paraku oli tööteemalist raamatut ostjale raskem kaela määrida kui õlut. Keskmist lugejat pole kunagi huvitanud, kuidas mõ-

nes sooäärses asunikutalus pajupõõsaid juuritakse või põllult kive tassitakse, vaid hoopis muud teemad, peamiselt seks ja vägivald.

Nii ongi eesti rahva lemmikkirjanik hoopis Oskar Luts, lemmikraamat "Kevade" ja lemmiktegelane Joosep Toots, kes arvab: "...töö olevat üldse ainult vaeste inimeste ja vanade hobuste päralt; ehk kui veel midagi peale selle, siis vahest lollide ajaviide kah." (Siinkohal sobib meelde tuletada ka Tootsi elutervet suhtumist rosinasaia!)

Tõsi, sotsiaalne surve avaldas ka Lutsule sedavõrd mõju, et "Suves" on Tootsist saanud juba musterpositiivne põllumees. Aga ühtlasi kaotab ta sellega oma võlu.

Pätsi-aegne (ja veel varasemgi, Tiibuse Jaagu aegne) ideaal polnud mitte vaene, vaid rikas ja söakas põllumees, kuid kunstiküpsuseni jõudis see millegipärast ainult komöödiates. Rahva kasvatamiseks selline tegelane (näiteks Hugo Raudsepa "Mikumärdi" Jaak Jooram) ei sobinud. Jakob Pärna "Oma toa, oma loa" ilmumise aegne sirgjooneline, kuid naiivne eesti talupoja rikastumise programm oli oma elujõuetust tõestanud.

Vähemalt raamatus oli parem vaene olla.

Aja jooksul muutumatult vastandlikust suhtumisest maa- ja linnaelanikku annab näite Eduard Männiku följeton "Viha maa ja linna vahel" (1932): "Linn elab maa kulul! Talupoeg peab hommikust õhtuni rühmama tööd, tapma ja orjama ainult selleks, et linnarahvas saaks hästi ja mõnustasti elada. (...) Linn sööb ja mõnutseb põllumehe kulul. Linn toidab maa arvel

töötute karja, kes sendi eestki ei tee kasulikku tööd. Riigiametnikkude karjad, rahvasaadikud, igasugused tegelased, petised, võltsijad ja pillajad elavad maamehe armust. Sellepärast peab talupoeg juba kord arusaamisele tulema ning vaatama tõsiselt oma vaenlasele näkku.” Nõnda luges Kassiaru peremees Peeter Paigaline ajalehest ja ta silmad hakkasid prillide taga vihaseks välkuma.”

See jutt on tuttav tänapäevalgi. Ainult et Männikul illustreerib see negatiivse, rahvakasvatustlikus kontekstis positiivse tegelase mõttemaailma.

Eduard Vilde “Pisuhänna” Sander deklareerib: “Mis on kirjanikul linnaga tegemist! Mis kunstiväärilist ainet ta linnast saab! Keda huvitab linnainimese madal hingeelu! Kirjanik peab *külasse* jääma, kulla mees. Ainult parsil elab luule, ainult vommil sigib suur idee, kõik meie omapärasus on laudas ja aganikus.”

Siin tuleb tähele panna konteksti: Sander pole ju kirjanik, vaid konjunkturist, st inimene, kes püüab käituda valitseva ideoloogia järgi. Ja talle jääbki õigus, Piibeleht saab auhinna alles siis, kui on tema nõuandeid arvestanud.

Karl Mihkla: “Maalt linna siirdunud eestlased, sattunud väikekodanlikku miljöösse, võõrduvad sageli oma tööinnust ja kunstihuvist ning andusid linnas tõusiklikele mugavusetaotlustele ja karjäärihimule” (*Sirp ja Vasar* 1944, nr 8).

See lause illustreerib puritaanlik-kommunistlikku ideoloogiat hästi vähemalt neljal põhjusel. Esiteks eeldab autor, et karjääri ei saa teha töö abil. Või teistpidi: kui tööd tehakse edasijõudmise huvides, siis see pole enam õige töö. Teiseks: mugavusetaotlus on

tõusiklik, järelikult paha. Hea on niisiis inimene, kellel on võimalikult ebamugav olla (raske töö, vilets toit, loobumine seksist). Kolmandaks, verb “andumine” esineb negatiivses tähenduses: igasugune kaudnegi viide seksile peab sisaldama hukkamõistu. Neljandaks: linnas pole võimalik kunstihuvi rahuldada (“ainult parsil elab luule...”).

Kirjandus kui tarbekunst, kirjanik kui copywriter

Totalitaarse (st Pätsi ja nõukogude režiimi) ning Pätsi-eelse demokraatlikuma ajastu töösse suhtumise vahel oli põhimõtteline erinevus. Esimesed muutsid töö peksu või nälja kartusel ette võetud tegevusest linte täis riputatud tsirkusehobuseks, kelle turjal ratsutasid mõnusalt nii kirjandus kui ajakirjandus.

Sotsrealistlikud kirjanikud ei olnud sisuliselt üldse kirjanikud, vaid tänapäeva *copywriter*’ite kolleegid, kelle eesmärk oli reklaamida kommunistlikku ühiskonda ja nõukogude okupatsiooni. Nad said sellest ise kohe aru. August Jakobson: “Kui kodanlikul ajal raamat oli äri- ning ajaviiteesemeks, siis praegu on raamat suunanäitajaks ning õpetajaks, innustajaks massidele” (*Sirp ja Vasar* 1947, nr 5). Ehk teisisõnu: enne oli raamat äriobjekt, mida ennast oli vaja reklaamida, nüüd aga “innustaja massidele”, mida üks reklaam kahtlemata kõige rohkem peabki olema. Jakobsoni “enne ja nüüd”-vastanduse puhul tuleb muidugi arvestada, et raamatu funktsioon oli hakanud muutuma juba vaikiva oleku ajal.

Stalini ajal olid kasutusel aktiivsemad ja sirgjoonelised müügistrateegiad,

Hruštšovi ajal muutusid need rafineeritumaks ning Brežnevi ajal loobusid eesti kirjanikud, kes varem, kes hiljem, oma kvaa-sifunktsioonist. Pätsi-aegses kirjanduses võis autor *copywriter*'i rolli põhimõtteliselt ka täitmata jätta, kuid just tööteema puhul oli see enam-vähem võimatu. Tööd pidi ikka ülistama.

1938. aastal välja antud esindusalbum "Eesti. 20 aastat iseseisvust" kujutab kirjaniku rolli ette nii: "Kõigepealt: *kirjanikkond oma enamuses rakendub enam kui kunagi varem rahvuse teenistusse*. Väheneb, peaaegu täiesti kaob, kriitiline arvustav suhtumine."

Sellest tsitaadist võib arendada mitu kriitilist mõttekäiku. Esiteks ei saa rahvus olla kirjaniku tööandja samal põhjusel, miks kõik eesti ajalehed ei saa korruga tööle võtta üht ja sama ajakirjanikku. Rahva huvid, maailmavaated, kunstilised maitsed olid ja on selleks liiga erinevad. Aga asi muutub arusaadavaks, kui "rahvuse" asemel lugeda "rahvakasvatajate". Teiseks: kirjanikkond ilma kriitilise arvustava suhtumiseta on liig mis liig. Isegi Stalini ajal ei nõutud, et Kirjanike Liit peaks sarnanema kevadel välja lastud vasikakarjaga. Kolmandaks muudab tsitaadi sisu segaseks sõna "peaaegu".

Sealtsamast: "Mööngem, et sotsiaalne ülesanne kisub maha kirjanduse kõrgelt pjedestaalilt, nii umbes rakenduskunsti tasemele, kuid eitamatu on sel puhul vähemalt eesti kirjanduses kontakti tihenemine lugeja ja kirjaniku vahel."

Ka *copywriter*'i töö on ju rakenduskunst.

Rudolf Sirge ("Kirjanduse sirvilauad 1959"): "Ei mõista aga hoopiski mitte kirjamehi, kes millaski ei eksi, midagi ei otsi,

vaid aina joonelt sihile tormavad, nagu kiirrong sõiduplaani järgi... Kes otsekuu kindlavõtte robotid, tundmata pettumuse tuska või avastuse rõõmu, oma raudse maoga seedivad ühehästi nii valet kui tõde ning teevad ainult sihikindlaid tarbeliigutusi nagu kunagi tarberiistad... – Inimene on loonud tarbekunsti, jah."

Veel kord jõuame kirjanduse kui tarbe- ehk rakenduskunsti funktsioonini.

Kuni vaikiva ajastu lõpuni eksisteeris ka opositsiooniline kirjandus, mille eetilisi tõekspidamisi esindasid kõige jõulisemalt arbujad. Kui Betti Alver julges 1936 kirjutada:

*Ajal, mil virkus sind piiras,
julgesid olla sa siiras,
õnnelik, vaba ja laisk...*
(“Tuhapäeval”),

siis ei saanudki see tähendada muud kui valitseva mentaliteediga opositsiooni sattumist, lehvigu Toompeal milline lipp tahes. Väärrib rõhutamist, et nagu Siuru päevil, vajas vastuhakk töö ja vaesuse ülistamisele arbujate aegugi jõudude koondamist rühmituseks. Üksi jäi jõud nõrgaks, sõnum ei jõudnud publikuni.

Vaba raamatuturu tõttu oli ametlikult soositud kirjanduse kõrval elujõuline ka sellest möödavaatav. Heaks näiteks on kirjastuse Loodus romaanivõistlused 1926–1939, kus tööteemaga oli sama raske midagi saavutada kui Michael Jacksoni kontserdil labajalavalsiga. Näiteks Leida Kibuvitsa "Seitse pastlapaari" (1939) kujutab maainimesi eelkõige äärmiselt silmakirjalikena. Ent selline suhtumine võis tagada küll müügieudu, mitte aga ametlikku heakskiitu.

Eesti nõukogude kirjanduses ei põhinenud raha kui töötegemise eesmärgi põlustamine mitte juhtkommunistide näpunäidetele, vaid vaesust ülistaval traditsioonil. Hoiatas ju selline autoriteet nagu Georgi Malenkov: "Tarvitatakse veel võrdsustamise praktikat töötasu alal, ei rakendata tükitöö- ja preemiasüsteemi, mis on tähtsaimaks hoovaks tööviljakuse tõstmisel ja järelikult ka kogu meie rahvamajanduse arendamisel" (*Sirp ja Vassar* 1946, nr 51). Ehk teisisõnu: raha paneb rattad käima. Ükski nõukogude riigi juht ei väitnud üheski oma kõnes, et vaesus oleks midagi ihaldusväärset, otse vastupidi.

Algselt, kui eesti kirjanduses tööteemat arendama hakati, oli töö peamiseks innustajaks võimalus raha koguda ja seeläbi talukoht päriks osta. Seda eesmärki kõlbas ka rahvakasvatustlikus kirjanduses näidata. Aga milleks oli maainimesel talukohta vaja? Muidugi selleks, et veel rohkem tööd teha, et oma talu orjaks muutuda. Eesti kirjanduses ei juhtunud iial, et mõni hoolas talumees oleks pärast talu jaluleseadmist puhkust nautima hakanud. Vastupidi, taluomanikke kujutati sageli veel suuremate tööürgajatena kui sulaseid ja tüdrukuid.

Eesmärki tegelikult ei olnud, oli surnud ring. Sellest ringist päästis maarahva lõplikult 1949. aasta kolhoseerimine. Terve maanoorte põlvkond pääses talu orjamise asemel linna: koolidesse, tehastesse, kontoritesse. Tõsi, terved vanemad põlvkonnad kaotasid oma traditsioonilise hingelähedase keskkonna.

Üldiselt andis nõukogude võim eestlaste töötegemismotivatsioonile suure löögi, mis oli kahtlemata positiivne, sest nüri töörabamine ei kaunista ühtegi rahvast – isegi raa-

matutes. Teisalt muutus kirjanduses töö propageerimine veel pealetükkivamaks kui "vaikiva oleku" ajal, mil kirjanikele oli korraldatud propagandareise põlevkivitööstusrajooni. Juhtus see, mis nõukogude ajal kõigi elualadega – tegelikkus ja kirjasõna kaugenesid teineteisest järsult.

Viimase muundumise elas tööpaatos läbi Hruštšovi ajal, kui töötegemisele leiti lõpuks ometi konkreetne siht: kahekümne aastaga tuli üles ehitada kommunism, jõuda järele ja mööda minna USAst ning kasvatada inimesed ümber kommunistliku moraalkoodeksi järgi. Ideoloogiliste tähistega järgi võib sulaja kirjandust nimetada kolme K kirjanduseks: kommunism, kosmos, Kuuba.

Aristarch Sinkel: "Kõik võlad on kirja pandud. Ainult tolle võla kohta, mis kirjanikul rahva ees, pole raamatut. Kui ta oleks, leiaks mõnigi, et ta hoiuarve saldo toda võlgnevust katta ei suuda" ("Kirjanduse sirvilauad 1959").

Kõlab päris mõttetult. Aga kui ka selles marginaalis asendada sõna "rahvas" sõnaga "rahvakasvatatajad", oleme tööle päris lähedal – olgu see kasvataja siis Hurda, Pätsi või Käbini jünger. Võlatunde rõhutamine pidi muutma kirjaniku valitseva kihi ees orjameelsemaks ning sulajal rõhutati seda võlga sageli.

Kui Stalini ajal pidi kirjanik lugejale kõik selgeks tegema ehk i-le punkti peale panema, siis 1960. aastatel jäeti punkti panemine lugeja hooleks: "Näiteks jutustas Aleks Sats, kuidas Ardi Liivese uues, varsti lavalejõudvas näidendis "Poolteist päeva muret" otsustati autorit paluda viimane vaatus ümber teha. Näidendi probleemiks on teadlase teetsing, tema valik ausa, kuid raske tee või karjerismi vahel. Varem kippus

näidend liialt näitama, moraliseerima, õpetama. Inimesed saalis aga teavad isegi, milline on õige tee, samas aga istub nende seas ka karjeriste... Viimases variandis, otsade lahtijätmisega, kergitab näidend probleemi, jättes vaatajale võimaluse vaielda ka saalist lahkudes” (*Kultuur ja Elu* 1965, nr 12).

Kindlasti ei tulnud näidendi autorile, lavastajale ega ajakirjanikule mõttessegi, et vaidlus võiks laheneda ka karjerismi kasuks ja aususe kahjuks, st publik pidi otsad kokku sõlmima täpselt nii, nagu rahvakasvatuslikult ette nähtud. Ideoloog aga sai end näidata demokraadina, kirjanik novaatorina.

Selleaegsetest kirjandusuudistest võib lugeda lugejate elavatest aruteludest uudisteoste üle ning märgitakse rahuldusega, et diskussiooni lõpuks jõuti “õigete” järeldusteni. Ega see raske olnud. Endiselt kehtis sentimentalismist laenatud printsiip: kunst ei pea mitte niivõrd silmarõõmu ja vorminaudingut pakkuma, kui just inimeste tundeelu mõjustamise abil neid vooruslikule eluviisile suunama.

Võrreldes sisepoliitilise ja majandusolukorra paranemisega oli kirjandus Hruštšovi ajal ja mõned aastad hiljemgi väga aheldatud. Üks repressioon järgnes teisele. Piisab, kui meenutada nimesid: Pasternak, Brodski, Solženitsõn, Daniel...

Eestis nii julgeid mehi polnud. Kirjanikud nautisid privileege, sealhulgas rohkeid välisreise, mille obligatoorne tagajärg oli järjekordne võimutruu reisiraamat – õigustus uueks reisiks.

Kirjanikud, kes võimu ees ei lõmitanud, elasid endiselt vaeselt, hoolimata andekusest (Betti Alver, Artur Alliksaar). Üldse võib kümnendit 1958–1968 nimetada eetilisel

kõige närusemaks eesti kirjanduselus pärast perioodi 1885–1900. Erinevalt Stalini ajast polnud iseseisva mõtlemise avaldamine ju eluküsimus.

Müüdi mõranemine

1970. aastatel kadus raske töö ja vaesuse ülistamine kirjandusest. See ei sündinud korraga. Üks esimesi teoseid, mis ametlike nõudmistega ei haakunud, oli Enn Vetemaa “Monument” (1965), torgates eriti silma ajastule nii ebakohase iroonia poolest. Võitlust, mis viis rahvakasvatusliku funktsiooni asendamiseni meelelahutusliku või esteetilise funktsiooniga, juhtisid selleaegsed noorkirjanikud ehk kassetipõlvkond (kuigi nende kassetides ilmunud debüütogud olid paari erandit arvestamata veel üsna võimutruud). Neil tuli taluda vanemate kolleegide pretsedenditult alatut ja solvavat suhtumist. Noorkirjanike mõnitamine oli selleaegsetes följetonides ja epigrammides tavaline, põlvkondadevaheline piir järsem kui kunagi varem või hiljem. Ehk kõige mürgisem oli Erni Hiire epigramm “Teenistusvalmilt” (1966):

*Kah meile siin
kah-moemeestele,
on vesivõsuks
see rahvameelne, rahvakeelne luule!*
(...)

*Nii edvistab, häält upateleb visalt
taas mõni tõusikkirjanduse vaimufrandike
kui teenistusvalmis siseemigrandike.
Et Rootsi karand pärisisand, ta vaimuisand
teda ometi kuuleks, oh, et kuuleks:
nii kõmu siin, seal kiitust õsuks!*

Rängale ideoloogilisele süüdistusele liisandub siin ääri-veeri ka põlastus tööteema hülgamise pärast. “Vaimufrandike” viitab puhaste või koguni hoolitsetud kätega inimesele, “rahvameelne, rahvakeelne luule” muutub sellises kontekstis tööürajate luuleks, kes enesestmõistetavalt moodustavadki rahva.

Võitluse ägedus on mõistetav. Tegu oli ikkagi kõige põhimõttelisema konfliktiga eesti kirjanduses: kas kirjandus on lugeja kasvatamiseks või talle vaimse naudingu pakkumiseks?

Umbes kümne aastaga puritaanlik-kommunistlikku ideoloogiat esindava kirjanduse selgroog murdus. On huvitav, et see sündis n-ö põlvkondade kaupa, st kõige kauem püsisid kirjanduses vanad vaesed, kuid ausad tööinimesed – nagu ka rahvuse väljasuremisel surevad viimasena välja vanurid.

70. aastate lõpuks oli olukord juba vastupidine: noored pilkasid vanu tööd ja vaesust ülistavaid kirjanikke. *Pikris* (1978, nr 5) naerab Boleslaw Boržets (Vladislav Koržets) välja Paul Kuusbergi jutustuse “Linnukesega”, mille peategelane on tüüpiline “lihtne vana aus töömees”: “Ja kas jättis autor äkki hoopis sellepärast oma kangelase ilma nimeta, et ta ise ei usu niisuguste inimeste olemasolusse, kes alati suudaksid moraalinorme materiaalsest hüvangust kalmimaks pidada?”

1980. aastal kirjutab Peep Ilmet:

*luule olla töö pluss anne
tyhja – ainult tuulekanne.*

Pole enam juttugi võlast rahva(kasvatajate) ees. Luuletamise distantseerimine töötegemisest on samuti uuenduslik – varem mars-

sis kirjanik ikka koos tööinimesega ja üritas näidata, et temagi tegevus on raske ja vastutusrikas töö.

Ilmar Trull (“Kuulutus”, 1980) läheb veel kaugemale:

*Neljakandilise peaga
väga ohtlik noormees
soovib üürida tuba
töödes naljalt ei abista
ja enesest palju ei luba
võib minema minna heaga
võib anda ka nuga.*

Niisiis ärgitab üksnes mõte töötegemisest tegelast haarama noa järele.

Huvitaval kombel (ehkki täiesti loogiliselt) langeb kirjanduse demokratiseerumine ajalisel kokku keelekorralduse demokratiseerumisega Eestis. Keelekorralduse käsikivist fikseerivaks muutumise protsessis oli tähtis verstapost üldrahvalik uute sõnade väljamõtlemise võistlus 1972. aastal. Varem oli keele normimine reeglina “kutsutute ja seatute” amet. Sellelt võistlusest jõudsid käibesse muuhulgas sõnad “selve”, “eirma”, “kohuke” ja “pardel” ning tagantjärele kirjutati võistlusest: “See andis hoogu juurde, nii et varsti sai uute sõnade sepistamine mõnelegi mehele meelistegevuseks” (Tiit Ereht jt, “Uudis- ja unarsõnu”, 1985).

Didaktilisest meetodist loobumine iseloomustab ka laulusõnade loomist – kirjandusele suhteliselt lähedast ja osaliselt sellega kattuvat tegevusvaldkonda. 1960. aastatel oli rahvakasvatuslik aspekt seal laialt esindatud. Näiteks “Tihemetsa Tiinas” (sõnad Ain Kaalep) saab ihaldusväärse kaunitari endale puritaanlikult “tööd teha vuhkinud” Pulleritsu Peeter, mitte tema laisemad rivaa-

lid. Kahel järgmisel aastakümnel sellist motiivi enam ei esine. Kui tööteemat ka kasutatakse, siis on töötegitaja kas haletsusväärne lollike (Kontori “Koristajatädi töölauluke”, sõnad Priit Aimla) või seksobjekt (Monitori “Sind ainult kaupluses näen”).

Ühtlasi andis kirjanduse funktsiooni muutumine Kodu-Eestis surmahoobi pagulaskirjandusele, mis ei suutnud sedavõrd järsku pööret omaks võtta – osalt uute jõudude vähesuse, osalt sunnitud ideoloogilise alalhoidlikkuse tõttu.

Ideoloogia laiutas edasi ajakirjanduses. Jüri Tuulik (*Pikker* 1981): “Vabariiklikule ajakirjandusele ei maksa midagi ära trükkida, noh, kas või sellist teksti tootmistehhis võetud foto all – “Eeskujulikult *seisab* lööktöövalvel elektromehaanik Kalev Kivistik”. Kõnes ja kirjas ei osata enam normaalsel kombel välja öelda, et inimene ausalt ja korralikult oma igapäevast tööd teeb.” Siin süüdistatakse ajakirjandust juba erilise tööteemalise allkeele väljatöötamises, mis oli ühevõrra kaugel nii ilukirjanduse kui normaalse kõnepruugi normidest.

Nii kirjanikud kui ideoloogid olid jõudnud järeldusele, et kirjandust siiski *ei saa* kasutada rahvakasvatusliku vahendina. Jõud oli lihtsalt otsas.

Tegu oli suurima muutusega eesti kirjanduse ajaloos: rahvakasvatustlik tööriist muutus meelelahutuseks või esteetiliseks naudinguks või kahe viimase sümbioosiks. See ei toimunud mõne aastaga. Võib aga kindlalt väita, et 1964. aastal oli didaktiline diskursus eesti nõukogude kirjanduses veel valitsev, 1974. aastal aga juba tähtsusetu – ehkki mitte olematu, sest üht-teist ilmus ikka veel. Muutust on lihtne taibata näiteks Mats Traadi sarja “Harala elulood” 60. ja 70.

aastate luuletuste ideoloogilisi paradigmasid võrreldes.

Üks viimaseid maamehe raske töö ülistusi oli Valter Udami näidend “Vastutus” (1985), mis toetus traditsioonilisele skeemile: ebakompetentsed linnamehed takistavad töökat põllumeest. Veel ümbritseb rasket maatööd heroiline oreool: “Eks põllumees ole alati töökam olnud. Peale selle on ju maale püsima jäänud maarahva parem osa. Kõik kergema ja mugavama elu otsijad on ammu linna põgenenud.”

Tõde ei ole Udamile kallis: maale jäi kolhoseerimise tagajärjel just teovõimetum ja rumalam kontingent. Linna ei põgenetud mitte mugavamat, vaid vabamat, inimväärsemat elu otsima.

Võib öelda, et umbes samal ajal kui eestlane võõrdus töötegemisest, võõrdus ta ka tööteemalisest kirjandusest. Arvustus ja aastaülevaated pahandasid natuke, et tööinimene on kirjandusest kadumas, aga üsna kiiresti harjuti sellega.

Ajakirjanduses tegi tööteema käänaku perestroika ajal. Selle võib “enne ja nüüd”-vastanduse abil kokku võtta umbes nii: “Enne me ainult rääkisime, et teeme tööd, aga tegelikult ei teinud. Nüüd räägime ausalt, et me ei tee tööd, ja see on väga hea.”

Kalju Kass: “Vanasti, sel ajal, mida üldiselt kohe nagu meenutadagi ei tahaks, sai poiss isa käest peksta, kui midagi lohakalt tegi. Peremees laskis töölt lahti. Eks isa osalt sellepärast peksta andiski, et peremees pärast poissi töölt lahti ei laseks. Nüüd on laste peksmine niisugustel tühistel ajenditel ära jäänud. (...) Arvan, et vanu meistreid, kes lihtsalt ei osanud lohakalt tööd teha, ei maksagi nii väga idealiseerida. Polnud nad

mingid erilised inimesed. Tahaks teada, mis neist oleks saanud, kui nende ümber esimesest tööpäevast peale oleksid vinesed kolleegid kruvisid haamriga sisse tagunud, kuuehõlmaga detaile mõõtnud ja kastivirna taga väljamagatud peataäie vaatamata sel päeval ikkagi kolm normi täitnud!” (Pikker 1985).

Pilt paistis selge olevat – tööteema oli lootusetult *out*. Seda imelikum oli see, mis kolme-nelja aasta pärast juhtus: eestlasest sai kirjanduses ja ajakirjanduses taas töönarkomaan!

Ülo Vooglaid: “Eestlaste viga on, et nad on valmis vahetpidamata tööd tegema. Varem reguleeris tööd ja puhkust kirik – sa pead pühapäeva pidama, on üks kümnest käsust. Kui hobustega töötati, anti loomale puhkust ja sel ajal puhati ka ise. Pühapäeval puhati taluski, muist kõnelemata. – Praegu pole niisugust hingetõmmet ette nähtud. Laupäev ja pühapäev on eriti hullud, siis rabavad kõik pimedast pimedani” (Eesti Naine 1989, nr 4).

Muidugi ei hakanud inimesed järsku rohkem tööd tegema, pigem vastupidi. Vahepeal õitsele puhkenud kooperatiivid eelistasid sookuivendamisele ja metsalangetamisele vahvliküpsetamist ja ristsõnalehtede väljaandmist. Küll aga oli muutunud eestlaste enesehinnang. See oli laulva revolutsiooni najal tõusnud väga kõrgele. Eestlane tahtis, et teda ülistataks, ning hirmsaks töörajajaks nimetamine oli kauneim kompliment.

Eeltoodud tsitaadi paatos pole laulva revolutsiooni aegses ajakirjanduses erandlik. Näiteks väljavõte nekroloogist: “...astus Melpomene ja Thaleia lemmik Toonela sealpoolsele kaldale just sel hetkel, kui tema rahvas seisis suure Lõpu ja Alguse ees” (Sirp

ja Vasar 1990, nr 20). (“Suure Lõpu ja Alguse” all peetakse silmas interrindlaste laamendamist Toompeal.)

Ilukirjanduse üldpilt muutus sel ajal mitmesugustel põhjustel väga segaseks. Ilmutati ka varem tsensuurivärvates kinni seisnud teoseid, väliseestlasi ning uut tüüpi autoreid, kelle jõud polnud mitte kirjutamis- oskuses, vaid rahakotis või ettevõtlikkuses.

Jõuliselt, ehkki lühiajaliselt naaseb raske maotöö ja vaesuse ülistus perestroika ajal küüditamisteemalise kirjanduse kaudu (Heino Kiige “Maria Siberimaal”; mitu näidendit, memuaarid). Selles rõhutatakse, et eestlased tegid ka Siberis rasket tööd, elasid vaesuses, kuid olid ausad ja õilsameelsed ega nurisenud.

Retsidiivid

Enne kui vaadelda raske maotöö ja vaesuse idealiseerimise retsidiive tänapäeval, tuleb välja tuua põhjused, miks need nii kaua vastu pidasid. *Raske maotöö* väärtustamisega on lood lihtsad:

1. Kuni 1917. aastani oli talu jõukaks muutmine eestlasele kõige võimalikum haljale oksale jõudmise viis. Ja selleks tuli reeglina kõvasti tööd teha. Sel ajal veel üsna tarbekirjanduse-lähedasele eesti kirjandusele oli see kõige loomulikum teema.

2. Eesti Vabariigi (1918–1940) ajal, eriti selle lõpp-perioodil toetus võim peamiselt maakodanlusele. Seda ka psühholoogiliselt (kuni nükaugale, et linlasi süüdistati eesti rahva väljasuretamises, sest sündivus oli linnades madalam). Siit tulenes tellimus ka kirjanikele.

3. ENSV perioodil oli põllumajandus üks

rahvusliku uhkuse esemeid (NSV Liidu kohta kõrged saigid jm majanduslikud näitajad) ning kõige eestikeelsem ja -meelsem majandusharu.

Nii on alles 1991. taastatud Eesti Vabariik selline formatsioon, mis põllumehe ülistamiseks põhjust ei leia. Põllumehe tööd on ajaloo jooksul kõikjal austatud, aga nii järjepidevale ajaloolisele reale on teistel rahvastel raske midagi vastu panna.

Vaesuse ülistamine sõltub mõneti eelmistest põhjustest. Põllumajanduses tegutsev rahvakiht oli keskmisest harimatum ja vaesem. Kuna seda ei saanud olematuks teha, pidi seda ülistama. Teiseks: kirjanike enamik oli piisavalt lojaalne ja pretensioonitu, et leppida selle teemaga kui kõige lihtsama ning turvalisemaga. Näiteks Ralf Rond teotas kiviste põldude ja vesiste heinamaade ülistamise asemel naisi ja jumalat, aga hästi see tal ei lõppenud. Seevastu võis kindel olla, et vaese asuniku või kolhoosniku tööd kujukutava sisu pärast ei hävitata ühtegi raamatut.

Tiit Hennoste: “Kirjandust käsitletakse implitsiitselt kui midagi väärtuslikku, mille piiridesse mahtumine peab tõstma teksti ja autorit sotsiaalselt kõrgemale” (*Akadeemia* 2003, nr 5).

Raske töö, vaesus, must leib ja seksuaalne külmus omakorda olid kirjandusteosele väärtuse andmiseks kõige kindlamad ja läbiproovitud komponendid. Sotsiaalset tõusu maksis sel alal aga alati üritada, sest kirjanikud olid kogu vaadeldud ajajärgul ühiskondlikult staatusest üsna kõrgel kohal – eriti tänapäevaga võrreldes. Muidugi ei taganud need komponendid veel automaatselt edu. Aga näiteks vastupidine, rikka logeleva ja häid toite armastava seksihullu

peategelasega teos oleks paratamatult jäänud marginaalseks. (Tammsaare näidendi “Kuningal on külm” võiks ju naljaga pooleks selliseks liigitada. Ent Tammsaare puhtaksememiseks ma seda lugu alustasingi.)

Eesti kirjandus tekkis ja arenes sootuks teistsugustes tingimustes kui Lääne-Euroopas. Puudus omakeelne kõrgkiht, kellele saanuks suunata sellist kirjandust, millel polnuks pelgalt kasvatuslik, vaid naudinguid pakkuv funktsioon. Kuna alamkihtides pesitses niigi permanentne mässumeelsus, oli lubamatu pakkuda neile niisugust kirjandust, mis eetilisel õigustanuks luksuslikkust, jõudeelu, rafineeritud seksi ja muid raskesti kättesaadavaid naudinguid.

*Oliümbi harjal armetumat looma
ei elutsend kui Eesti Pegasus...*
(August Alle, 1917).

Umbkaudu 1870. aastateni oli eesti rahva iseteadvus nii nõrk, et tema kultuurinäilja rahuldamiseks piisas jenoveeva- ja lehtveisilugudest. Rahvuslik ärkamisaeg nõudis ideoloogiliste kasvatusvahendite rakendamist kirjanduse kaudu. Eesti kirjanduse “süütu-seaeg” oli läbi.

Samasugust murrangut tähendas kasvatusliku funktsiooni kadumine kirjandusest umbkaudu aastatel 1965–1974. Võib öelda, et kirjanduse aspektist vaadates jõudis Eesti lõplikult Euroopasse just 1970. aastatel.

Nii nagu Eesti Vabariigis ei ole pärast taasiseseisvumist suudetud väärtustada põllumajandust, ei ole suudetud väärtustada ka vaesust. Vaene olla ei ole enam hea, isegi raamatus mitte. Nii on tekkinud rahulolematuselained, mis ajavad põllumehi Toom-

peale põrsaid lahti laskma ja piima maanteele valama ning mida saaksid summutada ainult välismaailmaga ühenduse hermeetiline sulgemine ning tagasipöördumine agaraarühiskonda.

Maatöö aastakümnetepikkune heroiseerimine on viinud selleni, et tänapäeva põllumehed peavad end endiselt privilegeeritud klassiks ja ühiskonna muu osa aktsepteerib seda. Kui suvi on vihmane või põuane – aga ühte kahest on ta nagnü –, siis leiab üldsus, et põllumees peab selle eest ikaldustoetust saama. Kui aga turismitalunik vihmade või külma suve tõttu kahju kannatab, nii ei arvata. Ometi on turism Eesti rahvamajanduses tunduvalt tulutoovam ja jätkusuutlikum haru kui põllumajandus.

2003. aasta 14. septembri euroreferendumi eel keskendusid mõlemad pooled oma propagandas just põllumeestele, kuigi viimaste protsent valijaskonnas oli kaduväike (ja jäi lõpuks veelgi väiksemaks, sest maapiirkondades käidi vähem hääletamas). Valdav osa maaelanikkonnast ei tooda ju välisturu jaoks midagi. Rõhuti hoopis eestlase maatööarmastusele ja taluromantikale: kui põllumehel läheb hästi, siis on kõik hästi.

Maaelu on üldsuse silmis muutunud koguni tähtsamaks kui hea haridus. See käib juba risti vastu meie esivanemate mentaliteedile. Sada aastat tagasi nägi sageli kogu talu vaeva, et kas või üht last linnas koolitada. Tänapäeval näeb eesti ajakirjandus vaeva, et tekitada võimalikult suurt töötute maanoorte kihti sellega, et mõistab

hukka väikeste, majanduslikult kiratsevates kohtades asuvate maakoolide sulgemist. Üldsus ei soovi mitte maalapsele head haridust, vaid palju pisikesi konkurentsivõimetuid külakoole. Maal elamine on primaarne *eo ipso*, ükskõik kui sügavas vaimses või ainelises sopsas see toimub.

Mentaliteedi mõranemise märke siiski leidub: kui lüüa mõnesse interneti otsingumootoris sõnad “põllumees põline rikas”, siis kohtab üsna palju viiteid, kus see sõnaühend esineb kahjutunnet väljendavas kontekstis. Et just nagu tänapäeval ei olekski põllumees enam põline rikas.

Aga vanasti kindlasti oli. Vanasõnad ju ei valeta.

Rahulolematu pole praeguse olukorraga mitte ainult keskmine eesti põllumees. Rahulolematu on ka kirjanik. Kuna puudub ametlik suندانäitav propaganda, peab kirjanik ise hea ja kurja vahel otsustama ning avastama edu saladused ehk kuidas “teksti ja autorit sotsiaalselt kõrgemale tõsta”. Ta ei ole enam tarbekunstnik, kes alati teadis, milline tellija on maksujõuline. Ta ei ole enam *copywriter*, sest ükski mainekas reklaamibüroo ei vaja tema teenuseid. Loominguvabaduse eest on ta maksnud turvatunde kadumisega.

Eesti kirjandusmaastik on viimase 30 aastaga muutunud ähmaseks ja konarlikuks. Selles puudub võimas majakas, nagu seda saja aasta jooksul oli puritaanlik-kommunistlik rahvakasvatus, mille hoolas järgimine kindlustas kirjamehele “saabuvad preemiad, soojad kohad ja talud”.

JACQUES ATTALI

21. SAJANDI SÕNARAAMAT

Hüperklass

Turu ja demokraatia valitsusalal tekib ühiskonna tipus üks sotsiaalne rühm, mida ma nimetan hüperklassiks. See klass ei pruugi olla pärilik. Sinna kuuluvad need, kes saavad renti kultuurisituatsiooni arvel (patendid, *know-how*, pädevus, leiutised, looming). Nende eesõigused pole seotud tootmisvahendite omamise ega edasiandmisega, välja arvatud kultuurisaavutused. Nad pole ettevõtjad sõna liberaalses tähenduses ega kapitalistid sõna marxistlikus tähenduses. Neil pole ettevõtteid, maid ega kohustusi, küll aga rohkesti nomaadlike varasid, mida nad kasutavad nomaadlikult, iseenese jaoks, pannes kapitali ja pädevuse kiirelt liikuma muutlike kooslustena ja pidades silmas üürikesi sihte, mille puhul riik ei mängi mingit rolli. Nad ei tahagi suunata avalikku elu (poliitiline tuntus on nende jaoks needus). Neile meeldib luua, mängida, liikuda. Olles üksteisega heas ühenduses, informeeritud ja võrgustatud, ei huvita neid vara või võimu pärandamine oma harvadele lastele: oluline on vaid haridus. Nende rikkus kasvab ja nad elavad luksuslikult, luksusnomaadidena, tihti tarbides ilma

maksmata. Nad kehastavad põgusa, hooletu, egoistliku ja hedonistliku ühiskonna kõige paremaid ja kõige halvemaid külgi, vahel unistusi, vahel vägivalda.

Hüperklassi hakkab kuuluma kümneid miljoneid indiviide. Neile on oluline vabadus, kodanikuõigused, turumajandus, liberalism ja demokraatlik vaim. Nad võtavad osa valimistest ja loovad tarbijate ühinguid, teadvustades teravalt planeedi põhiküsimusi; viimaks hakkab neid rohkem huvitama inimese olukord kui nende järglaste tulevik.

Kuna nemad on valitsev klass, mõjutavad nad ülekaalukalt kõigi teiste eluviisi ja käitumist. Kõik jäljendavad neid, lootes kunagi ka ise pääseda hüperklassi ja kartes langeda viletsusnomadismi. Mõnedes tingimustes hakatakse hüperklassi pidama illegitiimseks, leides, et tema edu hind on valdava enamuse marginaliseerumine ja deklasseerunute masendus. Teisel järele arvatakse, et ta on täiesti legitiimne ja isegi eeskuju andev, kuna koosneb liikuvast ja läbipaistvast eliidist ning viib kogu ühiskonda edasi utopia ja vendluse poole.

Keel

Ükski keel ei muutu üldkeeleks, kõik jagunevad allkeelteks. Maailma suurimaks keeleks saab hiina keel, ehk täpsemini, hiina keelte kogum. Hindi, hispaania, portugali ja bengali keel ületavad kõnelejate arvult inglise keele, mille lugematud variandid (ameerika keelest india keeleni) jäävad veel vähemalt pooleks sajandiks käibe diplomaatias, kaubanduses, panganduses ja internetis.

Seejärel ühtlustamissurve kaob. Kultuurihüved muutuvad kättesaadavaks kõikide tarbijate kõikides keeltes. Telekanalid loovad filiaale kõikide kohalike keelte jaoks.

Masintõlge – alul kirjalik, siis suuline – toob tagasi varasemad keeled. Kõik, mis ühes keeles öeldi või kirjutati, saab loetavaks teises keeles. Dubleerimise vältimiseks hakatakse näitlejate huulte liikumist isegi virtuaalselt morfima.

Tekib vabastav paabel. Ühe või teise keele mõjuvõim ei sõltu enam kõnelejate arvust, vaid temas loodud meistriteoste mainest ja hulgast.

Kimäärid

Geneetika võimaldab siirata ühe liigi genee teisele – alul taimede, seejärel loomade genee. See võimaldab juba seksuaalvahekorra, mille käigus isane ejakuleerib sama liigi emasesse teise liigi spermat. Philadelphia teadlased töötavad välja hiirt, kellele oleksid pulli spermatoosoidid. Pikemas perspektiivis võimaldab see tehnika eri loomaliikide ristamisi, mida seni aprioorset peeti võimatuks, ja võib-olla jõutakse ka selleni, et ühe liigi emane võib saada geneetilisi järglasi vahekorras teise liigi isasega.

Arengu lõpp-punktina kangastub projekt,

kus inimest ristatakse loomadega ning saadakse nii tehnoloogiliste vajadustega kohanenud elusad tööriistad, kes suudavad töötada erilistes keskkondades, roomata mööda maad, evolutsioneeruda tules või kiirgustes, isegi avakosmoses. Selle üle hakatakse uhkustki tundma ning väitma, et inimene peab ümber kujunema, kohanemaks ümbrusega, mille ta on ümber kujundanud. Inimese kohanemine ümbrusega olevat tunduvalt odavam kui selle ümbruse taastamine, millega ta varem oli kohanenud...

Nii nagu inimene seni ennast kaitseb looduse vastu, peab ta siis hakkama end kaitsma ka omaenda kimääride vastu. Need omakorda väidavad, et neilgi on oma ajalugu, oma minevik – vajadus olla keegi, unistada ja mässata, luua püsiväärtusi ja pääseda surmast...

Linnad

Need ei sure kunagi, kuid uuenevad. Isegi kõige totramad megalopolised (näiteks Kinshasa või Manila) toimivad kuidagi viisi edasi.

20. sajandi algul oli ainult Londonis üle 5 miljoni inimese. Sada miljonit inimest elas linnades, kus oli üle 100 000 elaniku. Tänapäeval on neid 2,5 miljardit. Ajavahe- mikus 1950–1990 kasvas linlaste arv viiekordseks. Miljonilinnade hulk kahekordistus Põhjas ja kuuekordistus Lõunas. Viis kõige suuremat on Tokyo (26,8), São Paulo (16,4), New York (16,3), México (15,5) ja Bombay (15,1).

Aastal 2002 elab linnades rohkem kui pool maailma rahvast; aastal 2025 kaks kolmandikku; aastal 2100 kolm neljandikku. Siiski tuleb kokku leppida, mida nimetada linnaks: sest Lõunasse jäävad peamiselt

megalopolised, Põhjas aga eelistatakse keskmise tihedusega kobarasulaid.

Kui sama suund jätkub, kuuluvad aastal 2010 veel ainult kolm Põhja linna tosina maailma suurima hulka (Tokyo, 29 miljonit elanikku; New York, 17; Los Angeles, 14). Ülejäänud tüheksa on: Bombay, Shanghai, Rio de Janeiro, Calcutta, Delhi, Soul, Kairo ja Buenos Aires.

Aastal 2015 jääb sellesse nimekirja veel ainult Tokyo. On 27 megalopolist, kus elab üle 10 miljoni inimese, ja need asuvad peamiselt Lõunas. 45% kogu maailma rahvast elab miljonilinnades, neid on kokku umbes 550.

Aastal 2025, kui sama suund ikka jätkub, elab linnades 5 miljardit inimest. On seitse kobarasulat, kus on üle 20 miljoni elaniku.

Aastal 2040 on kolmkümmend linna, kus on üle 8 miljoni elaniku.

Aastal 2050, eeldades mõõna, elab viiekümnes Aasia linnas kokku miljard inimest. Igähes neist on üle 20 miljoni elaniku, mõnes üle 30 miljoni.

Lõunas kasvavad linnad edasi, Põhjas aga tühjenevad. Keskmise Pariisi perekond aastast 2000, kelle kulutused eluasemele ei muutu, elab kümne aasta pärast keskusest kaheksa kilomeetrit kaugemal; ja aastal 2020 nelikümmend kilomeetrit kaugemal.

Kõige võimsamalt kasvavatel linnadel pole vajalike infrastruktuuride jaoks küllalt raha, seepärast hävitab nende laienemine ümberkaudse põllumajanduse. (1950. aastal asus Los Angelese ümbruses USA kõige tähtsam põllumajanduslik tootmispiirkond; praegu on seal 70% maast jäänud autoliikluse alla.) Kui linn ei suuda enam seedida, hakkab ta oksendama: Hiinas jääb 95%

reoveest töötlemata, nii et mõnedel aladel on kõrge elavhõbeda kontsentratsioon. Joo-givesi võib muutuda haruldaseks, tihti on ta väga kallis. Mõnedes linnades on üle poole elanikest ilma tööta. Slumme ja prügikülaid tuleb aina juurde. Politsei nendes paikades oma nägu ei näita, seal valitsevad linnanomaadid, kes aeg-ajalt võtavad ette retki heaolukvartalitesse. Etnilised, usulised jm ühiste huvidega rühmad loovad oma kogukondi, mille sotsiaalsesse korraldusesse riik ega ametivõimud ei sekku.

Lõunas hakatakse siis omakorda linnade korratule kasvule vastu. Kõigepealt sellepärast, et ükski võim ei püsi, kui linnad muutuvad mässu ja maksujõuetuse pinnaseks. Tekib jäik, vahel koguni totalitaarne urbanism, mis hakkab kobarasulaid piirama ja sunnib neid arendama kollektiivseid infrastruktuure. Sellega muutub urbanismi tähendus, kollektiivsed huvid saavad erahuvidest olulisemaks. Keskmise suurusega linnu hakatakse soosima ja rahaliselt toetama nii palju kui võimalik.

Põhjas ümbritsevad homset linna alati lõbustuspark, kaubanduskeskus ja lennuväli. Lõunas kasvab linn järjest kõrgemaks ja tihedamaks. Sadamates seisavad pidevalt laevad, kus pakutakse teenuseid, mille jaoks maal pole enam ruumi (laevhaiglad, merevee magedaks muutmise tehased, prügitöötlus). Tekivad vailinnad, osaliselt veealuste hoonetega.

Autod sünnitavad palju segadust ja hakkavad siis vähehaaval linnapildist kaduma.

Lõuna

Hõivab uuesti koha, mis tal oli paarisaja aasta eest.

1950. aastal moodustasid Aasia ja Aaf-

rika 63% maailma rahvastikust; 1990 oli nende osakaal juba 71% ja 2050 peaks see jõudma 80%-ni, nii nagu aastal 1750. Nende kahe mandri suhteline osa maailma rikkusest peaks pärast 2025. aastat olema juba üle poole, nii nagu see oli enne aastat 1700.

Pärast sajandi esimest veerandit rahvarv Lõunas enam ei kasva. Kuni 2050. aastani suurendab vananemine aktiivset rahvastikuosa, kuna nooremate osakaal väheneb. Seejärel tekivad Lõunas samasugused probleemid, mis praegu on Põhjas – see aga soodustab omakorda demokraatia esiletõusu.

Meri

Meretranspordi väljaheitel, tuumajääkide lekked ja linnade reostus kujutavad endast merele surmaohtu, ometi on ja jääb meri inimkonna ellujäämise paratamatuks tingimuseks.

Meri peab neelama olulise osa “kasvuhooneefektist”, aeglustades maa soojenemist ja reguleerides ilmastikku, muidu ujutaks merepinna tõus üle põhjaveed ja maapinna kerkinud osad, millel elab sadu miljoneid inimesi.

Meri peab toitma suurt osa inimkonnast. Seepärast tuleb rangelt piirata kalapüüki, kaitsta hävimisohus liike ja arendada vesikultuuri. Tuleb väärtustada ja kaitsta veel sadu miljoneid taime- ja loomaliike, kes elavad meres ja keda seni ei tunta. Nende abil hakatakse looma ja tootma ravimeid, mis aitavad vähi ja viiruste vastu, ergutavad südamegevust, toimivad valuvaigistavalt jne.

Mere kaudu hakatakse kohale tooma jäämägesid, mis pärast magestamist anna-

vad olulise osa eluks hädavajalikust joogiveest.

Merest hakatakse ammutama mõnesid aineid, mis järgmise sajandi jooksul võivad haruldaseks muutuda, näiteks titaani ja kaadmiumi.

Hulk kaupu, mida teisiti transportida ei saa, tuuakse kohale mööda merd suurtel tuumaenergiat kasutavatel laevadel.

Inimkonna säilimine oleneb nüüd merest rohkem kui iial varem. Seepärast tuleb üle vaadata merekaitse lepingud ja neid tugevdada, kuulutada meri inimkonna ühisvaraks, anda avamere kontroll üle rahvusvahelisele organisatsioonile ning luua rahvusvaheline merepolitsei, mis peab merel kaitsma tulevaste põlvete õigusi.

Mets

Kallis ja haruldane loodusvara, mis võib mitmel mandril kaduda. See tekitab kogu inimkonna jaoks tohutuid probleeme, sest mets on hapniku tootmiseks vältimatult vajalik. Metsa ei ohusta niivõrd kodune ega tööstuslik kasutus (küttepuud, ehitusmaterjal, paberimass) kuivõrd reostus, kuivus, tulekahjud, üleujutused, erosioon, linnastumine ja teedevõrgu laienemine.

Mõned loomulikud või teadlikult suunatud tegurid mõjuvad küll soodsalt: kliima soojenemise tõttu suureneb lämmastiku ja süsihappegaasi hulk ning puud kasvavad kiiremini kui enne; tulevad uued metsahooldusviisid ja mõnedes piirkondades, näiteks Euroopas, õnnestub metsa hävimine peatada.

Kuid valitsev loomulik põhisuund on ja jääb siiski vastupidiseks: alates 1945. aastast on maha raiutud 580 miljonit hektarit metsa (300 miljonit Aasias, 100 miljonit

Lõuna-Ameerikas). Mõned maad, mis olid kunagi tervenisti metsaga kaetud, nagu Haiti või Rwanda, on praegu kõrbed; Etioopias on kolmekümne aastaga kadunud 90% metsast; Hiinas kadus ajavahe- mikus 1950–1980 neljandik; Amazonase mets väheneb kümnete miljonite hektarite kaupa aastas (mõnel aastal 50 miljonit). Igal aastal hävib ka 20 miljonit hektarit troopilisi vihmametsi, see on umbes üks sajandik (praegu katavad nad veel 6% planeedi pinnast).

Olukorda hinnates paistab, et see rütm võib kiireneda. Eriti Aafrikas, kus industrialiseerumine ründab päris puutumata troopilisi metsi, kuivus aitab murendada seni stabiilseid alasid ja linnapiirkonnad kasvavad, õigustades metsaalade hävitamist. Puude eluiga lüheneb, paberi- ja mööblitööstus nõuab tugevamaid, kiirema kasvuga puid.

Mikrokrediit

Inimkonna parim võimalus vabaneda vaesusest. Põhiline toetusvorm kahe miljardi vaese jaoks pärast Grameen Banki edu 20. sajandi lõpul. Üle kogu planeedi hakkab tekkima järjest uusi asutusi, mis aitavad vaestel iseendale tööd anda. Igaüks saab võimaluse luua rikkusi vastavalt oma oskustele ja annetele, ning vahendid oma loovuse näitamiseks. Laenu antakse eluaseme, individuaalse töö ja kommunikatsioonivõrkude jaoks.

Mikrokrediit ei jää ootama, et turg üksi kõik korda seaks (palgatöö ei kaota vaesust) või et seda suudaks rahvusvaheline abi (selleks oleks vaja selliseid võimalusi, mille avanemisele keegi ei loodagi). Aastaks 2020 on mikrokrediit aidanud 10 miljonit,

peagi aga 100 miljonit kõige vaesemat perekonda. Ta võimaldab neil vabaneda äärmisest vaesusest, kui nende tulu on jõudnud 3 dollarini päevas. Laenude andmist kiirendab tublisti internet.

Nanomadism

Postkapitalistlik kultuur, tsiviiLego alus, mille teljeks on hüperklassi kaks põhi- väärtust: nanotehnoloogiad, mis loovad materjale ja elukutseid, ning nomadism, mis loob eluviisi.

Nanomaadliku kultuuri utoopiaks saab Vendlus, mis teeb võimalikuks planetaarse demokraatia, muutes selle viimaks täielikult ühitatavaks turuga.

Navigatsioon

Reaalsetes ja virtuaalsetes võrkudes (internet, multimeedia, hüpermaailm, keharakk, linn, teedevõrk, genealoogia, ettevõte) liiklemise tehnika, mis nõuab orienteerumisevõimet, mälu, intuitsiooni, püsivust, ühest peatuspaigast teise triivimise kunsti, ideede seostamise oskust, tähelepanelikku uitamist. Navigatsioonist saab hüperklassi pädevuse alus, nanomadismi algteadmiste määr. Kõikide eri võrkude jaoks tuleb valmistada kaardid ja navigatsiooniseadmed – see annabki toitu tuleviku suurtele elukutsetele.

Nomaad

Selle sajandi inimese arhetüüp. Tema väärtused, ideed ja ihad valitsevad kogu ühiskonda. Turg teeb tema heaks kõik võimaliku, nomaad võib kanda oma kodu endaga kaasas ja olla alati ühenduses kõigi tähtsamate oaasidega.

Viimase kolmekümne aasta jooksul on

viis inimest sajast jälle saanud nomaadiks: rändtöölised, poliitilised pagulased, maast ilmajäänud talupojad, samuti aga hüperklassi kuulujad. USAs kolib igal aastal üks inimene viiest uude kohta, Euroopas üks inimene kümnest. Kolmekümne aasta pärast on kümnendik inimkonnast nomaadid, osa luksuse, osa viletsuse pärast. Järjest juurtetum ja linlikum elu tingib, et ollakse nomaadid nii kodanike, tarbijate, abikaasade kui ka töötajatenä.

Tulevikus jagunevad nomaadid kolmeks: luksusnomaadid, kes kuuluvad hüperklassi; viletsusnomaadid, kes peavad kogu elu rändama, et mitte hukkuda; ja virtuaalnomaadid, valdav enamus, kes elab paikselt kookonis¹, loodab kunagi jõuda luksusnomaadi võimalusteni ja on alailma hirmul, kartes langeda viletsusnomadismi. Neil kõigil tuleb hõimuna taasavastada navigatsiooni tingimused, vagabundide tões, mis kehtivad ühtmoodi kõigi nomaadide jaoks, olenemata nende klassist.

Nomadism

Tsivilisatsioonid, mis kaks tuhat aastat tagasi jäid täiesti paikseteks, muutuvad nüüd ajapikku uuesti nomaadlikeks. Kõik on ebakindel ja seetõttu mobiilne: inimesed, objektid, asutused, ettevõtted, kuid samuti meelelahutus – turism ning hüpermaailma maskid, labüürindid ja droogid.

Nomadismi ajaloost teame, et need hõimud sünnitavad erakordseid kunstnikke, kelle erialaks on kerged kaasaskantavad kunstitööd: muusika, kalliskivid, kujukesed, pildid, suuline kirjandus jne.

Nomadismi väärtused on iseloomulikud

ühiskonnale, mis on kogu aeg lahinguvallmis ja elab kahe maailma ühenduskohas, respektteerides paratamatult ka paiksete tsivilisatsioonide väärtusi, juhul kui need on vastuvõtlikud või sallivad. Hiljem tekib samaaegsete nomadismide paljususe, eri hõimude vaba läbikäimine, lähedaste sugulaste vendlus.

Siis tuleb luua eriomane õigus, mis on teistsugune kui paikne õigus: ilma seaduseta nomadismi ei ole olemas. Muide, esimene nomaadobjekt oligi seadus, kõrbes vastuvõetud sõnad kivitahvlitel, mida kanti kaasas tabernaakli sees (tabernaakel on püha nomaadobjekti musternäide).

Paanika

See on turu ja demokraatia liikumapanev jõud, Lääne tsivilisatsiooni allikas. Nomadismi levides on sellel järjest laastavamad tagajärjed.

Paanika on lambakarjale omane liikumine, kus igaüks jäljendab teist, kartes marginaliseeruda ja saagiks langeda. See pole Lääne tsivilisatsiooni kõrvalekalle, vaid tema substanss, millel on järjest tähtsam roll.

Just paanika, hirm jääda tegevusetuks sunnib töelist klammerduma alamakstud töökohta külge; hirm olla "teistsugune" kihutab tarbija hankima trendikaid asju, kas jäljendamise efekti mõjul või valitseva arvamuse diktaadi tõttu; hirm kaotada "soodne" võimalus paneb kokkuhoidliku inimese ostma soovitatud tooteid. Nii määrab paanika asjade ja inimeste väärtuse vastavalt sellele, kui palju on ostjaid või hindajaid: edetabel on väärtuse mõõt.

Paanika hoiab end ise alal: see on üks

¹ Nomadismi paradoksaalne vorm, kus elu elatakse ära ilma kodust lahkumata. – *Tlk.*

tema kohutavamaid jooni. Ta ammutab oma jõu iseendast. Ta tasub järeleandlikele ja karistab vastuseisjaid, saab toitu oma tagajärgedest ja on nagu tulekahi piiratud üksnes süttivate materjalide lõppemisega, kõikide kasumite otsaga.

Paanika kaaslane on eksitus. See tabab neid, kes lasevad end petta vigastest ennustustest, halbadest nõuannetest ja äärmuslikest trendidest; kui eksitus kord omaks võetakse, peab jälle hakkama jälgendama teisi, aga sedapuhku teises mõttes.

Globaliseerumine, rahaliste tehingute ja investeeringute liberaliseerumine suurendab paanikat veelgi, sest hõlbustab massiliikumiste vallandumist ja ülekanandumist. Uued tehnoloogiad, mis kasvatavad sündmustevaheliste seoste hulka ja informatsiooni ülekandmise kiirust, suurendavad samuti paanikat, sest nad ühtlustavad väärtushinnanguid üldkasutatavate andmepankade ja interneti otsimootorite kaudu. Lõpuks õhutavad ohjeldamatult kasvavad rahaturud, mille väärtus viiekordselt ületab reaalse majanduse, eufooriat ja meeleheidet kogu aeg takka.

Ähvardavate looduskatastroofide ja turuvapustuste mõjul tekivad uued paanika vormid. Tuleb õppida nendega toime tulema, ohjeldades kaubanduse mõtlematu liberaliseerimist; tõkestades kõige ülehinnatumaid turgusid, eriti valuutaturgusid; jagades riske võrdsemalt ümber, eriti rahvusvaheliste organisatsioonide kaudu, nõnda et riski suudaksid ise finantseerida need, kes on selle vähendamiseks kõige rohkem huvitatud; käivitades vastupaanikaid, see tähendab, algatades vastupidise suunaga majandusliikumisi avalike rahvusvaheliste investeeringute abil, mis näitavad ülemaailmse

kollektiivi usku oma pikaajalisse tulevikku.

Selline on nende ideede sügavam tähendus, mis Keynes kunagi välja pakkus üheainsa riigi jaoks, kuid mis varsti on vajalikud kogu planeedi tasandil.

Põhi

Rikkuse metafoor. Moodustab tänapäeval väga suletud rühma, oma strateegiate ja klubidega (G8, G10, OECD). Põhi võib muutuda punkriks, kaitstes oma eesõigusi, mis koonduvad läänemaailma ja NATO ümber. Sel juhul tekivad kõik konfliktid ta lõunapiiridel.

Tõenäolisem on siiski, et ta seguneb Lõunaga (vaesuse metafoor) ja geograafilises mõttes kaob: Lõunas on oma Põhi ja Põhjas oma Lõuna...

Sel juhul ei oleks Põhja ja Lõuna rahvaste vahel suuri konflikte, küll aga läheksid teineteisega vastamisi nomaadid ja paiksed elanikud, samuti luksusnomaadid ja viletsusnomaadid.

Pöördumatus [irréversibilité]

Halvim kõigest, sest võõrandab valikuvabaduse ja kaotab vigade parandamise võimaluse. Seepärast tuleks näiteks keelustada kõik pärilikult edasiantavad geneetilised manipulatsioonid, kõik ajukahjustusi tekitavad droogid, mis tahes parandamatu reostus ja iga hävitustöö, mis põhjustab elusliigi väljasuremise.

Inimtegevuse alal tuleb omakorda nõuda demokraatia, inimõiguste ja isikupuutumata valminuks kuulutamist, et neid paremini kaitsta.

Mõned valdkonnad on "piiripealsed". Abielu on pööratav; emadus muutub pöördumatuks. Pööratavatel tegudel on järjest

enam pöördumatuid tagajärgi. See ongi 21. sajandi põhiprobleem. Paratamatu pöördumatuse ja soovitava pööratavuse piir saab seetõttu üheks olulisemaks filosoofiliste arutluste aineks, ja samuti tegude kriteeriumiks.

Surematuse

Kehade kloonimine ja mälu replikatsioon võivad täide viia oma pööraseimad lubadused, võimaldades mõnedel inimestel saavutada teatava igavikulisuse: osalt virtuaalsete kloonkujude abil hüperuumis, osalt aga realses, elusas maailmas, kus igaühe kõrvale asuvad ta enese kloonid, hiljem isegi ülekantud eneseteadvuste mahutajad.

Kuid kloonkujud ja kloonid on samuti surelikud: mõned kloonkujud saavad programmi, mis paneb nad teisi hävitama, samuti luuakse viirusi, mis takistavad mälu ülekandmist ühelt kloonilt teisele.

Kaitseks mõrtsukate eest püütakse kloonide ja kloonkujusid krüpteerida. Surematud peavad lahinguid.

Talupoeg

Põllumajandus- ja karjakasvatussaaduste tootja, looduse hoidja, territooriumi hooldaja, üldise ökoloogilise tasakaalu ja loodusvarade kaitsja. Talupoeg võtab omaks, et ta pole enam endine maaharija, ja muutub keskkonnaaednikuks. Seepärast maksavad talle tasu need rahvad, keda huvitab muugi peale tänase põlvkonna heaolu. See on ilmekas näide demokraatiast, mille teostamisel ei ole piire ajas: lubadus täidetakse realselt, enne kui on jõutud ta sõnastada veel sündimata sugupõlve jaoks.

TsiviiLego

Tulevikutsivilisatsioon ei kujune ühe eeskuju põhjal ega sulata kõiki tsivilisatsioone individualistliku ja ilmaliku Lääne mudeli järgi ühte; ta ei põhine ka tsivilisatsioonide enesessetõmbumisel, vaid on hiiglaslik vanakraamipood, kus igaüks võib valida oma väärtussüsteemi, sobitades omavahel lõpmatuseni kõiki kättesaadavaid elemente, mida pakuvad arvukate olemasolevate tsivilisatsioonide filosoofiad, ideoloogiad, poliitilised süsteemid, kultuurid, religioonid ja kunstid. TsiviiLego avangard on Aafrika ja Ladina-Ameerika, kus kohalikud kultuurid juba kasvavad kokku kolonisaatorite kultuuriga.

Sellest saab tsivilisatsioonide tsivilisatsioon. TsiviiLego loob kõigi põimingute harmoonia, muudab nad teineteise suhtes sallivaks ja soodustab uute erinevuste tekkimist. Uudsusest saab hea uudis, ebakindlusest väärtus, ebapüsivusest mugavus, põimingust rikkus – kõik see värskendab lakkamatult tsiviiLego, mis loob uusi nomaadide hõime, kes kannavad endas originaalseid solidaarsusi.

Vaesus

21. sajandi peamine poliitiline väljakutse. Kuigi praegune majanduskasv on inimajaloo suurim, kahekordistub oodatavalt aastaks 2030 nende inimeste arv, kellele tuleb elada vähem kui ühe dollariga päevas. Vaesus haarab kolmandiku Lõuna rahvastikust, ennekõike Aafrikas (Sahara kõrbest allpool) ja Aasias. Seal tuleb see sisserändajate lainena tagasi Põhja. Peale selle langevad vaesed arvukate hädade ohvriks, mis pole rahaga otseselt seotud: vajakajämised hariduse, tervishoiu, hügieeni, elu-

ase, töö ja joogivee osas puudutavad neid enne ja ägedamalt kui teisi; samuti kannatavad nad esimesena aidsi, reostuse, sunnitöö ja seksuaalse kuritarvitamise pärast.

Vaesus on suhteline mõiste. Praegu ajab 1,3 miljardit inimest läbi vähem kui ühe dollariga päevas, pooled neist elavad Sahelis, Andides ja Himaalaja jalamil; 2,8 miljardit inimest saavad kulutada kaks dollarit päevas. SRÜ ja Ida-Euroopa riikides elab 120 miljonit allpool vaesuspiiri, milleks on määratud neli dollarit päevas. Arenenud tööstusega maades elab 100 miljonit inimest vähem kui poolega keskmisest sissetulekust ühe inimese kohta. USAs elab üks inimene neljast allpool vaesuspiiri. Alatoitluse all kannatab maailmas ühtekokku 840 miljonit täiskasvanut ja 160 miljonit last; 1,2 miljonil ei ole puhast joogivett; 13 miljonit sureb igal aastal nälga või toidupuudusesse; kahel kolmandikul kõigist inimolenditest pole mingisugust sotsiaalhooldust.

Kui ka mitte suhteliselt, siis absoluutarvudes on olukord pidevalt halvenenud sestpeale, kui seda hakati jälgima: vähem kui ühe dollariga päevas elavate inimeste hulk suurenes vahemikus 1987–1993 100 miljoni inimese võrra. Ainult Ida-Aasias on õnnestunud vaesust kahandada, vähemalt ajutiselt: vähem kui ühe dollariga elavate inimeste hulk langes seal viie aastaga 700 miljonilt 350 miljonile, ja allpool vaesuspiiri elab nüüd vaid kümnendik, kuigi 1970. aastal puudutas see kolmandikku elanikkonnast. Pärast 1998. aasta kriisi ähvardab see hulk aga uuesti kasvada.

Turg ei suuda vaesust kahandada; vastu-pidi, ebavõrdsus teravneb ja põhjustab mõ-nede rahvastikuosade täieliku kõrvaleheit-

mise, mis on pöördumatu vaesuse allikas. Turg üksi ei suuda luua *ei õiglust ega võrd-sust*.

Kui senine tendents jätkub, kasvab Sahelis ja Himaalaja jalamil elavate vaeste arv 2020. aastaks praeguselt 500 miljonilt 800 miljonile; 3 miljardit inimest peab aastal 2050 elama vähem kui ühe dollari-ga päevas. Vaene inimene võib olla Aasia talupoeg, aga enamasti on ta Aafrika või Ladina-Ameerika töötu, kes on jäetud vä-givalla ja meeletehoogude saagiks. Kõik nad on loodusvarade kängumise peamised ohvrid.

Vaesuse väljajuurimine tähendaks seda, et igaühele võimaldatakse elatusvahendid, mis ületavad rahvusvaheliselt defineeritud inimväärikuse läve. Ei tasu loota, et lõuna-maad jõuaksid selleni rahvuslike rikkuste ümberjagamise kaudu. Vaesed rahvad ei suuda kõrvaleheidetute probleemi üksi lahendada. Seda enam et turg õhutab rikast vähemust keelduma solidaarsusest vaese enamusega.

Lahenduseni jõudmiseks tuleks läbi viia keerukad, hiiglaslikud ja ülemaailmsed muutused viies suunas:

*organiseerida uus roheline revolutsioon, mis võimaldaks arendada metsakultuuri ja karjakasvatust;

*kehtestada kohapeal vastutusvõimeline demokraatia, mis annaks vaestele võimaluse ise otsustada;

*anda igale inimesele rikkuste loomise võimalus, pakkudes talle vajalikku mikro-krediiti;

*korraldada universaalne ligipääs põhi-listele sotsiaalteenustele (põhiharidus kõi-gile, toit, tervishoid), et kahandada laste ja emade suremust;

*luua ülemaailmsed vahendid ressurside ülekanamiseks, mis on juba olemas rahvuste tasandil: turu globaliseerumist peab täiendama veel üks globaliseerumine – ülemaailmselt levivad abinõud, kuidas parandada turu eksimusi.

Lõpuks tähendaks see ideaalselt, et luuakse minimaalne eksplitsiitne maailmatulu – mitte nii nagu praegu, kus see on turu toimimise implitsiitne tulemus või jääk. Niisuguse tulu teine pool oleks leping, mille järgi tulu saaja hakkaks pakkuma teenuseid vastavalt oma võimalustele. Selleks et miljard kõige vaesemat saaks oma tulu kahekordistada, on vaja umbes 400 miljardit dollarit aastas. See jääb kättesaamatuks, kui ei hakata maksustama spekulatiivseid vahendustehinguid: kehtestades sellise maksu määraga 0,1%, saaks täpselt vajaliku summa. Praegu on paraku võimatu niisugust maksu peale panna.

Sellised abinõud ei võrsu vaeste endi keskelt, vähemasti veel mõnda aega. Viletsus sünnitab kollektiivset resignatsiooni ja isiklike ambitsioone, poliitilist skeptitsismi ja individuaalset künismi. Hiljem toob ta siiski kaasa revolutsiooniahvarduse, mis on küllalt veenev, et Põhja eliidis ärevust tekitada ja sundida teda oma prioriteete ümber hindama.

Vendlus

Suurte lootuste alus, sajandi utopia

19. sajandil tõi Vabadus paremal juhul kaasa rahvuste sünni, halvemal juhul töölisklassi ekspluateerimise. 20. sajandil tekitas Võrdsus paremal juhul sotsiaalde-

mokraatia, halvemal juhul kommunismi. 21. sajandil saab üksnes Vendlus kaks eelmist utopiat ühendada. Ainult Vendlus saab turu ja demokraatia omavahel lepitada, nii et vähemused nõustuksid enamuse otsustega, mis edendavad võrdsust, kuid millest nad võinuksid vabaduse nimel pigem keelduda.

Seegi utopia võib kaasa tuua nii head kui halba. Taas ilmuvad diktaatorid, kes töötavad Vendluse riiki, ja kirikutele meenub, et see oli nende esimene usutunnistus. Nende kiiluvette asuvad usulahud, erakonnad ja kribu-krabu pakkuvad mõtlejad.

Vendluse kõrgem tähendus on see, et iga inimene tunneb igas teises inimeses ära oma venna, ja nõnda ei kõlba tal teisele peale suruda midagi sellist, millega ta enda puhul nõus ei oleks. Seejärel laieneb see printsiip – kõigi muistsete tarkuste tähtsaim sõnum – kõigele elavale olevikus, minevikus ja tulevikus.

Siis saab Vendlusest ühiskonna alusprintsiip, millele rajatakse uued õigussüsteemid ja poliitiline praktika. Sellele võiksid kaasa aidata uued tehnoloogiad, mis lisavad võimalusi Teist tundma õppida, luua vastavaid rühmi ja leiutada solidaarsusi, mõista maailma võrguna, mitte enam hierarhiliselt, ning avastada või tõmmata uusi piire inimese ja artefakti vahele.

Intellektuaalid peavad hoolitsema, et ülekaalu saaks Vendluse healoomuline versioon, andes sellele utopiale elu ja määratledes ühtlasi ta piirid. Selline on inimkonna ellujäämise tee 21. sajandil.

Prantsuse keelest tõlkinud Hasso Krull

Prantsuse majandusteadlane ja mõtleja Jacques Attali on endale kuulsust kogunud vähemalt kolmel alal: poliitikas, rahanduses ja kirjanduses. Sündinud 1943. aastal Alžeerias sefardi-juudi päritolu juveliiri perekonnas, emigreerus ta noorena Prantsusmaale ja omandas kõigepealt kaevandusinseneri diplomi. Seejärel läks Attali üle politoloogia ja majandusteaduse alale, töötas järjest paljudel juhtival ametikohtadel ja oli aastatel 1981–1991 president François Mitterrand'i erinõunik (neist aastatest kirjutab ta kolmeköitelises mälestusteraamatus “Verbatim”, ilmunud 1993–98). Pärast nõunikukohalt lahkumist asutas Jacques Attali Euroopa Rekonstruktsiooni- ja Arengupanga (EBRD) ning oli selle esimene president (1991–93). 1998 rajas Jacques Attali suure rahvusvahelise mittetulundusühingu *Planet Finance*, mille eesmärk on aidata planeedi kõige vaesemaid inimesi mikrokrediidi kaudu.

Attali varasemad teosed on kõik seotud majandusteadusega. Kuid 1989. aastal avaldab ta oma esimese romaani “Igavene elu” (*La vie éternelle*) ja saab selle eest maineka romaanipreemia. Pärast seda on Attali avaldanud veel mitu romaani, kaks biograafiat ja rohkesti esseid. Kokku on temalt tänaseks ilmunud üle kolmekümne raamatu.

Siinne väike valik on tõlgitud teosest “21. sajandi sõnaraamat” (*Dictionnaire du XXIe siècle*, 1998), mis vormi poolest on tähestikuliselt järjestatud märksõnaseletuste kogu. Seesugune ülesehitus loob kaleidoskoopilise efekti, mida paarkümmend valitud lõiku küll ei suuda edasi anda, kuid mille põhisuunad on ka üksikutest näidetest selgesti näha. Samu teemasid on Attali veel arendanud raamatutes “Vendlused” (*Fraternités*, 1999) ja “Rändinimene” (*L'homme nomade*, 2003).

H.K.

AKEN

TONY JUDT

Kes nüüd kahetseb?

Me elame vabanduste ajastul. Iga kord, kui tekib mõni kriis või tuleb päevavalgele skandaal, ajendab see paljusid tänapäeva avaliku elu tegelasi aega viitmata vallandama tervet kahetsusavalduste laviini. Säärased varjamatu patukahetsuse ammendamatud puhangud on kergitanud kõigi ootusi: ohvrid – olgu siis tegelikud või kujuteldavad – ei nõua enam mitte üksnes õiglust, vaid ka tuha päheraputamist, ja ajakirjanikud tulevad nende nõudmisele rõõmuga vastu. Sel moel vormiti päevaseks seebiooperiks 11. septembrile eelnud julgeolekuapse uuriva avaliku senati-komisjoni tegevus. Kas Condoleezza Rice võtab ikka eeskuju Richard Clarke'ist ning esitab oma telegeense “vabanduse” selle eest, et lasi neil sündmustel juhtuda? Millise “mulje” ta jätab, kui ta tõesti kõigi süüdistuspunktide puhul vabandama hakkaks? Ja – mis meediale suurematki huvi pakkus – millise “mulje” jätab ta siis, kui ta seda ei teeks?

Dr. Rice on keskpärane julgeolekunõunik, see-eest aga hea taktik. Kahetsusavaldustest keeldudes (“Ei ohvritele ega riigile oleks mingit kasu minu vabandustest selle pärast, et 11. septembri sündmused aset leidsid. See tähendaks minevikku kinnijäämist,” nagu ta selgitas oma seisukohta

Ed Bradley'le saates “60 minutit”) maksis ta sündsusele üsna madalat hinda, hoides samal ajal ajakirjanike tähelepanu kindlal käel eemal kõigest tegelikult olulistest küsimustest. Eeslava hõivasid Condoleezza Rice'i praegused tunded, mitte tema varasemad teod. Kunagi oli meil tavaks pöörata tähelepanu sellele, mida avaliku elu tegelased teevad ja mida nad mõtlevad. Nüüd ei taha me teada õieti midagi peale selle, mida nad tunnevad. Ja kõik nad, isegi president, tulevad meile vaimustatult vastu.

See on üsna hiljutine saavutus. Minevikus oli halbade uudistega rinda pistvatel poliitikutel tüüpjuhul kombeks silmakirjatseda. Nad ei rääkinud mitte sellest, mis tunne neil on seoses ebamugavate sündmustega, mille eest neid võidaks vastutusele võtta, vaid käisid välja lihtsaid eitusi: “Seda ju ei juhtunudki.” Hiljem, kui eitamine polnud enam võimalik, asusid nad asja pisendama: “OK, see juhtus, aga see polnud pooltki nii halb, nagu teie väidate.” Ja siis, veelgi hiljem, kui kuriteo või skandaali ulatus juba kõigile selge oli, möönsid nad: “Nojah, see juhtus küll ja oli just täpselt nii halb, nagu te väidate. Aga see kõik oli nii ammu – milleks minevikus tuhnida?”

Paljudes maades on selline reaktsioon käibel tänini. Jaapanis on sõjaaegsed vägivallateod hiinlaste ja korealaste vastu tä-

---

Tony Judt. Who is sorry now?

nini maetud pooleituste ja ametlike väär-
mälestuste müllkasse. Türgi võimud – ja
paljud türklased – hakkavad tänini nihver-
dama ennast väljavabandavate tõlgenduste
ja otseste eituste vahet, kui neile armeen-
laste massimõrva meelde tuletada. Aust-
raalia juhid ei eita enam, et aborigeenide
kallal pandi toime samahästi kui genot-
siid, aga see uudis on juba nii aegunud, et
nad keelduvad seda pikemalt käsitlemast.
Isegi siis, kui rahvusvaheline surve on
ametlikud “kahetsusavaldused” ja hüvitused
möödapääsmatuks muutnud, nagu juhtus
holokausti puhul, tuleb ametlik kahetsus
harva südamest – kui Poola president
Kwaśniewski hiljaaegu vabandas rolli
pärast, mida tema rahvuskaaslased män-
gisid oma juutidest naabrite hävitamises,
siis andis just esinemise pretsedenditus
sellele suurema efekti.

Lühidalt: avalik vabandamine ei ole su-
gugi mitte universaalne poliitiline reakt-
sioon halbadele uudistele. Tundub, et see
on iseloomulik Ameerikale – ka Tony Blair
teeb seda mõnuga, kuid eks ole Blair oma
innukalt eksponeeritud usklikkuse ja mo-
raliseerimiskalduvusega ka kõige “amee-
rikalikum” peaminister Suurbritannia uue-
mas ajaloos. Pealegi on ta Bill Clintoni, Al
Gore'i, George W. Bushi ning teiste bee-
bibuumi põlvkonna esindajate eakaaslane,
keda on kujundanud 1960. aastate peda-
googiline revolutsioon ja oma ajastu nar-
tissistlikud põhihiivid.

Selle poliitiliste juhtide põlvkonna – ja
nende järgijate – silmis on õiged tunded ja
nende lopsakas väljendamine alati oluli-
ne olnud. Nõnda tunneb president Bush
– seni oma põlvkonna murepunktide suhtes
näiliselt immuunne –, kui tema pres-

siesindajat uskuda, kahetsust valu pärast,
mida on põhjustanud piltide ja artiklite
avaldamine sellest, kuidas Ameerika sõ-
durid piinavad iraaklasi. Bushi enda sõnul
tunneb ta juhtunu pärast “ebamugavust”,
tal on iraagi vangide “alandamise pärast
kahju”. Ta ei ütleks ehk, et ta lausa “tun-
neb ise nende valu” – see oleks rohkem
clintonlik tundeavaldus –, kuid mõte jääb
üldjoontes samaks. Põlvkonna meelest,
keda kasvatati eneseparandamise kultuse
vaimus – toimuigu see parandamine siis
psühhoteraapia või usulise uuestisünni teel
–, teeb parem enesetunne inimese pare-
maks. Andekspalumine kahtlemata paran-
dab paluja enesetunnet. See parandab ka
ohvri enesetunnet, ja nii tabatakse kolm
kärbest ühe hoobiga: inimene on hea,
teeb head ja tunneb end seejuures hästi.

Ent isiklikest suhetest avalikesse asja-
desse üle kantuna tekitab vabandamine mõ-
ningaid veidraid paradokse. Esiteks on see
ennastõõnestav. Kõik, kes on tegelnud väi-
keste lastega, teavad, et vabandamisel on
kahetine eesmärk: seeläbi võetakse süü
omaks ja mõistetakse pahategija õigeks.
“Ma ju palusin vabandust – miks sa veel
pahane oled?” Nii loodab ka president
Bush kahtlemata, et rääkides oma sügavast
kahetsusest sõjaväelaste häbitegade pärast,
saab ta kogu loo kiiresti maha matta. Siin-
kohal aga on ta selgesti eksiteel.

Meie käbedate süümeepiinade ajastul on
patukahetsus maksevahendina hüperinflee-
runud ja kaotanud peaaegu kogu oma väär-
tuse. Enamikule neist, kes presidendi ka-
hetsusavaldusi kuulsid – eeskätt Araabia
maad ja islamiavalikkus, kellele need
põhiliselt mõeldud olidki –, on kindlas-
ti meenunud Mandy Rice-Davies kuulus

vastus Christine Keeleri afääri¹ kõrgpunktis kuldsete kuuekümnendate Londonis, kui lord Astor oli vande all eitanud intiimsuhet temaga: “Noh, mida muud ta saigi ütelda, eks ole?”

Veel enam: ehkki presidendi kahetsus tuleb kindlasti südamest, leiab tema skeptiline rahvusvaheline publik tõenäoliselt, et sama sügavalt “kahetseb” ta ka nende uudiste väljalekkimist. Meelehärrmi võivad talle hakata tegema ka ta alluvate hoolikalt sõnastatud vabandused: Abu Ghraibi vangla ülem kindralmajor Geoffrey Miller kõigepealt vabandas ja kulutas seejärel hea tüki aega, seletades, et õigupoolest käib jutt “väheste sõdurite illegaalsetest või omavolilistest tegudest”. Samalaadselt sõnastas oma kahetsusavalduse Ühendriikide armee eestkõneleja Iraagis brigadi-kindral Kimmitt – “väheste sõdurite väärkäitumine”. Säärane püsiväljenditesse valatud tõrges patukahetsus (ah et lapsevägistamine ja harjavarrega sooritatud soodoomiaakt on nüüd “väär käitumine”?) üksnes tõmbab tähelepanu oma ebaadekvaatsusele – ja kutsus esile süüdistusi kahepalgelisuses.

Mida siis demokraatlik juht tegema peab? Kui sa liiga vara vabandad, kõlab see õõnsalt – eriti veel välismaiste kuulajate kõrvus, kes ei ole tuttavad Ameerika patukahetsuskultusega. Kui sa aga vaikid, siis kahtlustatakse sind kalgis ükskõiksuses või faktide mahasalgamises. Abu Ghraibis

ja mujal sooritatud kuritegusid ei saa võrrelda My Laiga² ega teiste jõhkrustega, mida lahinguväljal võitluse keerises on toime pannud kabuhirmus sõdurid ja saamatud ohvitserid. Nüüdsed kuriteod on sündinud ülbest ükskõiksusest seaduste, määruste, õiguste ja reeglite vastu, mis on praegusele administratsioonile algusest peale iseloomulik olnud ning mis varem või hiljem pidi paratamatult imbuma alla seersantide ja palgasõduriteni, kes seda rääpast tööd tegelikult teevad. Seega ei olnud president Bushil (ega nüüd ka Rumsfeldil) valikut: ta pidi aega viitmata tunnistama, et Iraagis on toime pandud kohutavaid tegusid, – ja presidendil oleks tark veenduda, et ta on ise kuulnud ja räägib ka avalikkusele tõesti kõigest, mis toimunud on. Kuid tema valu ja kahetsuse avalikust väljaütlemisest enam ei piisa.

See, mis tänapäeva Ameerika vabandamiskultuses vajaka jääb, on vähimgi vastutustunne. Olgu siis tegemist julgeolekuaparaadi ebapädevusega enne 11. septembrit, mõne eksiläinud ja nurjunud imperialistliku avantüüri, sõjaväe väärjuhtimise ja allakäiguga või ameeriklaste kuritegeliku käitumisega Iraagis, ikka tunnevad kõik selle pärast “ebamugavust”, kõik väljendavad “kahetsust” – ent keegi, nagu näib, ei tunne “vastutust”. Kui kasutada president Bushi sõnu (intervjuus telekanalile Al Hurra): “Me usume läbipaistvusesse, sest me oleme vaba ühiskond. Niimoodi

¹ Tuntud ka Profumo afääri nime all. Poliitiline skandaal 1963. aastal, mis tõi kaasa Harold Macmillani konservatiivse valitsuse languse. – *Tlk.*

² My Lai – Vietnami küla, kus Ameerika üksused 16.03.1968 panid toime tapatalgud tsiviilelanikkonna kallal; hukkus üle saja inimese, valdavalt naised ja lapsed. Juhtunut püüti maha vaikida; avalikkuse surve toimus lõpuks (kinnine) kohtuprotsess, kus algest 25 kohtualusest lõpuks mõisteti süüdi ainult üks ning temagi vabastati mõne aasta pärast tingimisi. – *Tlk.*

vabad ühiskonnad käituvad. Kui tekib mingi probleem, siis tegeldakse selle probleemiga sirgjoonelisel, püstipäisel moel.” Ehkki see on muidugi just see, mida me ei tee.

Sest kohe järgmises lauses kinnitab president Bush oma küsitlajale: “Ma usaldan oma kaitseministrit ja ma usaldan ülemaid, kes tegutsevad koha peal (...) sest nemad seal teevad meie vägedega suuri tegusid Iraagi rahva heaks.” Niisiis on ülemaid puhtaks pestud. Samal ajal ilmub *New York Times*’is (6. mail) liigitav väike lugu pea kaotanud ja abitutest reameestest, kes tegelikult iraaklasi piinasid ja kes väidavad, et nad täitsid käsku / neil ei olnud käsku / nad said valesti aru oma käsust / neist endist saadi valesti aru / nad olid sel perioodil ränga surve all / on praegu veel rängema surve all, ja nii edasi.

Kõigil on kahju, et “see” juhtus – või nagu Rumsfeld väljendus kongressi küsitlusel, nüüd tajutakse “vastutust selle eest, et ei mõistetud ega teatud, et leidis sadu – või kui tahes palju – neid fotosid, mis lõpuks avalikkuse ette jõudsid ja kahjustavad meie üritust”. Aga kui Ühendriikide juhid ei suuda sellest võltsvagast ja enda huve teenivast reaktsioonist sügavamale minna, siis on riik tõsiselt hädas. Kui Donald Rumsfeld, Paul Wolfowitz või kindral Richard Myers oleksid aumehed, siis astuksid nad häbistatult tagasi. Aga nad ei ole aumehed. Kui George W. Bush õige presidendi mõõdu välja annaks, siis oleks ta need mehed praeguseks juba lahti lasknud – ja võtnud isiklikult enda kanda kogu vastutuse nende ebapädevuse eest. Ent

kus ka vastutus tänapäeval ei lasuks, ei ole see kindlasti presidendi laua taga.³ Ometi on säärane vanamoodne kohusetunne ainus, mis suudaks praegu päästa Ameerika positsiooni maailma riikide seas.

Ülejäänud maailma kõrvus kõlavad president Bushi vabandused pelgalt tulekustutuskatsena. Presidendil, kes kõneles Jumala ristisõja juhatamisest Kurjuse vastu ning peesitas oma sõdalaste võitmatuse enastõnnitlevas oreoolis, läheb raskeks veenda ülejäänud inimkonda selles, et talle mõningate araablase jõhker kohtlemine tõepoolest korda läheb. Arvestades presidendi jätkuvat kinnitust, et ei tema ega ta meeskond ole teinud midagi halba ja et miski ei muuda tema poliitikat ega eesmärke, on raske niisugust hädaolukorras väljapressitud vabandust tõsiselt võtta. See on sama väärtusetu nagu piinamisel saadud ülestunnistused. Nagu hiljutised sündmused on näidanud, suudab Ameerika president Bushi valitsuse all ikka veel oma vaenlasi riisuda ja alandada. Ent ta on kaotanud oma sõprade lugupidamise – ja tema enesest lugupidaminegi mureneb kiiresti. See on tõesti asi, mida taga kahetseda.

Inglise keelest tõlkinud Triinu Pakk-Allmann

³ Vihje president Trumanile, kes oli oma töölaual hoidnud silti: “Vastutus lasub siin” (The buck stops here). – *Tlk.*

WILLIAM PFAFF **Uus Ameerika unelm**

Ameerika Ühendriikidel ja Suurbritannial on kaelas Iraagi kriis, kuid Ühendriikidel on tegemist millegi veel hullemaga – sealse intellektuaalse kogukonna peavool põeb välispoliitilist mõtlemis- ja eeldustekriisi.

Too kriis hõlmab märksa enamat kui vaid USA kraavijooksunud Iraagi-poliitikat. See puudutab neid sõnu ja tegusid, millega on ümber määratletud Ameerika kohta globaalses ühiskonnas ja kaudselt ka nüüdisaegses ajaloos pärast 11. septembrit – päeva, pärast mida, nagu ameeriklased ütlesid, ei olnud miski enam endine.

Kuulutati “uue Ameerika” sündi, kuid õigem oleks öelda, et vana Ameerika sai uue võimaluse. USA endine suursaadik Prantsusmaal Felix Rohatyn on hiljuti oma riiki kirjeldanud “kui senisest radikaalsemat ja pühendunumat konkurentsitu militaarse domineerimise vajadusele. Uus Ameerika on Euroopast individualistlikum, religioossem, konservatiivsem ja patriootlikum... Need tegurid mõjutavad kõike, mida Ameerika nüüdsest teeb, niihästi välis- kui sisepoliitikas.”

See on kahtlemata tõsi, kuid too “uus” Ameerika on hämmastavalt sarnane selle isolatsionistliku ja ksenofoobse Ameerikaga, mis eksisteeris 1920. aastast 1941. aastani. Uus on aga see, et temast on saanud kõige võimsamini relvastatud riik maa peal, kes arvab, et on number üks ja peab selleks ka jääma.

Nii nagu 1941. aasta eelne Ameerika, kätkeb ka “uus” Ameerika endas suurt an-

nust populistlikku Euroopa-vastast meelust. Uus on see, et nüüd jagavad seda ka mitmed poliitilised intellektuaalid ja poliitikajuhid, keda ärritab Euroopa pretensioon pakkuda põhjendatud alternatiivi sellele, mida Ameerika peab enda ilmutatud saatuseks, ning neile teeb muret oht, et EL võib muutuda tõsiseks rahvusvaheliseks rivaaliks.

Hoolimata mõnede ameeriklaste arvamusest, et nende tulevik on seotud dünaamilise uue Aasiaga, jääb siiski just Euroopa selleks ühiskonnaks, millega USA end mõõdab. Ameeriklased peavad Euroopat ühiskonnaks, mille vastu USA mässu tõstis ja tema kohalt tõukas.

Võrdlus Britanniaga annab sellele veendumusele tuge, võrdlus Mandri-Euroopaga teeb aga närviliseks. (1941. aasta eelses Ameerikas oli asi vastupidi, rahvas oli toona tõenäoliselt meelestatud pigem Britania kui Mandri-Euroopa vastu.) Tony Blair on mänginud siin teatava vaistu ja eduga kahtluste hajutaja rolli, ehkki selle kasulikkus Suurbritanniale jääb küsitavaks.

Euroopa-teemalisi juttusid läbivat halvastavat ja üleolevat nooti (viimasel ajal näiteks Euroopa võrdlemine kuhtuva Veenusega ja Ameerika nägemine Marsina) tuleb võtta kui kahe sajandi pikkuse hirmu väljendust, mis on liiga sügav, et seda tunnistada.

Pärast Nõukogude Liidu kokkuvarisemist löid ameeriklased mitmeid teooriaid mõtestamaks oma uut positsiooni ainsa ülivõimuna. Kõige populaarsem neist väitis, et Ameerika poliitilise ja majandussüsteemiga on ajalugu lõppenud, kuna kõik

---

William Pfaff, A new American Dream. *The Observer*, 16.05.2004.

muud võimalused on ammendunud või end kompromiteerinud. USA on ajaloo kulminatsioon, süsteem, mille kogu ülejäänud maailm peab üle võtma. Kõik ülejäänud on juba pisisjad.

See oli ameerikalik marksism, dialektiline tõlgendus ajaloost kui võidukäigust, mis kiviaja koobastest viib vääramatult USA sõjalise ja moraalse ülivõimuni ning vältimatu hegemooniani.

Selle progressiivse dialektika "realistlik" versioon, mida pooldasid vabariiklased, kinnitas, et veenmise kõrval peaks USA kasutama ka jõudu, et teisi nende oma huvides Ameerikaga kaasa tõmmata. Eriti tähtsaks peeti seda nende puhul, kellele ameerikaliku saatuse idee ei paistnud nii ahvatlevana kui ameeriklastele enestele. Praegu maitsevad iraaklased säärase hoolitsuse hüvesid.

Peamine põhjus, miks rünnakud New Yorgile ja Washingtonile 2001. aastal avaldasid nii traumaatilist mõju, oli selles, et nad esitasid väljakutse arusaamale Ameerikast kui ajaloo moraalselt õiglasest täideviimisest. Ühtäkki hakkasid ameeriklased pidama end ohvriteks, keda on tabanud niisuguste inimeste viha ja kadedus, kes jonnakalt keelduvad tunnistamast – nagu George Bush vihaselt kurtis –, "kui head me oleme".

Ameeriklasi ründasid vaenlased, kes polnud üksnes arvukad ja tabamatud, pahatahtlikud ja leidlikud, vaid neil jätkus ka pöörasust pretendeerida ise moraalsele üleolekule ameeriklastest ja omaenese jumalikule mandaadile. Terrorivastane sõda koos sõjaga Iraagis pidi Ameerika esimest taaskinnitama. Muidugi on mõlemad sõjad teinud risti vastupidist. Nad on näidanud,

et pahaloomuliselt vohav militaarjõud pole suutnud kehtestada stabiilsust isegi mitte kahel arengumaal, kuhu USA on tunginud.

Väljavaade "Suur-Lähis-Ida" (nagu Washington seda nüüd nimetab) stabiliseerida ja reformida näib pehmelt öeldes nigel. Terrorismi pole desarmeeritud, vaid see on hakanud levima. Nüüd on ilmsiks tulnud ka Ameerika moraalne katastroof, mis väljendub piinamistes, salavanglates ja rahvusvaheliste seaduste rikkumises. Keegi Washingtonis ei osanud seda ette näha. Kindlasti mitte uskonservatiivid, "õiglase" imperialismi kõige agressiivsemad propagandistid, kes marssi Iraagi sõtta juhtisid. Nemad on nüüd vaateväljalt kadunud.

Peavoolu kommentaatorid ja välispoliitika eksperdid ei kujutanud ilmaski ette, et Iraagis võidakس lüüa saada. Ameerika valimisaja viimased välispoliitika-alased raamatud on tervenisti pühendatud sellele, kuidas toime tulla edu ja hegemoonia väljakutsetega.

Praegu kõik väljendavad häirimatut kindlust, et Ameerika on jõudnud oma suhetes ülejäänud maailmaga uude ajajärku, mis rajaneb Ameerika konkurentsivõimul ning tema maailmakorralduslike kontseptsioonide ülimuslikkusel (kui mitte rääkida sellest mandaadist, mille olevat Ameerikale ja eriti tema praegusele administratsioonile usaldanud inglise keelt kõnelev jumalus).

Aasta tagasi, kui need raamatud paberile pandi, leidis poliitikakujundajate ja kommentaatorite seas ülivähe neid (ning Bushi valitsuses polnud ühtki sellist), kes oleksid väljendanud põgusatki kahtlust, et Ameerika sõjajõud on võitmatu; et selle moraalsed alused seisavad väljaspool iga-

suguseid tõsisemaid ettehteid; et Iraagi ja Suur-Lähis-Ida rahustamine, kontrollimine ja reformimine USA ja tema liitlaste poolt on teostatav ning soovitav; et “terrorivastane sõda” on intellektuaalselt ja moraalselt järjekindel ettevõtmine, mis jõuab kunagi võiduka lõpuni. Iraagi sõda loodeti koguni kujunevat tulutoovaks, sest nagu märkis Paul Wolfowitz, see maa ju “ujub naftal”.

Enamik kõnelejaid hoiatas selle eest, kuhu jõuab maailm siis, kui Ameerika kõigi teiste juhtimist enda peale ei võta. Jimmy Carteri rahvusliku julgeoleku nõunik Zbigniew Brzezinski väitis, et USA-l on õigus “suuremale julgeolekule kui teistel riikidel”, sest ilma üle maailma laiali paigutatud Ameerika vägedeta puhkeks Lähis-Idas kaos, Aasias sõda, Euroopas algaks “uisapäisa” taasrelvastumine ja võidujooks selle nimel, et sõlmida “erisidemeid” Venemaaga, ning sütiks uuesti “hirmud Saksa võimsuse ja ajalooliste juurtega rahvuslike vaenutsemiste ees”.

Nüüdseks on Veenus-Euroopa väidetav dekadents ning tema vältimatu alistumi-

ne Ameerika Marsile oma usutavuse kaotanud. Enesekindel arusaam, et “vana” Euroopat asendab “uus” atlantiline Euroopa, kadus, kui Hispaania otsustas ilma mingite vabandusteta oma väed Iraagist välja tuua ja Poola vihjama hakkas, et temagi pühendumus pole piiritu. Ustav Blair kannatab ränkade sisepoliitiliste tagajärgede käes, mida on toonud kaasa koos Washingtoniga ummikteele tormamine.

Terrorivastase sõja vundamenti moodustasid illusioonid, milles praktiliselt keegi USA poliitikakujundajatest ei kahelnud. Nüüd on see kokku varisenud. Et tegelikult olid need illusioonid USA enese kohta, siis on sel varingul ka sisemisi kaasmõjusid.

Pärast lüüasaamist Vietnamis kannatas Ameerika rohkem kui ühe aastakümne vältel lõhestatuse ja ebakindluse käes. Sõda Iraagis pidi USAle tooma võidu, millest ta Vietnamis ilma oli jäänud. Selle asemel on see lüüasaamist kahekordistanud. Selle tagajärjed, niihästi kodu- kui välismaal, on etteaimamatud.

Inglise keelest tõlkinud Märta Väljataga

William Pfaff (1928) on üleilmselt tuntud poliitikakommentaator, kes aastakümnete jooksul on kirjutanud väga paljudele Ameerika ja Euroopa väljaannetele (sh *The New Yorker*, *New York Review of Books*, *Foreign Affairs*, *The National Interest*, *Commentaire*, *Die Zeit*). Praegu elab Pariisis ja on *The International Herald Tribune*'i kolumnist. Avaldanud raamatuid rahvusvahelistest suhetest, lähiajaloo ja USA poliitikast. “The New Politics: America and the end of the postwar world” (Uus poliitika: Ameerika ja sõjajärgse maailma lõpp, 1961), “Power and Impotence” (Võim ja jõuetus, 1964), “The Politics of Hysteria: The Sources of 20th Century Conflict” (Hüsteriline poliitika: 20. sajandi konflikti lätted, 1964; kõik kolm koos Edmund Stillmaniga) on kriitilised käsitlused USA välispoliitikast ning Lääne ja mitteläaneliku

maailma suhetest. "Condemned to Freedom" (Mõistetud vabadusse, 1971) vaatleb liberaalse ühiskonna sisekriisi. "Barbarian Sentiments: How the American Century Ends" (Barbaarsed meeleolud: Kuidas lõpeb Ameerika sajand, 1989) oli USA Rahvusliku Raamatuauhinna nominent ja sai Genfi linna Jean-Jacques Rousseau nimelise auhinna. "Wrath of Nations: Civilization and the Furies of Nationalism" (Rahvuste raev: Tsivilisatsioon ja natsionalismi kättemaksuvaim, 1993) on sissejuhatus rahvusluseprobleemidesse. Üsna äsja on Pfaffilt ilmunud raamat "Fear, Anger and Failure: A Chronicle of the Bush Administration's War on Terror from September 11, 2001, to Defeat in Baghdad" (Hirm, viha ja krahh: Bushi valitsuse terrorismivastase sõja kroonika, 2001. aasta 11. septembrist kuni nurjumiseni Bagdadis; 2004).

VAATENURK

ALVAR LOOG

“Rohkem lüürilis-maskuliinset šokolaadi!”

MARTIN OJA. , KEELATUD RAAMAT. Tekste 1996–2000. Koma, Tallinn, 2003. 78 lk. Hind 50 kr; OLEV OLEMATU. EDERLEZI. Huma, Tallinn, 2003. (Grafiti). 72 lk. Hind 50 kr.

---

*“A sad factor widely known
how a most impassionate song
to a lonely soul
is so easily outgrown”
Morrissey*

1. “Sister I’m A Poet”

Debüütogu on sõltumata oma kunstilisest väärtusest peaaegu alati oluline ja tähenduslik. Seal kompab vastne poeet nii kirjanduse kui omaenese piire. Hilisema osaks jääb kas resigneerunud vaikus või sisyphoslik katse iseend ja oma loomingut üle kirjutada. Väga vähesed kasvavad luules oma esimestest kingadest päris välja.

Esikteose kaante vahel püüab noor kirjanik olla iseendast suurem, ilusam ja targem, tihti küll laenatud hääle ning viledaks kulunud sõnade toel. Tulemus on peaaegu alati liiga äratuntavalt autori koduse raamaturiivi nägu.

Enesekehtestus algab (ning paraku ka

piirdub) luules ikka üksnes eneseesitlusega, väheste ramm küündib kohe kaanonite purustamiseni. Enamik loodab leida kirjanduse avarates ruumides vaba pingiotsa, mõni lepib seisukohaga saalinurgas. Sinna enamasti jäädaksegi.

Esimene luulekogu koosneb tavaliselt pika aja jooksul kirjutatud tekstidest. Muutlik stiil ja tase reedavad, et autor on jõudnud juba mitu korda nahka vahetada. Suured tunded ja stiilipuhas poeesia seisavad debüütraamatu lehekülgedel ikka kõrvuti vemmalvärside, sihitu sümbolismi ning päevapoliitiliste uitmõtetega. Ühtaegu peljates ja õhutades oma ausust soovitakse olla: suur poeet, armastaja, sõnaakrobaat, anarhist, naljamees, dekadent, sürrealist, filosoof jne. Nii saab ühtede kaante vahel kokku mitu erinevat häält ja poeetilist subjekti, kes üksteisest üle püüavad karjuda.

Debüütogu on poeedi esimene kuupuhastus, ainulaadne võimalus aastate jooksul sahtleisse ja hinge kogunenud koormast ühekorraga vabaneda. Olgugi et igavikku ulatuva kuulsuse ning surematu kunsti asemel kingitakse enamasti nii endale kui lugejaile üksnes aastakümneid kestev häbi. Esikraamatus võib ja tuleb autorile palju andestada (toimetajale ehk mitte, aga sellest hiljem).

Debüütide üldine tase ja stilistika on kui kirjanduse tuulelipp, mis osutab peaaegu eksimatult homsete iilide suunale

ning tugevusele. Nii teavad vanemad ja kartlikumad tormi eest peitu minna, kui see kord jälle laastama peaks tulema.

2. "Accept Yourself"

Eesti luules on uusi tulijaid ikka grupikaupa vaadeldud. Sedasorti tsükliline kultuuritaju pärineb elust enesest. Osa noori on koondunud ise (alates Noor-Eestist kuni Erakkonna ja Õigema Valemieni), teisi on pooleldi meelevaldselt kokku aheldanud kunagine kirjastuspoliitika (luulekassetid).

Martin Oja ja Olev Olematu on ühe kasseti/põlvkonna poisid nii kunstilistel kui biograafilistel põhjustel. Möödunud aastal debüteerinud noortest (mees)autoritest sobiks nende kõrvale Rolf Liiv kogu "Enda sisse minek" (Aleksandra, 2003). Kohustusliku neljanda liikme leiame Villem Valmes, kelle uuemad tekstid (vt "Artur Tõhu unenägu", Paala järv, 2003, lk 55–67) liiguvad nimetatutega samas esteetilis-tunnetuslikus loomejoonises.

Pole raske kujutleda, kuidas kõlaksid neljal värskel sooloalbumil leiduvad poeetilised tämbrid kokku ühel albumil. Päris hästi, kohati liigagi hästi. Nii saame lüürilise poistebändi – igaühel omad krutskid, kunstilised kinnisideed ning kirjanduslikud puusanõksud.

Ometi ei paku see nelik meile midagi päris ennekuulmatut: ikka *cover*'id ja pool-plagiaadid, tüütuseni kasutatud helikeel ning kulunud meloodiad. Sekka üksikud päris uued lood, mis peavad oma hitipotentsiaali alles tõestama. Igatahes on lüüriline maailmatunnetus luulekunstis taas noori eestkõnelejaid leidnud. Erinevatel (mitte kvalitatiivsetel) põhjustel on

järgnevas kommentaaris keskendunud üksnes Martin Oja ja Olev Olematu raamatutele.

Alustagem algusest: Oja ja Olematu debüüte kimbutavad juba esikaanel kirjanduslikud lastehaigused ning semiootiline infantiilsus. Mulle meeldib mõelda, et ükski enesest lugupidav kirjandussõber ei osta või laenuta naljalt luulekogu, mille nimeks on "intrigeeriv" "keelatud raamat" või autoriks "salapärane ja vastuolusi pungil" Olev Olematu. Viimane on nüüdseks – tähelepaneliku lugeja jaoks juba esikkogu avaluuletuses – oma pseudonüümist ka avalikult loobuda jõudnud, panustades ebaoriginaalsele, ent autentsele kodanikunimele Mihkel Kaevats (lugeja arusaamisele lootes nimetan teda pärisnimega ka siinses kommentaaris).

3. "The Last Of The Famous International Playboys"

Martin Oja ja Mihkel Kaevats on poetidena eelkõige meelisklejad-armastajad-esteedid, kelle esikkogudes rõusevad muude teemade seast esile lembemotiivid. Kaevats manifesteerib: "sina oled Ilu / ja mina poet / ja minu siht / on terve elu otsida sind" (lk 15). Ta määrab end parzifalina igaveseks püüdma ning ekslema, kusjuures seda ei tingi mitte enese suutmatust, vaid ülesande ontoloogiline loomus. Ta lisab, et "luulehing on loomult orb" (lk 26).

Südame kodutus ei tähenda poet Kaevatsile veel külma voodit: oma muusa(de)ga ei suhtle ta romantilise kirjanduse parimate traditsioonide kiuste mitte amulette ja armastuskirju, vaid kehavedelikke vahetades. "Ederlezi" avaluuletused afi-

šeerivad autori iha erinevate eenduvate ning õõnduvate kehaosade järele. Luulekogu esimese tsükli pealkiri "Kirjuta mulle, kui sa ei tule" lahustab võimaliku ootuse (kui poeetilise kapitali) muusa tuleku enesestmõistetavuses; sündmuseks oleks hoopis see, kui viimane laekumata jääb.

Kaevats on erotomaanist lembelaulik, kes armastab nii südame kui kubemega. Beierlik eneseiroonia on Kaevatsile võõras, tema käsitus meelelisest armastusest liigub kogu esimestes tekstides pigem Jüri Kaldmaa ja Ingvar Luhaääre (või miks mitte ka Marie Underi) poolt sisse tallatud radadel.

Tavakeel kipub teadagi kõike objektistama; siit ka Luhaääre, Pilu-Kellukese jt ultrapoetiline fraseoloogia, püüd pääseda argi-, ajalehe- ja teaduskeele emotsioone sulgevast lõksust, teha sildistavast keelekasutusest loov ning avav. Ka Kaevatsil on üksikuid katseid tekstilise kogemuspildi poole, mis hõlmaks nii subjekti kui objekti (võtkem kas või kogu nimiluuletus). Ometi pole see üritus pidev ja programmiline. Tema leksika ulatub lembetemade lahkamisel "andumisausatest karvadest" (lk 7) ja "universumi valgusest" (lk 12) kuni argiselt aerootilise substantiivini "aluspüksid" (lk 10).

Kaevats kirjutab: "ääretu üksindus lasub minule / kui ulatan sinu poole oma / armastust otsiva käe / teki all enne uinumist / ja ei leia sealt midagi" (lk 30). Pandagu tähele, et sarnaselt Luhaäärele otsib ka Kaevats armastust kätega. Muusa on tal ikka pikali, tegevus toimub lamades.

4. "There Is A Light That Never Goes Out"

Või peitub Casanova maski taga siiski idealist? Otsekui vastusena Jaan Kaplinski suu läbi raamatu motos väljendatud retoorilisele kahtlusele ühe võpatuse kaja võimaliku lõppemise asjus, kirjutab Kaevats küll teise kujundiga, ent selgelt: "see valgus ei saa mitte kunagi otsa" (lk 12). Miski ei takista tal aga hiljem sedasama Kaplinski kunagist luuletust parafraseerides sootuks vastupidisele järeldusele jõuda:

ei ole tõesti REETMIST,

ei ole jäävust, ei püsivust.

Ei ole ARMASTUST, seda ajatuse pettekujutelma.

On ainult AEG

(lk 32).

Luulekogu ülesehituse seisukohast on see äratundmine tähenduslik, kandes emotsionaalse kasvamise lugu, mis "Ederlezi" konarlikus stiilis sisse on kirjutatud. Kaplinski näib Kaevatsile üldse eeskujuks olevat. Paraku pole noores poeedis seda eruditsiooni ja rahu, mis tema tekste klassiku omadega võrrelda laseks. Kaevats ei tunne veel piisavalt vaikuse hinda, tema sõnad ei paista läbi. Nende tempo ja semantiline intensiivsus sünnitab liiga palju müra.

"Ederlezi" algab niiskelt stiilis "õppind mehed, head riistad", ent muutub edenedes üha lüürilisemaks. Ei tea, kas tormaka sissejuhatuse näol oli tegu praeguseks ületatud puberteedi, donjuanlike "kalamehejuttude" või poeetilise soovmõtlemisega, igatahes viipab autor paarikümne lehekülje kuldes eneseirooniliselt(?) ühele väike-

se rahva seast pärinevale surematule poeedile, “keda võiks peaaegu prohvetiks pidada, kui tema arvestus tingimusteta armastusest ainult nii pagana vale ei oleks” (lk 26). Ka tsüklile nime andnud luuletus “kirjuta mulle, kui sa ei tule” jätkub pärast avarida hoopis teises helistikus, kui varem sai spekulereeritud:

joonista mulle kas või õhulosse, ma teen nad kõik ilusaks oma hinge ja kangestatud teega, mis toob ju ikkagi unustuse nagu elupõline enesepetmine seda tooma peakski
(lk 28).

Selles muusadest unustatud kirekeldris saavad Kaevats ja Oja korraks kokku (vt ka “Ederlezi”, lk 19, 20, 24, 30).

5. “I Want The One I Can’t Have”

Martin Oja armastajana esikkogus suuri töövõite ei deklareeri. Ta tunnistab: “olen tuul, kes sind kunagi kätte ei saa” (lk 15). Oja kirjutab pigem asjadest ja asjaoludest, mida pole, ent mis võiksid olla. Olemasolevate realiteetide kujutamisel jääb ta vastupidiselt Kaevatsile napolisõnaliseks – lugejat ei informeerita isegi mitte sellest, kas ta (mõnel) muusal särgi seljast on saanud.

Veenmaks meid, et tal on silmanägemise ning prioriteetidega kõik korras, öhkab Oja: “ma armastan eskalaatoreid / tütarlaste sihvakaid jalgu” (lk 63). Ometi paisatab siitki lugejale, et poeet seisab tegusast tegelikkusest kuidagi eemal, ei sõida ta igapäevaselt liikuvate treppidega ega ole

pääsenud ka piigade sääri katsuma.

Oja ootused elule ja vastassoole on esikkogu põhjal otsustades hoopis madalamal kui Kaevatsil. Unistamata orgiatega, öhkab ta muusa poole lihtsas palves: “kingi mulle üksainus karikakar oma pärjast, üksainus” (lk 21). Iseasi muidugi, mida Martin või keegi teine tänapäeval “karikakra” all silmas peab. Rohkem Oja selle teema juurde tagasi ei pöördu. Luulekogu läbiva niidina poetiseerib Oja hoopis oma üksindust, mis võtab kohati avameelselt autoerootilisi vorme:

*neljandal ööl
armastasin ma iseend
hoides ta pilti
kleepuvais sõrmis*
(lk 7).

“, keelatud raamatus” kujutatud kirg on võimas ja luuleline, ent eranditult ühepoolne. “Ederlezi” kohtame küll kahepoolset nõusolekut eeldavate toimingute kirjeldusi, ent ma pole kindel, kas need Kaevatsi partneri(te) või lugejate silmis armastusena kvalifitseeruvad.

Kaevatsile meeldivad meelelised tüdrukud (et mitte öelda “nümfoomaanid”), Oja kipub piparde otsa sattuma. On see poeedi psühhopaatoloogia või lihtsalt kuri saatus, jäägu hilisemate biograafide arutada. Igatahes pöördub Oja masohhistliku rahuga selle tõdemuse juurde ikka ja jälle tagasi: “sa oled vaid enda jaoks ja ei vaja mind” (lk 15), “üks unustatud sõber kes sind praegu vajab / aga sina oled kaugel ja mõtled / ainult iseendale” (lk 18).

Mõlemas raamatus on nii poeet kui muusa tugevasti kohal – viimane ülendub

värssides millekski peaaegu transtsendentseks. Kaevats kirjutab “Sina” kohati suure algustähega (jättes kontrastiks geograafilised pärisnimed markeerimata), Oja teeb seda mõtteliselt kogu aeg. Autorid konstrueerivad keeles oma ihade objekti, püüdes ka lugejat viimase võludes veenda.

Kirjanduses on muusa teatavasti täpselt niisama ilus kui temast ja/või talle kirjutatud tekst. Oja ja Kaevatsi naistuttavatega tahaks luuletuste põhjal otsustades isegi kohtuda.

6. “Heaven Knows I’m Miserable Now”

Martin Oja raamatu puhul jääb arusamatuks, miks on debüütkogusse võetud üksnes 4–8 aastat vanad tekstid? Kas vaevalt esimese veerandsaja künnisele jõudnud poeet on juba aastate eest luuletamisest loobunud? Või on muusa(d) end viimaks kätte andnud ning kodustada lasknud? Selline asi kuivatab teadagi tinti rohkem kui miski muu.

Igatahes kuulub Oja Erakkonna järellainesse, ehkki vanuse ja luule dateeringute poolest võiks tegu olla peaaegu põlvkonnakaaslastega. Kõige lähemal on “, keelatud raamat” Lauri Sommeri viis aastat varem ilmunud esikkogule “Laurila”. Üksikutes luuletustes aimdub loomingulist hingesugulust Kalju Kruusa ning Aare Pilvega. Viimaste hermeetiline metaluule ning sõnataidurlus on Martinile siiski võõras. Oja on neist otseütlevam, teatud mõttes ka naiselikult lihtsam ning impressiivsem. Tema tämber ja sõnavalik kattub paljudes tekstides Kristiina Ehini omaga (lk 19, 54, 66, 68). Riimistatud luuletustes (lk 33, 41) pole raske märgata Indrek Hirve mõju.

Oja tekstid jagunevad nii sisult kui vor-

milt kaheks: esimestes eksitakse pidevalt sümbolismi sohu ning sõnum jääb pelgalt keele pinnale. Autor kasutab palju raskeid sõnu ja loob motoorse järjekindlusega semantilisi opositsioone (see ilmneb juba raamatu nimes, ehkki kaanekujundus pakub võimalust sõna “keel” kallutatuna lugeda – “keelatud raamat”, à la “soolatud kurk”). Ikka hiilib sisse literatuursus, mida Oja veel päris hästi taltsutada ei suuda.

Teised – ja ma pakun, et hilisema päritoluga – tekstid on oluliselt lihtsama struktuuri ning keelekasutusega. Oja valdab meisterlikult kiristiili, tema parimate luuletuste poeetiline otsekohesus tuletab meelde “Ithaka”-aegset Önnepalu (ehkki Oja ei kasuta nii intensiivselt loodusmotive).

Martin Oja individuaalne tugevus näib olevat just lüürilises lihtsuses, millest Erakkonna erudiitide kamp (koos kogu 90ndate eesti luulega) enamasti ikka mööda on hiilinud. Üks stiilinäide:

*õhtuti linnast tulles
pime & vaikne maja
surnud sosinad niisketel seintel
ärklittoa tolmuses õhus
ootavad igatsused
(lk 36).*

“, keelatud raamatus” on palju erinevaid tumedate alatoonidega tekste, ent prevaleerima jääb ihaldava armastuse teema. Vahel harva pakutakse lugejale ka helgemaid motive:

*aga sina
tule mu teetassi juurde
ole subhkrus*

*minu noateral
salatikausis ja saunapidudel*
(lk 51).

Siin eksib Oja korraks Kaevatsi õuele, ent pöörab kiiresti ringi.

7. "That Joke Isn't Funny Anymore"

Martin Oja debüüt kannab siiski välja – selles leidub ligi 20 väga korralikku teksti, mis moodustavad luulekogu selgroo ning lasevad autori-minal ilmsiks tulla. Kaevatsi kogu on ebaühtlasem nii käekirjalt kui tasemelt. Mihkel näib arvavat, et luuleraamat on nagu jõulupu, kuhu võib kõik külge riputada, mis pähe tuleb või mingilgi moel ilus, naljakas või tähenduslik näib. See tirib mitte üksnes ladva, vaid ka tüve kreeni. Kaevatsi paremad tekstid jäävad ühismõeldutuks, tema debüütraamatut hoiab koos hoopis kujundus.

Eriti hulluks läheb asi "Ederlezi" keskosas, kus arvukate surmamotiivide vahel seikleavad inglid ning "keegi" Juhan haiglast. Ühe tsükli pealkirjaks on kahemõtteliselt suitsidaalne "Piiritus", teine teeb viipe Juhan Viidingu – või täpsemalt küll Jüri Üdi – luuleloomingule ("Sel tüdrukul on raske ajutõbi"). Viimane on siin tõesti tugevalt kohal, aga ei midagi rohkemat. Äärmiselt väsitavana mõjub Kaevatsi lõputu sõ-na-pooli-tami-ne, mis näib olevat Viidingu keele ning tähenduste pinnal liikuva luule vormiline edasiarendus (Viiding on seda isegi kasutanud, näiteks luuletuses "Jääpõrgu").

Kaevatsi trükikõlbulikumad tekstid keerlevad ühe telje ümber, ent võtavad erinevaid hoiakuid: poeetiline armastus, meeleline armastus ning vulgaarne meeleline

armastus. Kuna viimane pole Kaevatsi puhul eriti poeetiline (vastupidiselt näiteks "Põueoda"-aegsele Hirvele), siis ring täis ei saa – poeetilisel subjektil jäävad lahtised otsad, lugeja osaks jääb nõutus.

Nii nagu Oja raamatus, tõuseb ka Kaevatsi luulekogus armastusteema kõrvale surmamotiiv, mis esimesega mingilgi mõttekal moel ei haaku. Kaevats garneerib oma raamatut veel aforismide, vemmälvärsside ning filosoofiliste targutustega. Milleks, Mihkel? Need pole halvad, ent vajaksid hoopis teistsugust raami ja kontekstuaalset keskkonda.

"Ederlezi" premeerib kannatlikke lõpulehekülgedel. Sealt leiame lühikese proosapala "Mida teevad noored inimesed siis, kui kiindumus on kadunud, aga armastus on ikka veel igavene?". Üllatuslikult on see raamatu parim ja pakub tõelist lugemiselamust. Kaevats hüppab siin vähemalt meetriga üle omaenese varju, mida ta eelmistes palades üsna lühikesena lasi paista. Ilmselt on see autori jaoks teatud kokkuvõte, uue raamatu ning elutunnetuse algus, mis peaks lugeja kevadiselt toore "Ederlezi" kunstilisest lepavõtsast välja juhtima. Oma raamatut pealkirjastades on Kaevats ilmselt lähtunud just sellest äratundmisest – tähistab ju Ederlezi nii türklaste kui mitmete Balkani rahvaste jaoks kevade kõrghetke ning suve algust (usun, et noore poedi omamütoloogias leidub sellele kindlasti mõni isiklikum tähendusvarjund lisaks). Kaevatsi uue koguga "Illusionist" (Eesti Keele Sihtasutus, 2004) polnud mul siinsete ridade kirjapaneku ajal veel võimalust tutvuda.

8. "I Started Something I Couldn't Finish"
– Hang the DJ megamix

Sisuline ja vormiline eklektilisus pole Oja ja Kaevatsi puhul mitte läbitunnetatud meetod, vaid ebaküpsuse paratamatu kaasnähe ja väljendus – kõikumisi niihästi luuletuste stiilis kui ka tasemes. Vormita-sandil lõhub sidusust asjaolu, et mõlemal esinevad vabavärsis ja riimluule segamini.

Proovitud on kõike, julgelt ning õpihi-muliselt. Kahjuks pole hiljem leidunud karmi toimetajakätt, mis viimast valikut ühtlustaks. Mõlema kogu puhul eklekti-lisus mitte üksnes ei kahjusta terviklik-kust, vaid takistab ka äratuntava autorluse teket. Kirjud toonid reedavad autorite eneseotsinguid nii poeedi kui inimesena.

Kõige veenvamad-voolavamad on Oja ja Kaevats ajastuomases vabavärsis, kus nad lihtsatele kujunditele toetudes mitte ei konstrueeri või etenda mingit tunnet, vaid näitavad seda. Literatuurse liiasuse vastu aitavad eelkõige argiselt arusaadavad sõ-nad. Mõlema sõnum näib olevat lüüriliselt aus. Praegu on sellel aga oht sõnadesse ära uppuda, vorm neelab sisu ning tasakaalus-tamata tervik ei paku üksikutele tugevate-le tekstidele korralikku fooni.

Lõpetuseks ühest teisest vormist. Ilusa töö eest väärib kiitust "Ederlezi" kujundaja Marek Allvee (varem on tema käekiri minus imetleja leidnud Kristiina Ehini "Simunapäeva" ning Wimbergi "Maaa-raamatut" sirvides). Martin Oja raamatu kaaned ei kuulu aga kaugeltki Andro Kүүni parimate tööde hulka. Pealegi kau-nistab samalaadne graafiline retoorika ning värvivalik mõned aastad tagasi ilmu-nud Olev Toometi natsionaal-šovunist-likku poeem-mõtisklust "EI" (pandagu

tähele ka semantilise dominandi kattuvust pealkirjades). Vaevalt, et noor lüürik oma debüüti viimasega siduda soovib.

Kuidas toimivad „, keelatud raamat” ning "Ederlezi" tuulelippudena? Tunnis-tagem, et tuul puhub ja päris tugevasti. Oja ja Kaevatsi puhul on see seni heitliku suu-naga tuul, mis ekseldes palju jõudu on kaotanud, suutmata veel korralikuks ma-ruks kasvada. Pärast „, keelatud raamatu” ning "Ederlezi" ilmumist jäävad kõik juu-red maasse, kirjanduslik vegetatsioon vo-hab edasi, vanematele eluvormidele on taas kord eluõigus kingitud. Paanikaks pole põhjust, tormihoiatust ei tule ka see-kord.

BERK VAHER
Viginad ja karjed

ELO VIIDING. *TEATUD ERANDID*.
Tuum, Tallinn, 2003. 88 lk. Hind 105 kr.

Kuidas portreterida Elo Viidingu luulet? Autor ise on kurtnud eelmise kogu "Esimene tahe" ebapiisava ja ebaadekvaatse retseptiooni üle; ehkki säärased kurtmised on viimasel ajal (?) laialt levinud, ei suuda need enamasti arvustajaid julgustada, pigem vastupidi.

Ent mitmete kirjanike arvustamata jäänud teosed on vaikival kokkuleppel tunnustatud kui mitte nõrkadeks, siis vähemalt vaieldava väärtusega katsetusteks, mille mõtestamisest lahtütlemine päädib toimetaja kaastundliku noogutuse ja kätelaiutusega (tjah, raamatuid ilmub nii palju, et iga uudisteost ei jõuagi käsitleda, aga *tip-pudele* püüame ju ikka ruumi leida). Elo Viidingu on aga seesama vaikiv kokkulepe ("ajastu programm") paika pannud kui Tugeva Luuletaja, kelle Sõnal on Kaalu ja kelle Teosed omavad Tähtsust.

Selliselt positsioonilt on autoril väga raske lehvitada "sõltumatus" lippu, näimata naeruväärsena. Elo Viidingu suudab üldiselt naeruväärsust vältida, aga ka pigem sellepärast, et keegi lihtsalt ei julge naerda. Pärssijaks aga pole isegi mitte kibe sõnapüüts, mis pilkajat tabada võib, vaid äratundmine, et Elo Viiding kõneleb Õigetest Asjadest, õigemini – Õige Hoiakuga. Rahvakomissar EV käsi ja keel on karmid, kuid õiglased.

Ent mil määral põhineb see vaimne solidaarsus nende asjade (ja nendest kõne-

lemise viisi *kui luule*) läbitunnetamisel ja mil määral mugavusel, isegi argusel (tunnistada, et neist asjust saab ka hoopis teisiti kõneleda)? Literaatide punutavas tõehääle auras Elo Viidingu ümber võib olla rohkem (avalikele pöördumistele allakirjutaja) mõõndust, kui esmapilgul silma hakkab: arvustustes on rohkem õhkamist kui süübimist, rohkem mälestusi kui mõistmist, rohkem heldimust kui haaret. Kuis siis kirjutada kriitikat, kui kriitiline justkui ei tohikski olla, ei saakski?

Kuidas EV luulesse süüvida? Puhtehniline analüüs oleks küllap ülekohtune EV suhtes, pelk seisukohtade lahkamine jällegi ülekohtune luule suhtes. Jääb üle käituda EV enda kombel – haakuda kõigi kümne küünega kirjaaheldatud tekstikehandis tuksuva kordusmotiivi külge ja kiskuda see esile, mõõta kogu raamatu elu sellega.

Nii siis – EV on aina sarkastiline poolkirjanike, poolkunstnike, poolintellektuaalide suhtes, kes kultuurielu kudet lõimivad. Vaatamata sellele (või ehk just selle tõttu?), et nimelt nood on andnudki talle litsentsi olla lilleke pasameres, kõhklematult ja mustvalgelt otsustada, kes on "pool" ja kes on "terve". Ega see lilleke kaldale kipugi: eremiitus vajab ometigi publikut, sõna sõnnikut, karjed vajavad kuuljaid, kes ära tunneks, mis on tõeline luule ja luuleline tööde.

Ning kes tihkakski kahelda, et "Ühele häälele" (lk 67–81) on karje kogu keha ja südamega? Kes tõttaks vaidlema ilu manifestiga "Kõnelus A. Pildiga" (lk 44–47) või selle kirjapanduse viisiga? Kes ei tunneks ära Realet "Südamelträäkija ajas" (lk 63–64)? Kui need tekstid ei leia adekvaatset kriitikat, siis ainumalt seetõttu, et

sorkiv, sildistav, nurisev, soristav sõna vakatab nende ees. Vakatab äralangemisi maha vaikides millegi ees, mis on neis tekstides suurem kui sõnade summa.

Ent... karjed ei kosta, kui taustaks on vigin, ei vaikus. Just oma manamistes poolkultuuri pihta on EV luule ise poolik – karjesse kontsentreerunud kehast saab virisev printsess pastateral või halvemal juhul kibestunud kohvitante. “Saarikoskist mõeldes, luuletajast” (lk 20–22) ja “Kerged ärritused” (lk 29–32) ei ole kirjandus (kui tsiteerida Udo Uibo kunagist diagnoosi Kivisildniku “Loomade peal katsetatud inimesele”) ega ammugi mitte kirjandusest sõltumatu luule, vaid pelk pirts arveteklaarimine kõigi nendega, kellele kultuuri-ruum näib rohkem tähelepanu jagavat.

Muidugi võib terane piltmõistataja olla tuvastanud, et “Kergetel ärritustel” on rohkem kui seitse sarnasust 19. detsembril *Eesti Ekspressi* “Areenis” ilmunud esseega “Vaimud plaadimasinas” (autoriks siiralt teie Berk Vaher). Aga uskuge: mind ei solva mitte see, et EV tolles essees esitatud ideid ründab (see on ju suurepärase, et kirjutis teravaid vastuseid provotseerib – see ongi kultuur!), vaid see, et EV loomult lehesabasse kuuluvat lugejakirja luuleks ja seega suure(ma)ks kunstiks üritab mängida. See on lihtsalt ebaaus võte – mis, nagu juba mõista antud, haavab ennekõike luulekoogu ennast, kuna ei küüni mõjusamate luuletusteni, lahjendab nende mõju. Meedias poosetajale võib ju näkku süljata (ah kui sõltumatu, ah kui punk), kuid miks peab kättemaksuks sülgama luulelugeja avatud lehekülgedele?

Nõnda ei jaga ma paljude kolleegide jäägitut vaimustust EV luule ja “Teatud

erandite” üle ega arva, et EV oleks jõudnud millegagi absoluutse erikohtlemise ära teenida. Ja hoidku sellest – kas mitte ka sellise kohtlemise hukatuslikkusest ei kõnele “Ühele häälele”? Kas mitte *just* sellestsinasest lipitsemise ja imetlemise tapvusest see ei kisendagi?

“Teatud eranditest” kui tervikteosest – või õigemini poolikteosest! – jääb siiski mulje, et EV vajab sedasinast lipitsemist ja imetlemist ja tühist poolkultuuri oma karjete väetiseks enam kui ükski teine eesti kirjanik. Ehk arvab ta, et poolkultuuriks peetu peab enne kuulma viginaid, et üleüldse märgata ja ära tunda karjeid. Mis siis ikka – tere tulemast missioonitundlike meediasõprade hulka, tunne end igati halvasti... Küllap kiidusõnad ei lakka, kui ka karjed vaibuvad. Luule paraku küll.

KIRSTI OIDEKIVI Täpselt treffamisi

KALJU KRUUSA. TREFFAMISI. *teisiluuletusi. Tuum, Tallinna, 2004. 80 lk. Hind 75 kr.*

Kalju Kruusa esimene luuleraamat "Meeleolu" ilmus 1999. aastal. Tõrkas silma autori peen ja omapärane keele- ning maailmataju – kirjanduse puhul oleks ju võimalu neid kaht lahutada. Kirjutatakse palju ümbritsevaist asjadest, põhiliselt asuvad asjad väljaspool siseruume ja seal neid ka vaadeldakse-nähakse, mitte läbi akna. Kontakt on vahetu, kuigi raamatus leiduvad ka read:

*Olen endassetõmbunud flokses
mitte nii kui mesilane.*

Jah, vaatleja on siiski alati kohal. Ja vaatleja ütleb veel: "Võitlus silmapilgu, hetke pärast." Siit läheksingi järgmise raamatu, viis aastat hiljem ilmunud "treffamisi" juurde.

*kui sulle kirjutati
ei taotle ma muud
tyde kui tunde
tabamise täpsust*

See salm näib mulle kõige paremini iseloomustavat KK teist luuleraamatut. Autori taotlus on olla TÄPNE, lausa perfektne. KK luulerida ei lähe kunagi niisama hargnema, ka kõlamängud on motiveeritud eelkõige siseloogikast lähtudes. See on täpsus, mis püüab pääseda asjadele

võimalikult ligi, kaotamata ennast ometi nende sisse. Sellisena tajun ma luuletaja HÄÄLT.

Kuid mida ütleb meile see täpsus, milleks ta on nii oluline? Ehk: milline on KK maailmas olemise kogemus, see, mida ju iga luuletaja vahendada püüab?

KK on alati, järjekindlalt siin ja kohal. See on täiesti kaasaegne luule, kindlas ajas ja kohas – see on lausa tunnetatud paratamatus:

*tahan ka
fijile?*

*olen seni seal,
nii palju
kui mul olla
on antud
olen enim seal
kui jään
oma kartuli-
pyllule ja
systrapyysaste
vahele.*

Siin tekib selline kurb aimdus, et äkki KK ei tunnegi end siin nii hästi ja kodus – s.o ei tunneks, kui ei oleks nii täpselt kohal, võimalikult paljudes aistingutes, võiks siis öelda: täielikus jaatuses. Ja et jaatus oleks täielik, sellepärast ta peabki olema täpne. Et vastu võtta paljut, peab olema hoolikas. Nii hoolikas, et luuletusse peab sisse jääma ka mahakriipsutatud rida. Just täpsus ja hoolikus (mis on täieliku jaatuse teenistuses) näib olevat selle raamatu PRINT-SIIP.

Ja see on ühtlaselt läbi viidud, nii ühtlaselt, et juba esimesel lugemisel ja juba

poole peal tekkis mul mingi usaldus raamatu vastu: et midagi eriti ootamatut siin enam juhtuda ei saa. Mitte et pinevus kaoks, vaid et autori peenetundelisust ja võimekust võib usaldada lõpuni. Selline turvaline tunne, turvaline just avatuses. (Ajakirjandust jälginuna ei saa jätta ka märkamata, et kogust on välja jäänud mitmedki nn ajaluleetused, mis täieliku jaa-tuse printsiipi lõpuni ei toeta.)

Raamatus on ka tõlked inglise ja prantsuse keelde Aare Pilve luuletustest, mille tõlke kvaliteeti ma hinnata ei oska – läh-tungi siin siis vaid üldisest usaldusest. Aga torkab silma, et raamatus on üldse kuidagi väga palju KEELT – harjutatakse hiina kirja, tegeldakse poolkohustuslikus korras itaalia luulega, joostakse keel vesti peal ja kasutatakse kirjaviisi, kus puudub õ tähe-pilt, see ainuomane. Lisaks on veidi võõ-ritav ka KK süntaks. Luulekogu paljukeel-suse (ja -keelelisuse) põhjuseks tundub olevat jällegi täpsuse taotlus – seekord hajutamispriintiibina, algoleku igatsuse-na. Siia sobib näiteks tsitaat lk-lt 11:

*aga ma ei saa veel näha
mida juba näinud olen*

Veel – ei saa uuesti näha, ei saa alles näha. Läbi selle mitmekordse nägemise on võimalik näha, samas polegi võimalik NÄHA algset. Selliseid lausa taoistlikke keelevõimalusi on raamatus kasutatud veelgi.

Raamatus on palju armastusluuletusi, võiks vist öelda, et see on läbiv teema. Need on omanäolised meie armastusluules, õhulised, haprad ja ometi kuidagi väga kindlad. Kas või see ühe luuletuse lõpp:

*olemine on imeline asi
nii sind mäletan kuni
sa enam ei paista
aga oled niisama
noor nagu vanasti*

*nii nagu alguses
ja ma ei tea mis
meredel ja mis mail
ja millises valguses
(lk 51).*

KK on jälle lõpuni, alati kohal. Ka siis, kui ta enam ei tea lõppu, teab ta ometi algust, seda nägematut.

“treffamisi” on minu jaoks täiuslikkust taotlev ja lõpuni viidud luule. See algab ja lõpeb kaanega, väljaviiv aspekt on kaan-te vahel. Endast välja, enda kogemusest kõrgemale või kaugemale raamat ei püüd-le. Lõpuniviidus jääb raamatusse ja on ometi väljaviiv, vabastav – või kes-mis mida-keda luulest üldse ootab või tahab.

Minule näib see luule hea. Tunnen, et olen vaadanud merd, teisenä kui KK, aga siin. Või samana, aga mujal. Mulle pakuti võimalust täpne olla. Võtsin selle vastu.

INDREK HARGLA

Luurerüütleid ja ökomärulit

SIIM VESKIMEES. KUU ORDU. Fantaasia, Tartu, 2003. 488 lk Hind 227 kr.

Siim Veskimeest on kombeks Eesti ulmeilmas seostada terminiga *hardcore science fiction*. Lihtsustatult tähendab see, et tuleviku teaduspildile antakse süvitsi minev põhjendus, seletatakse masinate toimimisprintsiipe, probleemistik ja tegevustik on rõhutatult seotud uudse tehnoloogiaga. Seda kõike “Kuu ordu” ka on, ent tehnoloogiast enam käsitleb tsükkel ökoloogilisi ja sotsiaal-poliitilisi probleeme. 2120.–2127. aastal.

Valdavalt ei kirjelda tänapäeva ulmekirjanikud Maa tulevikku kuigi rõõmsates toonides. Peavoolu kirjandus tahab tõlgendada elu ja inimest oleviku või mineviku prisma, ulme võimaldab seda teha tulevikuprisma, tahab näidata, milliseks kujuneb inimene tänapäeva jätkudes. Ja selles plaanis on “Kuu ordu” usutav, kahjuks isegi väga. Fossiilkütuste otsalõppemine, piirkondlikud konfliktid, keskkonna hävimine, demokraatiaks nimetatud korra ideoloogiline pankrot, tarbimisühiskond, kristlus ja loodusvarade ammendumine viivad maailma 21. sajandi keskpaigaks üleüldisesse kaosesse. 22. sajandi Maal pole endisest maailmakorrast enam midagi säilinud; 30% Maast ei kuulu enam kellelegi, seal võimutsevad HIV-positiivsed narkomaanide jõugud. Suured tööstusriigid elavad kuidagi vanast rasvast, ent seal võimutsevatel režiimidel pole vabaduse ja õiglusega mingit pistmist. Ometi leiab

Veskimees sellisele düstoopilisele maailmapildile vastukaalu, see on Kuu ordu ja enam polegi see düstopia, vaid kahjuku utopia.

Kuu ordu sündis vastutustundlike kodanike ühendusest. Veskimehe järgi: “Kasutades ära 21. sajandi alguses levinud üldist rahulolematust ja kriisimeeleolu löid teadlased, kultuurikandjad ja üldse vastutustundlikud ning mõtlemisvõimelised inimesed poolavaliku diskussioonirühma, mis pidi järjest inimvaenulikumaks muutvas maailmas mistahes hinnaga kaitsma kultuuri põhiväärtusi.” Loobudes võltsdemokraatiast ja vabaturumajandusest, leidis ordu uue ideoloogia ning lendas esmalt Kuule ja seejärel kogu Päikesesüsteemi, võttis kasutusele termotuumaenergia, lõi lähiplaneetidel uusi kolooniaid ja võttis oma kontrolli alla ka mõned säilinud osad Maast – polaaralad, Madagaskari. Ordu asub võitlusesse reaktsiooniliste suurvõimudega Maal, ordul on arenenum tehnoloogia ja tugevam moraal. Kuid see võitlus ei põhine totaalsel sõjal, vaid on suunatud pigem uute ühiskondade rajamisele ja Maa säästmisele enda suurimatest lollustest. Maal kutsutakse ordulasi kosmosepiraatideks ja suurem osa sõjast on varjatud – salajane, luurajate sõda.

Võikski öelda, et “Kuu ordu” tsükkel (see koosneb kahest romaanist, kahest lühiromaanist ja kahest jutustusest) on üks seni tõsisemaid ettevõtmisi omamaise spioonikirjanduse alal. Luureromaan pakub kirjanikule mitmeid põnevaid võimalusi üksikisiku ja organisatsiooni ületamatute vastuolude, isiksuse degradeerumise ja moraalse laostumise, eraelu ja töökoostuste ohtliku läbipõimimise jms kju-

tamisel. Osalt Veskimees seda temaatikat kasutab, ainult oma Kuu ordu on ta võrminud selliseks, et isegi luureorganid ja nende töötajad on seal head ja õiglased, ei olegi salatöömaniakid ega võimufriigid, vaid vabadust, vaba mõtlemist ja vaba isiksust austavad kõrge moraaltundega riigiametnikuetalonid. Piinamist rakendavad ainult ordu vastased, ordu ei kasuta jõhkralt ja omakasupüüdlilikult ära ausaid kodanikke jne. Nii et üks konfliktipool jääb olemata. Utopia mis utopia. Siiski on vähemalt vastasrinna luurajaid kujutatud tõepärastena, ning ka tulevikutehnoloogiast sündinud modifikatsioonid salajases sõjas näivad usutatavana (ordulased on täis istutatud meeli ja tajusid võimendavaid implantaate). Enamik “Kuu ordu” tegelasi ongi luurajad või sõdalased. Neid on väga palju ja lugejal on nende vahel raske vahet teha. Kui meestegelastel ongi mingi depressioon, siis on see tingitud sellest, et nende regulaarsete seksuaalpartnerite arv on langenud alla kahekohalise numbri ja vahekordade sagedus kahanenud alla kolme päevas. Ideoloogilis-moraalses plaanis on nad kõik väljakujunenud isikud, nad ei kahtle Kuu ordu sihtide õigsuses (ka lugejal ei luba Veskimees nendes kahelda) ja kirjanduslike karakteritena on nad kõik üsna lamedad.

Veskimehe üldine meetod sündmustiku edasiandmisel seisneb tegevuspaiga lühidas kirjeldamises, misjärel rühm ordulasi lasub pikemasse vestlusesse. See kihab tehnilistest detailidest, millest täpsema ettekujutuse saamine käis minul igatahes üle jõu. Vestlusele järgneb tavaliselt märul, kuid ka üldisem ülevaade sõjalis-logistilisest tegevusest ei tule lugejale kergelt kätte.

Paremini on süžee kontrolli all hoidmine õnnestunud romaanis “Saared kui sära- vad kalliskivid”, mida peaksin kogumiku kõige õnnestunumaks tekstiks. Selles on rohkem kausaalset loogikat, Veskimees on rohkem keskendunud sorava jutustamise arendamisele, tegelasi on vähem ja nende traagika veenvalt esitatud. Mitut teist teksti aga suudab süvenenult lugeda ehk ainult eesti ulme käekäigu ja Veskimeehe loomingu vastu sügavamalt huvi tundev inimene.

Ei salga, sellest on kahju. Veskimehel on sõnum, tal on mure. See sõnum on üsna radikaalne, eriti neile, kes usuvad, et 21. sajandi künnise poliitilised, majanduslikud ja sõjalised riikide liidud on võimelised tüürima Lääne ühiskonna õnneranda; veel radikaalsem ja vastuvõetamatum neile, kes selles navigatsioonis ise osalevad. “Kuu ordu” on hoiatusromaan, sest autor tõdeb ka ise, et kahjuks on enam kui kindel, et tulevik ei saa selline olema. Selleks peaksid Kuu ordu alged juba praegu formeeruma. Ometi ei pea Siim Veskimees kunagi Neil Youngi laulu “American Dream” protagonistide kombel tõdema: *don't know when things went wrong, might have been when you were young and strong*. Minu jaoks on “Kuu ordu” ideoloogiline sõnum tähtsam kui selle kohati saamatu ja rohmakas ülestähendamine.

ENE-REET SOOVIK Õitseva puu alt papist majja

JEAN RHYSS. SUUR MERI SARGASSO.
Inglise k-st tlk Udo Uibo. Varrak, Tallinn, 2003. 132 lk. Hind 129 kr.

On raamatuid, mille kohta kõik teavad, et need on klassikalised, kanoonilised ja kuuluvad kohustusliku kirjanduse hulka kui mitte meil, siis vähemalt mujal. Nende teoste kuulsus käib nende ees, nende tõlkeid avaldatakse sageli väärikeses sarjades, varustatakse kommentaaride ja järelsõnadega, tunnustatakse neile kogunenud akadeemilist paatinat. Aga mitte alati. Näiteks Jean Rhysi "Suur meri Sargasso", üks murrangulisi teoseid 20. sajandi ingliskeelses kirjanduses ning sajandi saja parima ingliskeelse romaani hulka valitu, liikleb lugejate seas seesuguse turviselise kaitseta. Kes sellest õhukesest romaanist varem teadlik ei ole, oskab siniroosarohelist palmi-lille-merepildiga esikaant silmitsedes tõenäoliselt vaevalt mingit seisukohta võtta. Kas Jean on inglise naine või ehk hoopis prantsuse mees? Mis nimi see Rhys üldse on ja kuidas seda hääldama peaks? Kas tegu on ilukirjanduse või maateadusega? Vastust pakkuvad ees-ega järelsõna raamatul ei ole, tagakaanel seisavad see-eest mõned tutvustavad laused, mis annavad teada kirjaniku kodanikunime Ella Gwendolen Rees Williams, millest võime järeldada, et autor on tõepoolest naine; eluaastad 1894–1979; paar eluloolist fakti – sünnikoht Dominica, seitsmeteistkümnendal kolimine Euroopasse. (Lisaks võib öelda, et pseudonüüm Rhys on

walesi nimi, hääldatakse 'riiss', ent kuigi Rhysi isa tuli Lääne-Indiasse otse Walesist, oli kirjaniku ema perekond Lääne-Indias elanud – ja omal ajal orjegi pidanud – juba 18. sajandi lõpust alates.) Rhysi loominguga üldiseloomustuse saame teada, et tema teoste keskmes on elus ja meestes pettunud pidetud noored naised, käesoleva raamatu müügilause aga kinnitab, et siin on peategelaseks "Charlotte Brontë romaanist "Jane Eyre" tuttav Mrs Rochester, "hull naine pööningul"".

Viimane väljend köidab tähelepanu. Sellisel jutumärgistatud tsitaatkujul ei viita see ju mitte üksnes Brontë raamatu tegelasele, vaid pigem Sandra Gilberti ja Susan Gubari tähtsele feministliku kirjandusuuringu vallast "The Madwoman in the Attic" (1979), mida Rhysi 1966. aastal ilmunud romaan mõneteistkümnenda aastaga ennetas. Seega võiks eeldada, et raamatu potentsiaalne lugeja tunneb huvi naiskirjanduse vastu ja et tal võiks lisaks olla ka teatavaid akadeemilisi teadmisi selle teemalised käsitlustest. Esimene aspekt võib tekitada hirmu: äkki liigitub raamat madalamaineliseks nišitooteks "naistekas", mida Inimene ei tarvitseks lugeda? Teine aga tõstab raamatu "lihtnaistekas" kõrgemale: Õpetatud Inimesel, kes viite ära tunneb, ei peaks siiski olema häbi tuttavatele vahele jääda, "Suur meri Sargasso" kirjutuslual või suisa öökapiil. Ning tõepoolest, kirjandusuuringute jaoks on Rhysi raamat olnud vägagi intrigeeriv. On ju tegu vastukirjutusega, tuntud teosele uue aspekti lisamisega, mahavaikitud tegelasele hääle andmisega. Iseenesest pole selles midagi väga ebatavalist, tavapäraselt aga on naissekkumise puhul uuest vaatepunktist vae-

tud meesautori teksti. Nüüd ent on sihikul “Jane Eyre”, kujunemislugu, mida postkolonialistlik kirjandusteoreetik Gayatri Chakravorty Spivak on tituleerinud feministlikuks kultustekstiks.

Põgusalt võikski juhtida tähelepanu Spivaki krestomaatilisele artiklile “Kolm naiste teksti ja imperialismi kriitika”¹, milles vaadeldakse Brontë ja Rhysi romaane ning lisaks neile ka Mary Shelley “Frankenstein”. Imperialismil oli otsustav osa inglastele mõeldud Inglismaa kultuurilises representatsioonis – nii alustab Spivak oma esseed, milles paigutab ajaloolisesse konteksti “Jane Eyre’i” kui individualistliku naissubjekti kehtestamise kujutuse. Jane’i subjektistaatuseni jõudmist riivava olulise lisanarratiivina rõhutab Spivak romaani lõppu, kangelannat kohusetundest kosida üritanud St. John Riversi misjonäriteekonda Indias, mis bunyanlikku retoorikat kasutades näitab teda seal Valge Mehe taaka vedamas. Ning Brontë romaani põhitekstis on vallutamist ja valgustamist vajava pagana lähendiks asumaapäritolu mrs Rochester/Bertha Mason. Tõsi küll, ta on *valge* Jamaica kreool², kuid sellest hoolimata inimese ja looma piirilale jääv mõistuseeta ja kõlbluseta olend.

Rhysi raamatus kannab Bertha nime Antoinette. Berthaks hakkab teda omal volil kutsuma ise nimetuks jääv meestegelane, kelle “Jane Eyre’iga” tuttav lugeja

siiski kohe samastab Rochesteriga. Spivak kinnitab, et oma peategelases annab Rhys mõista, kuidas imperialismi poliitika võib ära määrata isikliku ja inimliku identiteedi. Eelarvamustest ja kuulujuttudest lähtuv Rochester loob abikaasast omaenda ettekujutuse ning muudab selle ka tegelikuseks, nii et viimaks hakkabki Antoinette iseennast pidama oma teiseks, Brontë ja Rochesteri Berthaks, naiseks, kelle kohta ta on kuulnud, et see kummitavat selles võõras ja kõledas majas, kus teda kinni hoitakse. Spivak tõlgendab “seda papist maja”, kus Antoinette öösiti ringi uitab ja mida ta Inglismaana ei tunnista, “Jane Eyre’i” pappkaantega köitena, millesse Antoinette on võõra nime all ja vägivaldselt toodud. Lisanarratiiv Antoinette’i alistamisele on tema musta hoidja, *obeahnõiakunsti* tundva Christophine’i lugu. Christophine valdab mitmeid keeli ja kunste – Spivak rõhutab, et tema on Rhysi romaanis esimene, kel on oma nimi ja kes tõlgendab, – ning just tema on see, kes Antoinette’i aitab, Rochesterile vastu sõandab hakata, kuid koloniaalse seadusetähe ähvardustele siiski alla jääb.

Christophine lahkub loost sõnadega “Mina lugeda ja kirjutada ei oska. Kõike muud mina oskan.” Lugemine ja kirjutamine jäävad valgete pärusmaaks ning Spivak leiab, et musta naist ei saagi “... kätke keda romaani, mis kirjutab ümber kanoo-

¹ G. Ch. Spivak, *Three Women’s Texts and a Critique of Imperialism*. Rmt-s: *The Feminist Reader*. Ed C. Belsey, J. Moore. Malden (MA), 1997, lk 148–163. Siinne refereering on mõistagi vägagi lihtsustatud.

² Küsimus, kas Rhysi peategelane (Brontë kõrvaltegelane) on valge või segavereline – sõna “kreool” võiks ju tähistada mõlemat –, on leidnud erinevaid käsitlusi. Sara Mills ja Lynne Pearce teoses “Feminist Readings. Feminists Reading” (London; New York etc, 1996) arvad näiteks, et Spivak vaatleb Antoinette’i värvilisena, ja on ka ise sellisel seisukohal.

nilist inglise teksti Euroopa romaanitraditsioonis pigem valge kreooli kui pärismaalase huvides”.³ Ent kuigi valge ja orjapidajate järeltulija, on kreoolitar Antoinette, keda päriselt ei võta omaks ükski kogukond, ei endistest orjadest mustad ega uusasukatest inglased, siiski asumaapäritolu. Ning Spivaki interpretatsiooni kohaselt on see, et ta Rhysi raamatu lõpuks jõuab äratundmisele (“Nüüd viimaks ma teadsin, miks mind oli siia toodud ja mida ma pidin tegema”), mis ilmselt viitab maja ja iseenda põlemasüütamisele selleks, et Jane’ist võiks saada briti kirjanduse feministlik-individualistlik kangelanna, allegooria – “ennastsüütava koloniaalsubjekti konstrueerimine koloniseerija sotsiaalse missiooni ülistamiseks”.⁴ Spivaki jaoks seostub Thornfieldi mõisa põlemisega muidugi ka teine Briti koloniaalajaloost tuttav nähtus, India lesepõletamise ehk *sati*-praktika⁵. Rhysi kiituseks ütleb teoreetik aga, et see ei lase asumaanaist oma õe huvides nõdrameelse loomana ohverdada.

Spivakit on kritiseeritud, et ta oma analüüsis kahandab “Jane Eyre’i” peategelase subjektsust, saavutust, mis peaks universaalsusele pürgiva Lääne feminismi seisukohalt olema püha ja puutumatu. Selle neutraalsust teeskleva staatuse paratamatut seotust impeeriumi koloniaalprojektiga aga ei saa ta siiski avalikustamata jätta.⁶ Seesuguse ebamugavustunde tekita-

mine aga ei toimu üksnes analüüsisival kriitikatasandil, ka Rhysi romaan ise võib hinge kriipima hakata. Ja see võib juhtuda ka naiivse lugejaga, kes feministlike positsioonide kättevõitmise raskusele pole kuigi palju mõelnud ega postkoloniaalse kirjanduse kursuste tavalektüüriaga kokku puutunud. Ebamugavus võib tekkida eriti siis, kui Brontë teost on loetud õrnas eas ja romantikavõtmes ning nüüd satutakse vastamisi varasema kindla ettekujutuse kummituslikult veenva õõnestamisega. Uues valguses võivad ilmuda marginaalsed tegelased nagu Grace Poole, kes labasest salajoodikust vangivalvuri asemel osutub Antoinette’iga teatud määral solidaarsekski, kuigi leiab, et kaitstus suletud majaseinte vahel ehk ongi see, mida üks naine vajab. Ent olulisim on, et mitmekülgsema inimpalge omandab ka Rochester, kellele Rhys annab jutustada romaani keskse osa. Arusaadavalt pole see nihe positiivsemas suunas: mees, kes Antoinette’i niigi õnnetu elukäigu pöördumatult traagiliseks muudab, ei vasta just neile nõuetele, mis kangelannaga abielusadamasse purjetavale kangelasele tavapäraselt seatakse. Ometi ei kujuta Rhys teda otseselt tõprana – nagu ütleb Christophine, ei ole Rochester ei väga hea ega ka väga halb. Omal moel on ta samuti ajastu eelarvamuste ja sotsiaalsete olude ohver, päranduseta jäänud noorem poeg, kelle isa on lähetanud endale Lää-

³ G. Ch. Spivak, *Three Women’s Texts and a Critique of Imperialism*, lk 156.

⁴ Sealsamas, lk 155.

⁵ Sellest on lähemalt kirjutanud Tiina Kirss artiklis “Gayatri Chakravorty Spivak: feminism ja postkolonialismi looklev rada”. *Vikerkaar* 2003, nr 4/5, lk 142–151.

⁶ Seda, kuidas ka naised on, kas või kaudselt, olnud kaasatud imperiaalsesse koloniaalpoliitikasse, on Jane Austeni “Mansfield Parki” näitel vaadeldud ka postkolonialistliku teooria teine suurkuju, mullu lahkunud Edward Said.

ne-Indiast varakat naist otsima. Selle ettekirjutuse ta küll täidab, kuid tema võim ja teadmised osutuvad uues kohas piiratuks. Võõras keskkond ja omandatud naine on tema jaoks ahvatlevad, ent samas ka hirmuäratavad ja sealt edasi lausa vastuvõetamatud.

See, kui erinevalt suhestuvad Antoinette ja Rochester Jamaica loodusega ning ka sealse inimtekkelise keskkonnaga, pakub lausa äärmuslikult väljendusriikast ainet tõlgendusteks sedalaadi "kohalik"–"kohatu" terminites, mida eesti autorite puhul on tavatsenud rakendada Kadri Tüür. Just autori kohalooma – ja et see toimub jutustajate Antoinette'i ja Rochesteri vahendusel, siis ka sellest välja kasvav tegelaste kohasuhe – võimendab "Suure mere Sargasso" mõjuvust romaanina ning ilmselt ka veenvust vastutetekstina. Teosel on rikas aja(loo)line külg (meeldetuletuseks: eri jutustajate fragmentaarsetest mäluatkenditest koosnev hüplik süžee hargneb põhisosas 1830.–1840. aastate Lääne-Indias, pärast 1833. aasta orjusekaotamisakti). Veelgi intensiivsem on aga meeltega tajutav keskkond, värvikad looduspildid, taevad

ja tulekahjud – ruum, milles Antoinette, kes suhestub, aga ei oma, on kaotanud oma koha ja kus Rochester, kes omab, aga ei suhestu, seda ei leiagi. Nii õnnestubki minimalistlikul raamatul olla ühtlasi ka lopsakas ja rikkalik, kuigi seda, mis täpselt toimub ja kuidas, tuleb meeletajuvahenduste vahelt teinekord üsna hoolikalt otsida.

"Me olime maailma kõige ilusamas kohas üksi, pole võimalik, et kuskil oleks nii ilusat kohta kui Coulibri. Meri polnud kaugel, aga me ei kuulnud seda kunagi, me kuulsime alati jõe kohinat," meenutab Antoinette oma lapsepõlvkodu. "Ma vihkasin mägesid ja künkaid, jõgesid ja vihma. Ma vihkasin igat värvi päikeseloojanguid, ma vihkasin selle koha ilu ja võlu ning saladust, mida ma mitte kunagi teada ei saa," mõtleb tema mees kolooniast lahkumisel. Tulnukale Euroopast ning ehk ka Euroopa lugejale ei ole seal kõik asjad ootuspärased, harjunud ega sellised, nagu pealtnäha paistavad. Ning Sargasso meri ise, mis seda võlutud kohta jahedast Euroopast lahutab, pole küll kaugel, ent selles raamatus ei ole seda vahetult kohal.

Vikerkaar

TOIMETUS:

Mart Valjataga 646 4059
Marika Mikli 646 4054
Kajar Pruul
Marek Tamm 646 4054
Keeltoimetaja Tiina Lias 646 4054
Kunstiline toimetaja Jüri Kaarma 646 4062

Toimetus käsikirju ei retsenseeri
ega tagasta

Toimetuse aadress:
Voorimehe 9, 10146, Tallinn
Fax: 644 2484
E-mail:
Vikerkaar@vikerkaar.ee

Väljaandja:
kirjastus "Perioodika",
Voorimehe 9, 10146, Tallinn
Trükk:
AS Printall, Tatari 64, tel. 669 8400

"Vikerkaar" nr. 6/2004

---

*"Vikerkaar" kuulub Euroopa
kultuuriajakirjade võrgustikku
www.eurozine.com*

*Ajakiri "Vikerkaar" ilmub
Eesti Vabariigi Kultuuriministeeriumi ja
Eesti Kultuurkapitali toel*

*Hea lugeja!
Vikerkaart on nüüd võimalik ka
otsekorraldusega tellida
(Kvartalimaks 52 krooni).
Tellimiskeskus <http://www.tellimine.ee>,
tel 666 2535*

Vikerkaar

6/2004

ISSN 0234-8160

9 770234 816043

Hind 25 krooni
78245